

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

А. В. БОРОВИК

**СПЕЦІАЛЬНІ ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ**

Монографія

Луцьк
ВолиньПоліграф
2017

УДК 343.2/7

ББК 67.9(4УКР)308

Б 86

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі
Українки (протокол № 11 від 29 червня 2017 р.)*

Рецензенти:

Головач Андрій Володимирович – доктор юридичних наук, доцент;

Книженко Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук,
професор;

Мисливий Володимир Андрійович – доктор юридичних наук,
професор.

Боровик А. В.

Б 86 Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини : монографія / А. В. Боровик. – Луцьк : Волинь-Поліграф, 2017. – 248 с.

ISBN

Монографія присвячена дослідженню теоретичних та практичних проблем спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Проаналізовано понятійний апарат досліджуваного «заохочувального» інституту і його відповідність основним принципам кримінального права та міжнародно-правовим стандартам. Зважаючи на зарубіжний досвід, сформульовано пропозиції з удосконалення чинного кримінального законодавства України в частині, яка визначає порядок, умови і підстави застосування звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Робота становить інтерес для працівників правоохоронних органів, науковців, аспірантів (ад'юнктів), курсантів, студентів та викладачів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також усіх, кого цікавлять проблеми кримінального права.

УДК 343.2:343.3(477)

ББК 67.9(4УКР)308

© Боровик А. В., 2017

© Косенко А. О. (обкладинка), 2017

© Східноєвропейський національний

університет імені Лесі Українки, 2017

ISBN

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Вступ	6

Розділ 1

Загальна характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

1.1. Поняття, підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини	9
1.2. Відповідність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права	25
1.3. Порівняльно-правова характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини за кримінальним правом України та нормами інших країн	41
Висновки до розділу 1	56

Розділ 2

Класифікація та значення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в системі кримінального права

2.1. Класифікація спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини	59
2.2. Відмежування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини від суміжних кримінально-правових інститутів	70

2.3. Критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини	88
Висновки до розділу 2	105

Розділ 3

Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та шляхи його вдосконалення

3.1. Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини	108
3.2. Відповідність застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини європейським стандартам та загальноновизнаним нормам міжнародного права.....	134
3.3. Шляхи вдосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини	159
Висновки до розділу 3	184
Висновки.....	188
Список використаних джерел.....	201
Додатки	238

Перелік умовних скорочень

абз. – абзац

ВСУ – Верховний Суд України

ЄС – Європейський Союз

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

ООН – Організація Об'єднаних Націй

США – Сполучені Штати Америки

ст. – стаття

ФРН – Федеративна Республіка Німеччини

ч. – частина

Вступ

В умовах європейської інтеграції, яка є основою зовнішньополітичної ідентичності України, відбувається кардинальна модернізація держави, формується ефективна й дієва система державного управління, здатна до впровадження системних і послідовних рішень. Один з основних чинників у цьому процесі – реформування антикорупційного кримінального законодавства нашої держави, останні зміни якого безпосередньо торкнулися норм КК України.

За цих обставин насамперед актуальним є формування надійних теоретико-методологічних засад дослідження нового для вітчизняного кримінального законодавства спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Вирішення цього питання потрібне для оцінювання значення вказаних положень як елемента національної кримінально-правової системи, уточнення напрямів розвитку кримінальної антикорупційної політики держави.

Проведення зазначених наукових розробок зумовлене необхідністю всебічного дослідження сутності пом'якшення кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили саме корупційні злочини, та правильності розуміння його практичної реалізації.

Теоретичним підґрунтям для дослідження стали роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних учених, як: Х. Алікперов, Ю. В. Баулін, О. І. Бойцов, Я. М. Брайнін, К. К. Вавилов, Г. Б. Віттенберг, Л. В. Головка, В. Горжей, Е. Дадакаєв, Т. Т. Дубінін, В. Єгоров, С. Г. Келіна, Н. Ф. Куз-

нецова, В. І. Курляндський, В. Кушнар'ов, І. Є. Мезенцева, І. Петрухін, С. Н. Сабанін, В. В. Скибицький, В. Тертишник, Д. Філін та ін.

Окремі аспекти інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та заохочувальних норм у цілому висвітлено в монографіях П. В. Хряпінського «Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України» (2009), О. С. Козак «Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні» (2009) та А. В. Савченко «Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика)» (2016); у докторських дисертаціях М. І. Мельника «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції» (2002), П. Л. Фріса «Кримінально-правова політика України» (2005), О. Ю. Бусол «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015). Останнім часом деякі види звільнення від кримінальної відповідальності на дисертаційному рівні були досліджені М. Є. Григор'євою, О. О. Житним, Ж. В. Мандриченко, О. В. Наден, О. В. Перепадею та О. О. Ямковою.

Праці зазначених науковців є фундаментальними, проте в сучасній українській науці кримінального права існує потреба ґрунтовних теоретичних та прикладних розроблень заохочувальних норм саме щодо корупційних злочинів, перелік яких у 2015 р. було закріплено у КК України.

Водночас при всій важливості протидії корупції у зв'язку із демократичними перетвореннями і становленням правової держави України, а також наявності значного наукового інтересу до антикорупційних процесів у вітчизняній науці кримінального права відсутні комплексні

монографічні дослідження, присвячені проблематиці спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Метою роботи стало розроблення обґрунтованих науково-практичних засад спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та з'ясування ролі й місця цього інституту в механізмі реалізації функцій кримінального права шляхом проведення комплексного кримінально-правового аналізу.

У монографії використано дані емпіричних досліджень, отриманих під час анкетування 306 працівників правоохоронних органів (прокуратури, Національної поліції та СБУ) у різних регіонах України, а також інші статистичні й аналітичні матеріали відповідної судової та слідчої практики, довідково-публіцистичні та періодичні видання, а також особистий практичний досвід автора на посаді заступника прокурора Рівненської області.

Наукові результати, отримані автором у процесі дослідження, використовують: у *навчальному процесі* – під час викладання кримінального права і споріднених спеціальних курсів та підготовки підручників і навчальних посібників з відповідної тематики; у *правотворчості* – внесено пропозиції щодо змін і доповнень до чинного законодавства, зокрема до статей КК України, які визначають порядок звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини; у *практичній діяльності* – для вдосконалення діяльності правоохоронних органів із застосування на практиці спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Розділ 1

Загальна характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

1.1. Поняття, підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

Актуальність теми дослідження пов'язана зі зміною напрямку світової і національної кримінальної політики в бік першочергового захисту прав, свобод та інтересів потерпілого, індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання. Вишукуються нові форми і методи державного реагування на скоєний злочин, спрямовані на запобігання або зменшення згубних наслідків злочину. У новому кримінальному законодавстві змінам та доповненням щодо інституту звільнення від кримінальної відповідальності приділено значну увагу. Існування у КК України спеціальних випадків звільнення від кримінальної відповідальності обґрунтовано прагненням прийти до компромісу зі злочинцем задля досягнення більш вагомого результату, ніж

притягнення до кримінальної відповідальності винного. У сучасній практиці ширше охоплено коло чинників, що підлягають врахуванню при визначенні правових наслідків злочину. До них належать волевиявлення та особисті якості злочинця, проявлені не тільки під час вчинення злочину, але й після нього. Зважається на економічну і правову ситуації до моменту вчинення злочину, а також інші фактори. Удосконалюються норми права, які спонукають громадян проявляти активність у попередженні, розкритті й розслідуванні злочинів.

За цих обставин насамперед актуальним є формування надійних теоретико-методологічних засад такого заохочувального інституту як спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Вирішення цього питання потрібне для оцінювання значення вказаних положень як елемента національної кримінально-правової системи, уточнення напрямів розвитку кримінальної антикорупційної політики держави.

Виняткове значення для звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини мають, безумовно, підстави й умови, оскільки від цих базисних категорій залежить безпосередньо правозастосування вказаних норм.

Проблемам визначення підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Х. Алікперов, Ю. Баулін, В. Горжей, Е. Дадакаєв, В. Єгоров, О. Житний, В. Кушнар'єв, І. Петрухін, В. Тертишник, Д. Філін, П. Хряпинський та ін.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. однією з форм протидії злочинності стало застосування не лише тих

заходів, що замінюють або доповнюють покарання, а й тих, що взагалі виключають кримінальне переслідування. Наприклад, альтернативою є звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності за цей злочин [10, с. 185].

У теорії кримінального права існують різні погляди на визначення звільнення від кримінальної відповідальності. Так, О. О. Дудоров визначає його як врегульовану кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмову держави в особі компетентних органів від застосування особи, яка вчинила злочин, від застосування до неї кримінально-правових засобів примусового характеру [74, с. 254–255]. С. С. Яценко формулює поняття звільнення від кримінальної відповідальності як здійснювану у відповідності з кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмову держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру до осіб, що вчинили злочини [319, с. 167–168]. На думку Ю. В. Бауліна, це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [10, с. 187]. О. Ф. Ковітіді під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє передбачений законом правовий наслідок злочину, який полягає у відмові держави від засудження особи, що вчинила злочин і від застосування до цієї особи тих кримінально-правових заходів, які могли бути покладені на неї у зв'язку з її засудженням [58, с. 97].

За С. Г. Келіною, звільнення від кримінальної відповідальності – звільнення особи від винесення негативної оцінки її поведінки у формі обвинувального вироку [55, с. 90].

Н. Ф. Кузнецова роз'яснює це правове поняття як звільнення особи, що вчинила злочин, але після цього втратила свою суспільну небезпечність в силу низки обставин, вказаних у кримінальному законі [82, с. 147].

Об'єктивна необхідність існування цього інституту в юридичній науці пояснюється по-різному. У загальній теорії права основою звільнення від юридичної відповідальності вважають її гуманізацію; інститут звільнення від відповідальності вбачають як засіб реалізації принципу індивідуалізації в правовому механізмі [257, с. 7]. Як прояв принципу гуманізму інститут звільнення від кримінальної відповідальності розглядають і в науці кримінального права [96, с. 79]. Видається, що і гуманізм як один з принципів кримінального права, і індивідуалізація як складник принципу справедливості, зважаючи на різноманітність форм їх вираження, не можуть самі по собі бути поясненням відмови держави від засудження особи за вчинений цією особою злочин.

Х. Д. Алікперов зазначає, що всі норми досліджуваного інституту є нормативним відображенням ідеї компромісу в концепції сучасної кримінально-правової боротьби зі злочинністю [2, с. 13]. З цим важко посперечатися, проте ідея компромісу в боротьбі зі злочинністю знаходить своє втілення і в інших інститутах кримінального права (наприклад, у спеціальних правилах призначення покарання при укладенні досудової угоди про співпрацю, в інституті звільнення від покарання). Крім того, компроміс, продиктований не матеріальними, а іншими (процесуальними, оперативно-розшуковими та ін.) причинами, не завжди дає позитивний ефект.

Отже, кожне із проаналізованих понять звільнення від кримінальної відповідальності за злочини взагалі має своє раціональне підґрунтя, втім існує необхідність визначення цього поняття безпосередньо для корупційних злочинів. Різниця розуміння пов'язана зі змінами, які вже внесено до КК України на виконання міжнародних зобов'язань із протидії корупції (зокрема, закріплення переліку статей, віднесених до корупційних злочинів, та визначення обмежень із застосування щодо них заохочувальних норм Загальної частини, передбачення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо). Таким чином, *звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини* є врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави через компетентні органи від призначення особі, яка вчинила корупційний злочин, покарання та від застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

У науці кримінального права вже накопичено значний досвід застосування норм, що передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності, але суттєві зміни антикорупційного законодавства внесли чимало нововведень у норми КК України. Зазначені зміни пов'язані з тим, що, починаючи із жовтня 2014 р., ухвалено чимало надзвичайно важливих законів, які можна вважати найбільшою законодавчою реформою у сфері протидії корупції за часи існування нової незалежної Української держави, як-от: Закони України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки та корупційні злочини (закон про

заочне засудження)» (від 07.10.2014 р.), «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки»; «Про Національне антикорупційне бюро України»; «Про запобігання корупції»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів»; «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (від 14.10.2014 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (від 12.02.2015 р.).

За цими законами і було внесено кардинальні зміни до деяких статей КК України, зокрема, введено на законодавчому рівні поняття «корупційні злочини» у примітці до ст. 45 КК України. Відповідно уперше в науковців та практиків з'явилась можливість дослідити на своїх рівнях спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Звичайно, саме науково-практичний аналіз є найбільш цінним та значущим, утім, з урахуванням незначного проміжку часу, який минув з моменту вступу більшості із запропонованих у законах змін у дію (зокрема, поняття «корупційні злочини» з'явилося з 12.02.2015 р.) подібні результати й узагальнення ще тільки в перспективі. Проте науково обґрунтоване дослідження таких базисних категорій звільнення від кримінальної відповідальності, як під-

стави та умови дозволить уже зараз визначити основні аспекти, від яких залежить застосування зазначених норм.

У примітці до ст. 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» зазначено, що корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу.

Більшість із указаних статей КК України не передбачають спеціальних підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності. Такими статтями КК України є: ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»; ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням»; ст. 320 «Порушення

встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»; ст. 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штамів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»; ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військово-службовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем».

Частина друга примітки ст. 45 КК України містить більшість статей, які також не передбачають спеціальних підстав та умов до вищезгаданого звільнення винного, зокрема: ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; ст. 368-2 «Незаконне збагачення».

Фактично саме вказана у примітці ст. 45 КК України ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації» безпосередньо містить підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Так, у ч. 5 ст. 354 КК України закріплено, що

особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»; 369-2 «Зловживання впливом» цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до отримання з інших джерел інформації про цей злочин правоохоронним органом добровільно заявила про те, що сталося та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, котра одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку.

Зазначене звільнення не застосовується в разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені стосовно осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу. Тобто особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені щодо службових осіб, які є посадовими особами іноземних держав (особами, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжними засідателями, іншими особами, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземними третейськими суддями, особами, уповноваженими вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадовими особами міжнародних організацій (працівни-

ками міжнародної організації чи будь-якими іншими особами, уповноваженими такою організацією діяти від її імені), а також членами міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддями і посадовими особами міжнародних судів.

Говорячи про загальну характеристику звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, передусім дослідженню підлягають саме підстави й умови застосування цього правового інституту. З огляду на це, зупинимось на формулюванні сутності понять «підстава» та «умова».

Академічний тлумачний словник визначає підставу як те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь; наукову підставу як те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь [22, с. 20].

Зауважимо, що у правовому розумінні відносно юридичної відповідальності підстава має триєдину сутність: нормативну, фактичну та процесуальну [240, с. 472]. Саме одночасна наявність усіх цих складників є необхідною умовою для застосування звільнення особи від юридичної (у нашому випадку, кримінальної) відповідальності.

Нормативна підстава – це наявність норми права, що передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності.

Фактична підстава – це наявність умов для звільнення від правопорушення (фактично вчиненого діяння).

Процесуальна підстава – це наявність правозастосовного акту, що конкретизує загальні приписи заохочувальної норми кримінального права (містить умови), визначає порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

Нерозривно пов'язаною із сутністю підстави звільнення від кримінальної відповідальності є, безперечно, умова. За академічним тлумачним словником, умова – це явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок з наслідком обумовлений; умова – вимога, пропозиція, які висуваються однією з сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору [22, с. 20].

Під поняттям «причина» розуміють явище, що безпосередньо зумовлює, породжує інше явище – наслідок [74, с. 381].

З огляду на висвітлені тлумачення зазначених базових понять «підстав» та «умов» звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, можемо окреслити їх загальні характеристики:

– нормативною підставою є наявність у КК України ч. ст. 354, де міститься згадана заохочувальна норма кримінального права;

– фактичною підставою є наявність у сукупності передбачених ч. 5 ст. 354 КК України умов для звільнення від кримінальної відповідальності: 1) після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди; 2) до отримання з інших джерел інформації про цей злочин відповідним органом; 3) добровільність заяви про злочин; 4) активне сприяння розкриттю злочину;

– процесуальною підставою є норми законодавства, зокрема КПК України, які визначають порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

Говорячи про підстави звільнення від кримінальної відповідальності, чимало суперечних поглядів серед нау-

ковців існує з приводу зумовленості їх існування у кримінальному праві. Ю. В. Баранов вважає загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності «щось позитивне, що сталося в суб'єкті, яке закріплене у законодавчому формулюванні» [309, с. 19]. При цьому автор конкретизує, що загальною підставою всіх видів звільнення від кримінальної відповідальності визнається втрата особою, яка вчинила злочин, її колишньої суспільної небезпеки, хоча прямо про це йдеться лише у ст. 48 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки) [309, с. 19].

Н. Ф. Кузнецова наголошує, що загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності для всіх видів є втрата особою, яка вчинила злочин, її попередньої суспільної небезпечності. У зв'язку з чим відпадає необхідність застосування до неї заходів кримінальної відповідальності [82, с. 154–155]. Дійсно, суспільна небезпечність особи є тією об'єктивною якістю, категорією, яка під впливом об'єктивних чи суб'єктивних обставин може зазнавати певної зміни. Так, якщо особа, що вчинила злочин, після цього здійснила певну позитивну післякримінальну поведінку з відновлення первинного (дозлочинного) стану об'єктів кримінально-правової охорони (виплатила заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші виплати; сплатила податки, збори, інші обов'язкові платежі, а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою; здала органам влади зброю, бойові припаси або вибухові пристрої тощо), то вочевидь суспільна небезпечність цієї особи змінюється.

Більшість учених шукають підставу звільнення у вчиненому суспільно небезпечному діянні або в особі, яка його вчинила, і бачать її у невеликій суспільній небезпеці діяння або особи. Так, К. К. Вавілов, досліджуючи цю проблему, вважає, що такі підстави (загальні для всіх видів звільнення) полягають у невеликій суспільній небезпечності вчиненого діяння або особи, яка його вчинила. Він пропонує розподіляти підстави звільнення від кримінальної відповідальності на формальні (правові) (норми матеріального права, що передбачають це звільнення) та матеріальні (ті юридичні факти, із наявністю яких пов'язане застосування норм про звільнення, тобто обставини, що найбільш суттєво характеризують учинене злочинне діяння або особу, яка його вчинила, роблять доцільним той чи той вид звільнення та свідчать про невеликий ступінь суспільної небезпечності діяння або особи, яка його вчинила) [20, с. 14].

Концепцію двох загальних (універсальних) підстав звільнення від кримінальної відповідальності, які можуть застосовуватися лише в сукупності, обґрунтовує С. Г. Келіна. До них вона відносить: 1) невелику суспільну небезпечність вчиненого злочину; 2) відсутність чи невелику суспільну небезпечність особи, яка внаслідок цього або взагалі не потребує виправлення, або може бути виправлена без застосування покарання [55, с. 90]. Н. А. Єгорова відзначає, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності для більшості його видів можуть бути як обидві названі підстави в сукупності, так і кожна окремо [38, с. 32]. Цю позицію підтримує В. В. Сверчков, вважаючи, що загальна підстава звільнення від кримінальної

відповідальності «альтернативно складається з наступних суб'єктивних та об'єктивних ознак: а) суб'єктивні – відсутність, втрата чи зниження небезпеки (шкідливості) особи для суспільства, б) об'єктивні – втрата чи зниження шкідливості (суспільної небезпеки) вчиненого діяння на момент звільнення» [234].

О. О. Житний, досліджуючи проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, аргументує позицію існування загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності. На його думку, підстави звільнення від кримінальної відповідальності необхідно встановлювати з урахуванням формальної та кримінально-політичної сторін. У зв'язку з цим, формальними (правовими) підставами звільнення виступають норми матеріального права, що регулюють звільнення від кримінальної відповідальності. Вони є юридичною формою фактичної (матеріальної) підстави звільнення від кримінальної відповідальності, якою є недоцільність продовження кримінально-правових відносин між державою й особою, котра вчинила злочин, і реалізації кримінальної відповідальності цієї особи у зв'язку з досягненням певних бажаних для суспільства результатів [43, с. 12].

З огляду на визначену нами сферу дослідження, сутність існування загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини пропонуємо вважати саме таким розв'язанням проблеми корупції в нашій державі. Оскільки для осіб, які вчинили корупційні злочини, бути звільненими від відповідальності та покарання, зокрема з передачею на поруки, у зв'язку з дійовим

каяттям, випробуванням тощо (Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14.10.2014 р. [165]). Залишаються тільки спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як єдиний захід протидії корупції за допомогою таких спеціальних заохочувальних норм кримінального права.

Варто зауважити, що жоден із спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини не є дійовим каяттям у чистому вигляді. У цьому випадку особливо ретельного дослідження потребує кожна з умов, які в комплексі можуть бути фактичною підставою для застосування такого звільнення щодо винної особи.

Аналізуючи наведені міркування, розділяємо думку А. М. Ященко про те, що невелика суспільна небезпека вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, не є загальною (універсальною) підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Хоча б тому, що при застосуванні спеціальних видів звільнення, передбачених статтями Особливої частини КК, ні особа, ні вчинене нею діяння не втрачають своїєї суспільної небезпеки [321]. Акцент слід змістити з характеристики злочинного діяння на оцінку післякримінальної поведінки особи. Підставою звільнення є вчинення особою не суспільно небезпечного діяння, а певних суспільно корисних дій. Тому ми згодні з твердженням, що вчинення діяння, яке не становить великої суспільної небезпеки, не може бути підставою звільнення від кримінальної відповідальності ані в сукупності з невеликою суспільною небезпекою особи, яка вчинила це діяння, ані окремо, оскільки закон допускає звільнення не

тому, що особа вчинила діяння, що не представляє великої суспільної небезпеки, а лише за умови позитивної післякримінальної поведінки особи [321].

Саме такий підхід відповідає змістовому наповненню поняття універсальної підстави для спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Відповідно такою універсальною причиною є позитивна післякримінальна поведінка особи.

Окремої уваги заслуговує виключення з переліку необхідних умов для звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – наявність вимагання неправомірної вигоди. Донедавна подібна умова була, так би мовити, традиційною для вітчизняних заохочувальних норм кримінального права. Відмова законодавця від її передбачення в подальшому є свідченням на користь протидії з боку держави не тільки пасивному прийняттю неправомірної вигоди, але й активному підкупу.

Отже, розкрито сутність і значення базисних понять інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – «підстави» та «умови». Висвітлено в чому полягає триєдина сутність підстав такого звільнення (нормативна, фактична та процесуальна). Також обґрунтовано підходи до аналізу цілей, завдань та підстав застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності як одного із напрямів утілення державної антикорупційної політики. Отримані внаслідок таких досліджень дані відповідають принципам кримінального права (переваги пом'якшувальних обставин, економії кримінальної репресії тощо) та загальновизнаним норм міжнародного права і є підтвердженням реалізації антикорупційної стратегії України.

1.2. Відповідність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права

Пошук нових, дієвих методів і способів протидії корупції – актуальна проблема для сучасної України. За останні декілька років кількість змін, які відбуваються у сфері боротьби з корупційною злочинністю, у рази перевищує заходи, що здійснювалися за десять попередніх років. Утім, якісні перетворення ще не стали помітні для кожного громадянина. Відчуті результати таких реформ стає можливим за умови докорінних нововведень у запобіганні такому суспільно небезпечному явищу, як корупція. Водночас непорушними мають залишатися принципи кримінального права, які є фундаментальними для зазначеної галузі та базисними для держави взагалі.

Оскільки кримінальні норми в протидії корупції, як свідчить вітчизняний досвід та міжнародна практика, є одними з найдієвіших, слід окреслити співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності з принципами кримінального права. Визначивши роль і значення цих заохочувальних норм для національного законодавства.

Принципами кримінального права визнаються найзагальніші засади кримінального законодавства, що встановлені законом або безпосередньо з нього випливають, і які мають пряму дію, пряму регулятивну функцію [73, с. 25]. Усі принципи кримінального права можна поділити на загальні та спеціальні. Виходячи з дозволеного обсягу ро-

боти, деяким із принципів ми надамо більш детальну характеристику, що зумовлено обраною тематикою дослідження.

Загальні принципи притаманні не тільки кримінальному праву, але й іншим галузям права. Це, зокрема: верховенство права, законність, рівність громадян перед законом, невідворотність відповідальності, принципи справедливості, гуманізму та демократизму.

Принцип верховенства права означає, що при здійсненні протидії корупції людина, її права та свободи визнаються найвищими соціальними цінностями та визначають зміст і спрямованість антикорупційної діяльності. Правова держава не може володіти іншими засобами боротьби з корупцією, крім правових. З огляду на це, неприйнятними є засоби боротьби з корупцією, які хоча і можуть виявитись результативними, але суперечать конституційним засадам функціонування держави та суспільства. Тобто всі антикорупційні заходи повинні базуватися на положеннях Конституції та Законів України. Відповідно і звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини має право на існування та реалізацію тільки за умови відповідності найперше принципу верховенства права. Така відповідність виявляється в закріпленні національним законодавством спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Указані норми звільнення прямо відповідають міжнародним стандартам закріпленим, зокрема у Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію 1999 р., Конвенції ООН проти корупції 2003 р., Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р., Конвенції

Організації економічного співробітництва та розвитку по боротьбі з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій 1997 р. [72; 64; 65; 63].

Принцип законності впливає з положень Загальної декларації прав людини: «Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину та покараний інакше, ніж за вироком суду й відповідно до закону». На сьогодні законодавчою основою для вжиття заохочувальних заходів є закріплені в Особливій частині КК України спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (статті 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2).

Принцип рівності громадян перед законом. Особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового стану та посади, місця проживання, ставлення до релігії – переконань, належності до громадських об'єднань, а також інших обставин. У національному кримінальному праві рівність громадян перед законом забезпечується передусім визнанням наявності в діянні особи складу злочину, передбаченого законом, єдиною підставою притягнення її до кримінальної відповідальності.

Визнання складу злочину юридичною гарантією принципу рівності громадян перед кримінальним законом породжує низку вимог, яким повинні відповідати як законодавча, так і правозастосовча діяльність. Закон, що описує ознаки злочину, повинен: по-перше, давати такі ознаки достатньо повно; по-друге, опис має бути максимально зрозумілим; по-третє, при описуванні ознак злочину вказувати тільки об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину і торкатися

обставин, що визначають індивідуальні характеристики осіб, які скоїли таке діяння.

Ці вимоги важливі для відмежування злочинної поведінки від незлочинної – аморальної чи такої, що тягне за собою іншу, менш сувору юридичну відповідальність. Крім того, рівність вимог для визнання діяння корупційним злочином щодо будь-якої особи так само рівно й однаково мають визначати умови звільнення від досліджуваної кримінальної відповідальності. Певною мірою цей принцип дотримано через визначення однієї заохочувальної норми як універсальної для низки інших корупційних злочинів. Зокрема, ці положення закріпили у ч. 5 ст. 354 КК України і для статей 368-3, 368-4, 369, 369-2. Раніше кожна стаття містила свою примітку зі спеціальними умовами звільнення від кримінальної відповідальності.

Принцип демократизму виявляється в кримінальному праві в таких формах: участь представників громадських об'єднань і приватних осіб у призначенні покарання, його виконанні й, зокрема, у звільненні від кримінальної відповідальності (передача на поруки), звільненні від покарання.

Реалізація кримінально-правової політики із протидії корупції на ґрунті зазначеного принципу демократизму пов'язана, зокрема, з положеннями, закріпленими в Загальній частині КК України щодо звільнення від кримінальної відповідальності та призначення покарання. Розділ IX цього кодексу в статтях 45–48, 69, 74, 75, 79, 81, 82, 86 КК України закріплюють порядок та підстави звільнення від кримінальної відповідальності, крім корупційних злочинів.

Зважаючи на зазначені обмеження, які містить Загальна частина КК України щодо корупційних злочинів у пи-

таннях звільнення від покарання та призначення більш м'якого покарання, найбільш помітно принцип демократизму виявляється саме в Особливій частині вказаного кодексу – у спеціальних заохочувальних нормах.

Сутність іншого принципу – *гуманізму* – полягає у визнанні цінності людини (не тільки особи, яка вчинила злочин, а насамперед потерпілого). Зокрема, він виражається в тому, що покарання, яке передбачає істотне обмеження правового статусу засудженого, переслідує одну мету – захистити інтереси інших, законослухняних громадян, від злочинних посягань.

У кримінальному праві гуманізм поширюється рівною мірою як на особу, що вчинила злочин, так і на потерпілого, свідка тощо. Водночас це питання виходить із поля зору науковців, і вся увага конструюється на гуманному ставленні саме до особи, яка вчинила злочин. Отже, сучасний погляд на принцип гуманізму кримінального права полягає у доданні до останнього таких положень:

- забезпечення прав людини кримінальним законодавством;
- гуманізація кримінально-правової політики держави;
- скорочення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності (за рахунок спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини тощо);
- обмеження заходів, що застосовують до особи, котра вчинила злочин, лише мінімально необхідними та достатніми для досягнення цілей їх виправлення та превенції;
- розробка й упровадження альтернативних кримінальному покаранню заходів впливу на особу, яка вчинила злочин;

– заборона моделювання та застосування будь-яких заходів впливу на особу, що вчинила злочин, із метою спричинення фізичних або психічних страждань.

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності полягає в тому, що особа, яка вчинила злочин, підлягає покаранню в кримінально-правовому порядку. Під останнім варто розуміти й своєчасне притягнення злочинця до відповідальності, і те, що перед кримінальним законом ніхто не повинен мати привілеїв. Учені, котрі вивчали проблему принципу невідворотності відповідальності, справедливо дійшли до висновку, що його подальша доля тісно пов'язана з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності. Ті, хто наполягають на доцільності прямого закріплення цього принципу в тексті КК, прагнуть довести, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності не тільки не суперечить, а й повною мірою відповідає концепції невідворотності відповідальності [118, с. 37].

Узагальнюючи все вищесказане, зазначимо, що у вітчизняному кримінальному праві діє принцип невідворотності відповідальності, суть якого полягає у тому, що особа, котра вчинила злочин, має бути притягнута до кримінальної або іншого виду відповідальності, яка була б пов'язана із застосуванням до такої особи заходів кримінального характеру. Проте аналіз норм ст. 51 КК України, а також характеристики спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності дає підстави говорити про відмову в подальшому від вказаного принципу і розробку більш гнучких форм реалізації відповідальності за вчинений злочин.

Принцип справедливості означає, що кримінальне покарання чи інший захід кримінально-правового впливу, застосований до злочинця, повинен відповідати ступеню суспільної небезпеки злочину, а також особі злочинця. Цей же принцип, зокрема, означає, що ніхто не може бути двічі притягнутий до кримінальної відповідальності за одне й те ж злочинне діяння.

Більшість авторів спеціальних досліджень підкреслює особливе значення принципу справедливості для кримінального права як найважливішого принципу державного і суспільного життя [79].

Оперувати слід саме принципом справедливості, чітко і ясно розуміючи його структуру, не підмінюючи гуманізмом, що має забезпечувати кримінальному закону «імідж» справедливого в очах громадян. Тому не слід ставити його вище за інші кримінально-правові принципи.

При визначенні кола злочинів, тобто при проведенні криміналізації (декриміналізації) суспільно небезпечних діянь, необхідно поряд з іншими вимогами криміналізації (декриміналізації), які досить ретельно розроблені наукою кримінального права, враховувати вимоги соціальної справедливості як елемента суспільної свідомості. Ігнорування цієї обставини веде до того, що кримінально правова заборона не отримує підтримки і схвалення у населення, внаслідок чого не додержується як громадянами, так і працівниками державних органів.

Інша група авторів зазначає, що застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності підриває конституційний принцип презумпції невинуватості, оскільки не можна звільнити особу від кримінальної

відповідальності за скоєний злочин, якщо вона юридично ще не визнана винною у його скоєнні [85, с. 93; 128, с. 23].

С. С. Яценко пропонує, «з метою усунення колізій між положеннями КК і КПК, з одного боку, і положеннями Конституції України (мова йде про закріпленій у ній принцип верховенства права – ст. 8 та принцип презумпції невинуватості – ст. 62), з другого, розглянути питання про можливість врахування законодавчого досвіду зарубіжних країн, зокрема, стосовно можливості відмови від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, удосконалення інших засобів кримінально-правового регулювання на вчинений злочин, наявність якого встановлено обвинувальним вироком суду» [319, с. 167].

Ю. В. Баулін, говорячи про порушення принципу презумпції невинуватості, з'ясував, у чому це порушення полягає. Зазначив, що до змісту згаданого принципу прийнято відносити щонайменше дев'ять складників, і жоден із них не порушується при звільненні особи від кримінальної відповідальності з таких причин: 1) на особу не покладається обов'язок доводити свою невинуватість у скоєному; 2) така особа лише має право доводити наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності й давати з приводу цього свідчення, відмова від чого не є підставою для визнання її винною; 3) на таку особу знову ж таки не перекладається обов'язок доказування її невинуватості і від неї не можна домагатися свідчень шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів; 4) обвинувачення так само не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; 5) визнання обви-

нуваченим своєї вини не може бути покладено в основу обвинувачення, оскільки тут обвинувальний вирок не носить взагалі; 6) усі сумніви щодо доведеності вини особи продовжують тлумачитися на її користь; 7) суд не вирішує питання про доведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину, оскільки не постановляє вироку; 8) факт притягнення особи до участі в справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу і подальше звільнення її від кримінальної відповідальності не розцінюються як докази її винуватості або як покарання; 9) після звільнення особи від кримінальної відповідальності з нею не можна поводитися як із винною, а також публічно, у ЗМІ та будь-яких офіційних документах твердити, що ця особа є злочинцем [10, с. 197–198].

У чинному КК України звільнення від кримінальної відповідальності фактично існує як відмова від кримінального переслідування. Погоджуючись із цим, звернемо увагу на те, що звільнення від кримінального переслідування є інститутом кримінально-процесуального права, який у матеріальному кримінальному праві може проявлятися не лише у звільненні від покарання, а й виключенні кримінальної відповідальності та звільненні від неї. При цьому звільнення від кримінальної відповідальності не може мати місце після засудження особи, оскільки з моменту набуття вироком законної сили особа вже є такою, що піддана кримінальній відповідальності. Отже, звільненою від неї вона вже не може бути, і мова може йти лише про можливість звільнення від покарання як складової частини такої відповідальності [10, с. 198].

Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності неможливе, якщо особа, яка вчинила злочин, проти цього заперечує (наприклад, ч. 7 ст. 284 КПК України). Отож, у такої особи є право заперечувати проти звільнення від кримінальної відповідальності, після чого справа слухається загальним порядком і цілком може завершитися виправдувальним вироком [10, с. 198].

Тому, визначаючи співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини такому загальному принципу як презумпція невинуватості, приходимо до висновків, що зазначене звільнення відповідає цьому принципу і не порушує його.

Розглянемо відповідність спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини спеціальним принципам кримінального права:

– *принцип законодавчого визначення злочину* (немає злочину, не передбаченого Законом) – один із найважливіших загальних принципів кримінального права. Його визначено у статтях 1, 2, 3 та 11 КК України. Реалізація цього принципу не залишає місця для аналогії кримінального закону, що, до речі, прямо заборонено у ч. 4 ст. 3 КК України. Особа може бути засуджена тільки за вчинене нею діяння, що містить склад злочину, передбачений КК. На сьогодні положення примітки ст. 45 КК України визначають, які саме злочини належать до корупційних;

– *принцип особистої відповідальності* – кримінальна відповідальність можлива лише за власні дії (бездіяльність). Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за злочин, учинений іншою особою. Цей принцип безпосередньо впливає зі змісту ч. 2 ст. 2 КК: «Особа

вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Принцип особистої відповідальності діє стосовно тих осіб, що вчинили злочини. Організатор, підбурювач, спільник також несуть кримінальну відповідальність лише за діяння, які вчинені ними особисто. Однак, в силу того, що злочин було вчинено спільно з виконавцем, то такого роду вчинені ними особисті діяння оцінюються не тільки самі по собі, але й з погляду їх внеску у спільну злочинну діяльність.

Для спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини цей принцип має особливе значення, оскільки особиста відповідальність передбачає, відповідно, особисте звільнення від неї. Тобто не може інша особа, повідомивши про вчинений іншою особою корупційний злочин, звільнити її від подальшої кримінальної відповідальності. Передусім значимим дотримання принципу особистої відповідальності є у випадках, коли корупційний злочин вчиняється у групі співвиконавців чи співучасників. Звичайно, ми можемо розглядати ситуацію, за якої паралельно повідомлення про корупційний злочин здійснили кожен із співучасників окремо. За таких обставин спеціальне звільнення розповсюджується на кожного;

– *принцип винної відповідальності* – кримінальна відповідальність настає тільки за наявності вини, тобто лише якщо особа ставить до злочину та до його наслідків умисно чи необережно (ст. 23 КК України).

Методологічною основою цього принципу є положення про визнану самостійність людської свідомості у виборі

цілей та способів своєї поведінки, прийнятті та здійсненні рішень. Звідси – вчинок людини не можна розглядати як просту реакцію на зовнішнє середовище. Конкретна ситуація породжує вольовий акт не сама по собі, а лише «переломлюючись» через інтереси, погляди, звички, особливості психіки та інші індивідуальні риси особистості [79]. З огляду на це, у питаннях звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, саме суб'єктивне ставлення особи до скоєного нею, матиме вирішальне значення у визначенні, наскільки вона активно сприяє розкриттю певного злочину;

– *принцип суб'єктивної осудності* найбільш переконливо діє при ексцесі виконавця. Співучасники не підлягають відповідальності за ті дії виконавця, що не охоплювалися їхнім умислом;

– *принцип повної відповідальності* – означає вимогу поставити в провину особі все скоєне нею, незалежно від того, якою кількістю кримінально-правових норм це передбачено. Відповідно, звільнення від кримінальної відповідальності можливе за умови дотримання принципу повного звільнення від неї;

– *принцип переваги пом'якшувальних відповідальність обставин*. При конкуренції обтяжувальних і пом'якшувальних відповідальність обставин перевагу мають пом'якшувальні обставини вчинення злочину. Реалізація цього принципу у сфері протидії як злочинності загалом, так і корупції зокрема зазначена у ч. 3 ст. 66 КК України «Обставини, які пом'якшують покарання»: «Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини цього Кодексу як ознака злочину, що

впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує»;

– *принцип більшої караності групового злочину*. Його дотримання при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності за корупційні злочини має прояв у зобов'язанні особи, яка вчинила це діяння у групі, викрити інших співучасників. Водночас, таке викриття позбавляє співучасників можливості бути звільненими від кримінальної відповідальності;

– *принцип повної компенсації заподіяної злочином шкоди* є частковою реалізацією нової концепції кримінального закону – концепції захисту, заміни каральної функції кримінального закону функцією захисту, функцією поновлення порушених прав та інтересів особи. Можна погодитися з професором М. Коржанським, що норма, у якій містився б цей принцип, могла б мати таку редакцію: «Незалежно від міри та виду призначеного судом покарання, особа, що заподіяла злочином шкоду, зобов'язана відшкодувати заподіяну цим злочином шкоду у повному обсязі, а також усі витрати на проведення дізнання, слідства та суду» [68, с. 71].

Цей принцип не враховано у нормах, які визначають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Тобто для винної особи немає обов'язкової умови, яка б вимагала відшкодувати заподіяну шкоду. Таке упущення є суттєвим і потребує внесення відповідних змін до статей КК України, які визначають порядок застосування зазначених спеціальних видів звільнення із неодмінним передбаченням повної компенсації заподіяної корупційним злочином шкоди;

– *принцип економії кримінальної репресії* – це практичне визначення оптимальної найбільш відповідної рівню економічного та культурного розвитку суспільства, межі для відокремлення злочину від незлочинного діяння (дії, бездіяльності), рубежі між криміналізацією та декриміналізацією злочинів. Звичайно, призначене судом покарання не повинно залишати в особи відчуття непокараності за злочин.

Отже, сутність принципу економії кримінальної репресії полягає у визнанні людини, її прав і свобод та законних інтересів найвищою соціальною цінністю для держави. Це положення ставить вимогу перед кримінальним законодавством, по-перше, своїми кримінально-правовими санкціями не покарати злочинця, а захистити та поновити права й інтереси громадян, що були порушені внаслідок злочинного посягання, а, по-друге, застосовуючи до особи, винної у скоєнні злочину, заходи державного примусу, створити у її свідомості позитивні суспільно корисні установки, включення її у суспільство як повноцінну особистість, яка поважає і виконує нормативні приписи цього суспільства. З метою позитивного впливу на винного до нього повинен застосовуватися мінімально необхідний захід кримінально-правового впливу.

Аналізуючи загальні та спеціальні принципи кримінального права, можемо відзначити, що у сфері протидії корупції кожен із них, безперечно, має прояв. Під час проведеного дослідження ми не виявили прямих протиріччя між спеціальними видами звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та фундаментальними ідеями кримінального права. Утім, особливої уваги заслуговують ті принципи, які є ключовими в такому співвідно-

шенні із зазначеними заохочувальними нормами. Серед цих принципів можемо виділити такі: принцип верховенства права, відповідність якому проявляється в закріпленні національним законодавством спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, що також прямо відповідає міжнародним стандартам належних Конвенцій [72; 64; 65; 63].

Принцип законності, згідно з яким спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини закріплені в Особливій частині КК України щодо таких статей 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2. Принцип рівності громадян перед законом проявляється в рівному й однаковому визначенні умов в одній заохочувальній нормі (ч. 5 ст. 354 КК України), яка розповсюджується на низку інших корупційних злочинів (статті 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України). Враховуючи обмеження, які містить Загальна частина КК України щодо корупційних злочинів у питаннях звільнення від покарання та призначення більш м'якого покарання, найбільш помітно принцип демократизму виявляється саме у спеціальних заохочувальних нормах згаданого кодексу.

Сучасний погляд на принцип гуманізму кримінального права полягає у внесенні до останнього таких положень: а) забезпечення прав людини кримінальним законодавством; б) гуманізація кримінально-правової політики держави, а саме: скорочення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності (за рахунок спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини тощо).

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності тісно пов'язаний з інститутом звільнення від кримі-

нальної відповідальності, оскільки останній відіграє якраз запобіжну роль і сприяє виявленню традиційно латентних корупційних злочинів. Коли особа, яка надає неправомірну вигоду повідомляє про це, звільняється від кримінальної відповідальності, тим самим викриваючи посадовця, який бажає отримати (чи отримав) таку вигоду.

Принцип справедливості проявляється при проведенні криміналізації (декриміналізації) корупційних діянь з урахуванням вимог соціальної справедливості як елемента суспільної свідомості для того, щоб суспільне схвалення позиції законодавця мало прояв у подальшій практичній реалізації норм, зокрема і заохочувального характеру.

Принцип законодавчого визначення злочину дотриманий частково, оскільки від законодавчого закріплення корупційних злочинів у примітці ст. 45 КК України, у наукових колах ведеться серйозна критика цього визначення. Вчені зазначають, що саме поняття корупційного злочину відсутнє і є тільки перерахування окремих статей згаданого кодексу, яке деякі вчені обґрунтовано вважають неповним. Тому застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини прямо залежить від такого перерахування. Відповідно, чим воно є повнішим, тим ширший діапазон спеціальних видів звільнення.

Принцип особистої відповідальності пов'язаний із впливом покарання на винного і може бути не завжди негативним. Принцип винної відповідальності у питаннях звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини проявляється у суб'єктивному ставленні особи до скоєного і надалі матиме вирішальне значення у визна-

ченні такої необхідної умови для звільнення, як наявність активного сприяння розкриттю злочину.

Принцип переваги пом'якшувальних відповідальність обставин для корупційних злочинів обмежений саме тими умовами, які передбачені у статті Особливої частини КК України. Принцип повної компенсації заподіяної злочином шкоди має забезпечуватися не залежно від звільнення особи від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Принцип економії кримінальної репресії має забезпечувати за будь-яких обставин відсутність в особі відчуття непокараності, особливо при застосуванні до неї звільнення від кримінальної відповідальності. Отже, принциповим є закріплення повної компенсації заподіяної злочином шкоди у кримінальному законі, що дозволить уникнути указанного відчуття непокараності або навіть безкарності у винної особи.

1.3. Порівняльно-правова характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини за кримінальним правом України та нормами інших країн

Сьогодні значної актуальності набули дослідження законодавства інших країн. Порівняльно-правова характеристика дозволяє визначити позитивний досвід інших держав і імплементувати його до національного законодавства.

Ю. В. Баулін зазначав, що освоєння дійсності неможливе без опанування минулого та іншого досвіду, а останнє – без порівнянь [11, с. 9].

Майже поза увагою залишається розвиток інститут звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Певною мірою такий стан зумовлений позицією, що корупціонерів слід карати без будь-яких послаблень. Утім, вивчення зарубіжних нормативно-правових положень свідчить про протилежний підхід деяких держав, що виправдовує себе на практиці. З огляду на те, що доцільно досліджувати передовий досвід тих країн, які успішно протидіють корупції, порівняння здійснювалось щодо скандинавських країн, зокрема Фінляндії, Данії, Швеції, Голландії, та деяких інших країн Європи: Литви, Латвії, Естонії, Федеративної Республіки Німеччини, Румунії, а також Республіки Білорусь, Франції, Великобританії, США.

За авторитетним даними неурядової організації «Transparency International», Фінляндія і Данія розділили між собою перше місце в Індексі корупціогенності 2012 року, що свідчить про мінімальний рівень корупції в країні. На четвертому, шостому, сьомому, дев'ятому місцях, відповідно, розмістилися Швеція, Швейцарія, Норвегія, Нідерланди. Зазначені країни належать до «скандинавської» системи права [21, с. 22–23].

Фінляндія, як член ЄС, є учасником усіх основних нормативних документів Євросоюзу з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Однак імплементація європейських законів у національну правову систему здійснюється цією країною досить виважено. Головним принципом цього процесу є органічне поєднання

національного законодавства Фінляндії із загальноєвропейським із мінімально можливими змінами першого. Для фінської правової системи не є характерними закони з використанням терміну «боротьба» з визначенням певного виду злочину [23, с. 39–40]. Фінський законодавець заклад принципів попередження та застереження вчинення злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину [6, с. 12].

Низькому рівню корупції в органах державної влади і управління Фінляндії сприяє, у тому числі, дійсна гарантія захисту осіб, які надають допомогу органам влади у боротьбі з корупцією [17, с. 45]. З приводу виконання вимог Конвенції проти корупції 2003 року Групою з огляду ходу здійснення ООН проти корупції [214] були зроблені зауваження щодо Фінляндії, які можна розглядати з точки зору подальшого розвитку системи протидії корупції, і які у тому числі пов'язані з інститутом звільнення від відповідальності (покарання) осіб за корупційні злочини. Зокрема, Фінляндії рекомендовано:

– розглянути можливість звільнення від покарання осіб, які вчинили корупційні діяння, у випадку їх добровільного й активного співробітництва з правоохоронними органами;

– розглянути питання про поширення сфери дії положень внутрішнього законодавства про пом'якшення пока-

рань щодо осіб, які вчинили корупційні злочини, у разі надання ними добровільної та суттєвої допомоги правоохоронним органам в розслідуванні злочинів, скоєних іншими особами, які проходять по одній справі, і у збиранні відповідних доказів [17, с. 45].

Важливе значення у Фінляндії мають етика, повага до роботи та неповага до хитрощів, нечесності, невиправданої спритності у збагачені. Фіни вважають, що взяти хабара – означає втратити самоповагу, навіть якщо ніхто не знатиме про це. У Фінляндії є муніципалітети, населення яких становить лише 200 осіб, але вони мають самоврядування. Тут справді працює принцип виборності місцевих адміністрацій (адже корупція найчастіше розцвітає саме на місцевому рівні) [108].

Отже, досвід Фінляндії підтверджує, що в цій державі, втім, як і в інших розвинених демократіях, головним важелем у протидії корупції є насамперед чесна влада. Це також системи взаємодії влади, громадянського суспільства, традицій і цінностей нації. Чесна влада не залежить від персоналій, це закладено в культурі, менталітеті народу. Власне, такий підхід намагається опанувати українська держава для своїх громадян. Проведені дослідження підтвердили, що саме такий шлях найефективніший і найдієвіший.

У звіті Transparency International щодо корупції за 2012 р. у Данії [322] зроблені такі висновки, які становлять інтерес для нашого дослідження саме крізь призму звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини:

1. Датська національна система «непідкупності» є «здоровою», що багато в чому пов'язано з сильною культурою державного управління. Датські установи мають від-

носно невелике число нормативних приписів, що закріплюють формальні правила поведінки і принципи протидії корупції. Однак, незважаючи на низький ступінь формалізації, існує сильна практика непідкупності, адже якщо управлінська культура послаблюється, то починають діяти певні правила, які роблять систему в цілому «невразливою».

2. Корупція не вважається серйозною проблемою в Данії і тому не є темою, яка чинить великий вплив на суспільні процеси й інтереси. Хабарі та платежі за прискорення процедури доступу до суспільних благ і послуг практично відсутні.

3. Дослідження показало, що важко розмежувати окремі каральні заходи за отримання привабливих подарунків та інших пільг, зокрема у вигляді додаткових розваг. Судові рішення, які показують адміністративну практику та кримінальне правосуддя, не численні та, як правило, полягають у приписі відновлення справедливості й виплати компенсацій.

Під час того самого дослідження в Данії, у звіті про нього були запропоновані кілька рекомендацій щодо вдосконалення системи протидії корупції в цій країні [322]:

– захист і консультування інформаторів. Передбачається створення консультативних установ (у чому відділення Transparency International Данії буде брати найактивнішу участь), куди можуть звернутися співробітники і приватних, і громадських організацій, якщо вони мають інформацію про вчинення корупційного правопорушення – факт корупції;

– прозорість прийняття подарунків. Ефективним заходом протидії корупції, особливо серед вищих посадових

осіб, Transparency International щодо Данії вважає створення списків подарунків, які дозволено подавати посадовим особам. Цей перелік повинен бути зареєстрований і опублікований.

Щодо стратегії Швеції у сфері протидії корупції найбільш вдалим та можливим для імплементації слід визнати такі заходи [21, с. 27–28]:

1. Швеція до середини XIX століття вважалася країною, наскрізь ураженою корупцією. Але після прийнятого елітою і керівництвом країни стратегічного рішення про повну модернізацію країни в ній був розроблений і почав виконуватися комплекс заходів, спрямованих на повне виключення меркантильних міркувань у чиновників. Держрегулювання було засновано на стимулах чесного й відповідального управління – через податки, пільги та субсидії, а не за допомогою заборон і дозволів, одержуваних з тих чи тих органів влади. Для громадян відкрили доступ до внутрішніх документів державного управління, що дозволяє всім охочим розуміти, як працює держава, а головне – була створена незалежна й ефективна система правосуддя.

2. Одночасно шведський парламент і уряд встановили високі етичні стандарти для чиновників та стали добиватися їх виконання. Лише через декілька років чесність стала престижною нормою серед державної бюрократії. Зарплати чиновників спочатку перевищували заробітки робітників у 12–15 разів. Проте з часом цілеспрямованими зусиллями уряду країни ця різниця знизилася до двократної. Сьогодні в Швеції один із найнижчих рівнів корупції у світі.

3. У Швеції велику роль у протидії корупції грають церква і громадська думка, завдяки яким з підозрою по-

ставляться до будь-якому бізнесмена, який зумів за короткий період отримати дуже високий дохід, або до чиновника, доходи якого істотно нижче його витрат. Громадська думка перетворить такого бізнесмена в недоторканного, тому що йому ніхто не буде довіряти ні в бізнесі, ні в побутовому спілкуванні. І громадська думка, передусім, змусить такого чиновника піти з посади і не дозволить йому ніколи більше отримати роботу ні на державній службі, ні у приватному бізнесі. Громадська думка перетворила прояви корупції та нечесність загалом і у приватному бізнесі, і в державному управлінні в украї рідкісне явище. Ніякими заходами законодавчого регулювання або навіть кримінальними покараннями такого результату досягти не вдалося б.

Власне такий підхід до суцільного неприйняття корупції українським суспільством закріплено у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», як-от:

- проводити на постійній основі інформаційні кампанії, орієнтовані на різні соціальні групи та спрямовані на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції;

- розробити й упровадити в життя на постійній основі спеціальні програми, спрямовані на забезпечення доступу підприємців до необхідної інформації, зокрема про адміністративні процедури, права та обов'язки підприємців, формування свідомості неприйняття корупційного способу поведінки, заохочення до інформування про факти корупції [165].

Порівнюючи національне та закордонне законодавства саме щодо закріплення відповідного спеціального інституту

звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, можемо відзначити, що спеціальні заохочувальні норми кримінального законодавства зарубіжних держав передбачаються в Особливих частинах, якщо КК має такий поділ, або у спеціальних розділах КК, що передбачають відповідальність за окремі злочини. Зазначені норми, як правило, на підставах позитивної поведінки особи визначають мінімізації кримінально-правового обтяження, що безпосередньо реалізується у звільненні від відповідальності, покарання чи пом'якшення останнього. Найбільш поширена практика в кримінальному законодавстві – звільнення від покарання або його пом'якшення. Менш поширеним і більшою мірою характерним для пострадянських держав є звільнення від відповідальності.

Звільнення від відповідальності або покарання регулюються у кримінальному (пенітенціарному), кримінально-процесуальному законодавстві та спеціальних законах зарубіжних держав. Своєрідність полягає в тому, що звільнення від відповідальності та від покарання у зарубіжному законодавстві не розмежовується. Порівняння кримінального законодавства прибалтійських держав засвідчило, що у КК Латвії передбачено звільнення від кримінальної відповідальності й покарання (глава VI), у КК Литви – звільнення від кримінальної відповідальності (глава VI) і звільнення від покарання (глава X), а Пенітенціарний кодекс Естонії – тільки звільнення від покарання та його відбування (глава V) [287, с. 215].

Також відзначимо, що зарубіжне законодавство у більшості не виділяє окремих заохочувальних норм щодо корупційних злочинів. Певним чином це пояснюється за-

гальним ставленням до корупції в іноземних державах на законодавчому рівні. Так само у більшості країн не існує окремих законів про запобігання корупції, спеціальних антикорупційних експертиз, електронного декларування майна. Натомість застосовуються положення загальних законів, нормативні (кримінологічні) експертизи, електронне декларування податків. Тому ми проаналізували пов'язані з корупційними злочинами спеціальні види звільнення від суміжних суспільно небезпечних діянь. КК ФРН в Особливій частині передбачає 20 видів спеціального звільнення від покарання чи його пом'якшення. Зокрема, факультативне пом'якшення або звільнення від покарання передбачене у випадках, якщо особа добровільно й суттєво сприяє припиненню подальшого існування злочинного об'єднання або вчиненого караного діяння, що відповідає цілям такого об'єднання (ч. 1 абз. 6 § 129); добровільно і своєчасно надала відому їй інформацію відповідному закладу про карані діяння, що можуть бути попереджені (ч. 2 абз. 6 § 129). Якщо ж особа, яка вчинила діяння, досягає своєї мети з припинення існування такого об'єднання, або це досягається і без її зусиль, то така особа не карається [282, с. 284; 287, с. 75].

КК Франції передбачає звільнення від покарання або його пом'якшення у випадках позитивної поведінки винного, якщо особа, яка взяла участь у злочинному угрупованні до початку будь-яких дій, пов'язаних із кримінальним переслідуванням, розкриває угруповання чи змову компетентному органу влади та дозволить встановити інших співучасників (ст. 450-2) [71, с. 71; 287, с. 76].

КК Голландії передбачає, що кримінальне переслідування може бути припинене, якщо до судового розгляду справи винний виконає одне чи декілька умов, висунених прокурором: а) сплата грошей державі, розмір яких не може бути меншим за п'ять гульденів, але не більший за максимальний штраф; б) відмова від права на предмети, на які накладено арешт і які підлягають конфіскації чи виключенню з обігу; в) відмова від предметів, що підлягають конфіскації чи виплата державі їх вартості; г) повна виплата державі грошей чи передача предметів, на які накладено арешт, щоб позбавити обвинуваченого повністю або частково прибутків, отриманих злочинним шляхом, у т. ч. економія на витратах; г) повна або часткова компенсація шкоди, завданої кримінальним злочином (ст. 74 КК) [263; 287, с. 77].

КК Латвії у ч. 4 ст. 58 прямо вказує на можливість звільнення особи від відповідальності у випадках, визначених в Особливій частині цього Кодексу. Безпосередньо у Особливій частині КК прописано п'ять спеціальних видів звільнення, чотири з яких – заохочувального характеру. Так, ст. 235 визначає, що особа, яка добровільно здала вогнепальну зброю, бойові припаси до неї, пневматичну зброю великої потужності, вибухову речовину або вибуховий пристрій, виготовлений без належного дозволу, звільняється від кримінальної відповідальності за відсутності в її діях складу іншого злочинного діяння; ст. 254 передбачає, що особа, яка добровільно здала наркотичні або психотропні речовини або добровільно повідомила про їх придбання, збереження, перевозку або пересилку, звільняється від кримінальної відповідальності за застосування, придбання, збереження, перевозку або пересилку цих речо-

вин; ст. 324 визначає, що хабародавець звільняється від кримінальної відповідальності, якщо щодо нього мало місце вимагання хабара або якщо особа після давання хабара добровільно заявила про те, що сталося. Від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка запропонувала хабар, якщо вона добровільно повідомила про те, що сталося; ч. 3 ст. 324 визначає звільнення від відповідальності посередника і спільника в хабарництві, якщо вони після вчинення злочинних дій добровільно повідомлять про те, що сталося [264; 287, с. 77].

У Спеціальній частині КК Литви передбачене звільнення від відповідальності особи, яка взяла участь у заколоті з метою державного перевороту, якщо вона добровільно повідомила державній інстанції важливу інформацію про підготовку державного перевороту (ч. 3 ст. 114); особи, яка підкупила державного службовця, якщо з неї вимагали, провокували дати хабара, а також якщо вона запропонувала, пообіцяла чи дала хабар з відома правоохоронній інстанції (ч. 4 ст. 227); особи, яка брала участь у вчиненні злочинів злочинним угрупованням або належить до злочинного угруповання але, водночас, здійснила щиросердне зізнання у вчиненому, надала правоохоронній інстанції цінну інформацію, що дозволила припинити діяльність злочинного угруповання або притягти до кримінальної відповідальності його членів. Від відповідальності не звільняється особа, яка взяла участь у вбивстві або вже була звільнена від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 249); особи, яка виготовила, придбала і зберігала наркотичні чи психотропні речовини та добровільно звернулась до лікарні за медичною допомогою або у державну інстанцію з метою здати

наркотичні чи психотропні речовини, що були незаконно придбані або зберігалися (ч. 3 ст. 259) [265; 287, с. 77–78].

Необхідно зазначити, що значна кількість норм про звільнення від відповідальності чи покарання осіб передбачається в кримінально-процесуальних кодексах та спеціальних законах. Наприклад, відповідно до ст. 706-32 КПК Франції 1958 р. звільняються від кримінальної відповідальності працівники поліції, які з метою розкриття кримінального наркотизму купують, зберігають, транспортують чи передають наркотики особам, які беруть участь у незаконному обігу наркотиків, за винятком підбурювання [282, с. 416; 287, с. 78]; згідно з § 371 Положення про податки і збори ФРН 1977 р. звільняється від покарання особа, яка вчинила кримінальне каране ухилення від оподаткування та повідомила фінансові органи про неправильні, неповні або пропущені дані, подані нею раніше з метою оподаткування [282, с. 416; 287, с. 78].

Згідно зі ст. 5 глави 29 КК Швеції серед обставин, що впливають на призначення покарання враховується, чи прагнув обвинувачений зробити все від нього залежне, щоб попередити, виправити чи обмежити шкідливі наслідки вчиненого злочину, і чи видав себе обвинувачений добровільно (пп. 2 і 3 ч. 1 ст. 5 КК) [269; 287, с. 78].

КК Польщі передбачає звичайні й надзвичайні обставини, що впливають на призначення покарання як пом'якшувальні. Так, § 2 і 3 ст. 53 як звичайні пом'якшуючі обставини визнає поведінку винного після вчинення злочину, особливо, зусилля з усунення шкоди або поновлення в інший спосіб соціальної справедливості, суд бере до уваги

також позитивні результати посередництва між потерпілим і винним або згоду між ними [269; 287, с. 78–79].

Правовою базою у сфері боротьби з корупцією і відмиванням грошей в Єгипті є Закон про боротьбу з відмиванням грошей № 80 від 2002 року. Відповідно до статей 10 і 17, особа, яка надала відомості про підозрілі фінансові перекази, не може бути притягнута до відповідальності. Винуватець злочину з відмивання грошей повинен бути звільнений від покарання у випадку, якщо він сам повідомить компетентним органам про вчинення злочину. Він також звільняється від покарання, якщо компетентним органам було відомо про злочин, але отримання відомостей від цієї особи дозволило виявити і заарештувати інших винних осіб або конфіскувати гроші, що стали об'єктом злочину [12].

До речі, такий варіант обрали білоруські законодавці, запровадивши можливість звільнення від кримінальної відповідальності за деякі злочини проти власності, зокрема за крадіжку, шахрайство, розкрадання шляхом зловживання службовими повноваженнями та привласнення або розтрату [87]. Так, у примітці 5 до глави 24 «Злочини проти власності» розділу VIII «Злочини проти власності та порядку здійснення економічної діяльності» вказано, що особа, яка скоїла злочин, передбачений ч. 1 ст. 205, ч. 1 ст. 209, ч. 1 ст. 210, ч. 1 ст. 211, або ч. 1 ст. 214 КК Республіки Білорусь, якщо ця особа з'явилася з каяттям, активно сприяла виявленню злочину чи сповна відшкодувала завдані збитки, звільняється від кримінальної відповідальності [266].

Окремої уваги в дослідженні правової бази закордонних країн заслуговують норми, які визначають порядок

притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних діянь і, особливо, перспектива звільнення їх від такої відповідальності. Варто наголосити, що з 27 держав ЄС у законодавстві більше половини з них передбачено можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності. Так, юридична особа підлягає кримінальній відповідальності в таких європейських державах: а) що входять до складу ЄС (Королівство Бельгія, Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії, Угорська Республіка, Королівство Данія, Республіка Ірландія, Республіка Мальта, Королівство Нідерландів, Республіка Польща, Румунія, Республіка Словенія, Фінляндська Республіка, Французька Республіка, Королівство Швеція, Естонська Республіка); б) що не входять до складу ЄС (Республіка Албанія, Республіка Ісландія, Республіка Македонія, Республіка Молдова, Королівство Норвегія, Республіка Хорватія, Республіка Чорногорія); в) у яких передбачена квазікримінальна, тобто адміністративно-кримінальна відповідальність юридичних осіб (Австрійська Республіка, Італійська Республіка, Королівство Іспанія, ФРН) [33].

Утім, законодавці зарубіжних держав залишили поза увагою поняття вини, визначення можливості юридичної особи бути суб'єктом злочину чи можливості лише підлягати кримінальній відповідальності, підстави звільнення юридичних осіб від відповідальності, можливість застосування до юридичної особи поняття рецидиву злочинів, судимості тощо.

Лише в поодиноких випадках можна знайти норми, які б неодмінно зацікавили законодавця нашої держави за

можливого запровадження такої відповідальності в Україні. Так, положення щодо рецидиву злочинів юридичної особи можна знайти в законодавстві Франції. Чинний КК Франції у статтях 132-12–132-15 передбачає караність юридичної особи за рецидив її злочинної поведінки, наприклад, у випадку, коли юридична особа була засуджена за злочин чи проступок, за які законом у разі вчинення їх фізичною особою передбачено більш суворе покарання (ст. 132-12) [33].

Таке ж положення міститься у ст. 146 КК Румунії, де зазначено, що в разі рецидиву до юридичної особи застосовується покарання, яке вдвічі перевищує покарання, передбачене за цей злочин, однак не перевищує максимального розміру штрафу [33].

Крім того, КК Франції передбачає відповідальність юридичних осіб за замах на злочин, а також за співучасть у вчиненні злочину; за діяння, які характеризуються як умислом, так і необережністю. У випадку вчинення умисних дій щодо юридичної та фізичної особи застосовують інститут співучасті [323].

Заслугує на увагу також положення ст. 150 КК Румунії щодо реабілітації юридичної особи. У вказаній статті зазначено, що реабілітація юридичної особи можлива, якщо впродовж трьох років з дня відбуття основного та додаткового покарання, якщо юридична особа не вчинить інших злочинів [33].

Отже, проведений порівняльний аналіз звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні та деяких інших країнах дозволяє зробити такі висновки: застосування заохочувальних норм у сканди-

навських країнах направлене на інформаторів (т. зв. викривачів), щодо корупціонерів, і широкоживаним є формування у громадян загального неприйняття корупційного способу поведінки. Для України зазначені напрями прийнятні й закріплені на законодавчому рівні, але поки що залишаються практично нереалізованими.

Висновки до розділу 1

Здійснений аналіз понять звільнення від кримінальної відповідальності за злочини загалом визначив необхідність формулювання цього поняття безпосередньо для корупційних злочинів. Різниця розуміння пов'язана зі змінами, які вже внесено до КК України на виконання міжнародних зобов'язань із протидії корупції (зокрема, закріплення переліку статей віднесених до корупційних злочинів та визначення обмежень із застосування щодо них заохочувальних норм Загальної частини, передбачення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо). Отже, *звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини* – врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі компетентних органів від призначення особі, яка вчинила корупційний злочин, покарання та від застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Розкрито сутність і значення базисних понять інституту звільнення від кримінальної відповідальності за коруп-

ційні злочини, таких як «підстави» та «умови». Висвітлено, у чому полягає триєдина сутність підстав цього звільнення (нормативна, фактична та процесуальна).

Аналізуючи загальні та спеціальні принципи кримінального права, можемо відзначити, що у сфері протидії корупції кожен із них, безперечно, має прояв. Під час дослідження не виявлено прямих протиріч між спеціальними видами звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та фундаментальними ідеями кримінального права. Втім, особливої уваги заслуговують ті принципи, що є ключовими для зазначених заохочувальних норм:

– принцип верховенства права, відповідність якому проявляється в закріпленні національним законодавством спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, що також прямо відповідає міжнародним стандартам належних Конвенцій [72; 64; 65; 63];

– принцип рівності громадян перед законом проявляється в рівному й однаковому визначенні умов в одній заохочувальній нормі (ст. 354 КК України), яка розповсюджується на низку інших корупційних злочинів;

– принцип демократизму найбільш помітно проявляється саме у спеціальних заохочувальних нормах КК України, враховуючи обмеження, які містить Загальна частина щодо корупційних злочинів у питаннях звільнення від покарання та призначення більш м'якого покарання;

– принцип гуманізму кримінального права полягає у скороченні кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, зокрема за рахунок спеціальних видів звіль-

нення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини;

– принцип невідворотності кримінальної відповідальності тісно пов'язаний з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки останній відіграє якраз запобіжну роль і сприяє виявленню традиційно латентних корупційних злочинів. Коли особа, яка надає неправомірну вигоду за належне повідомлення, підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, а викритий нею посадовець, навпаки, притягається;

– принцип справедливості проявляється при проведенні криміналізації (декриміналізації) корупційних діянь з урахуванням вимог соціальної справедливості як елемента суспільної свідомості для того, щоб суспільне схвалення позиції законодавця мало прояв у подальшій практичній реалізації норм, зокрема і заохочувального характеру тощо.

Провівши порівняльний аналіз звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні та деяких європейських країнах, зазначимо головне: застосування заохочувальних норм у скандинавських країнах направлене на інформаторів (т. зв. викривачів), щодо корупціонерів, то широкоживаним є формування у громадян загального неприйняття корупційного способу поведінки. Для України зазначені напрями є прийнятними і закріпленими на законодавчому рівні, але поки що залишаються практично нереалізованими.

Отже, отримані результати відповідають принципам кримінального права та загальноновизнаним нормам міжнародного права і є підтвердженням реалізації антикорупційної стратегії України.

Розділ 2

Класифікація та значення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в системі кримінального права

2.1. Класифікація спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

Нормативне групування (об'єднання в одній нормі) спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини позитивне як для науки кримінального права, так і для вирішення практичних завдань. Це сприятиме підвищенню ефективності запобігання та протидії корупційним проявам, оскільки є важливим кроком у розв'язанні питань кваліфікації корупційного злочину; сприяє наданню правильної оцінки корупційним діянням та розмежуванню їх з іншими видами корупційних правопорушень, зокрема адміністративними проступками; передбачатиме випадки, коли невідворотність покарання за

вчинення суспільно небезпечних корупційних діянь є не-виправданою та недоцільною; має запобіжний вплив на посадових осіб, схильних до вчинення корупційних діянь; має важливе значення для гармонізації української правової системи із правом країн – членів ЄС [47].

Обґрунтовуючи необхідність у здійсненні класифікації спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, погодимося із В. М. Кудрявцевим і В. В. Лунєєвим, що класифікація дозволяє бачити досліджувані явища в науково обґрунтованому і структурованому вигляді, виявляти їх взаємозв'язок і субпідрядність, зрозуміти їх як частини цілого і, базуючись на уявленні про цю цілісність, прогнозувати наявність відсутніх ланок, тобто здійснювати діагностування та передбачення нових явищ [80, с. 54].

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені відповідними нормами Особливої частини КК України. Ці статті містяться в різних розділах Особливої частини, але по суті вони у більшості однорідні: це спеціальні випадки діяльного каяття, коли суб'єкт виконує конкретні позитивні післязлочинні дії, передбачені кримінальним законом, з метою звільнення від кримінальної відповідальності.

Деякі автори бачать причину появи аналізованих норм у потребі боротьби з конкретними злочинами, які є складними для розкриття та розслідування. Тому вони вважають застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності компромісом, на який держава змушена йти з метою забезпечення розкриття цих злочинів [26, с. 19].

Законодавець, вводячи до кримінального закону зазначені заохочувальні норми, звичайно ж, переслідує мету профілактики злочинних діянь та забезпечення розкриття латентних злочинів, але перш за все повинен ставити завдання соціальної переорієнтації правопорушника – його відмови від продовження злочину або добровільної заяви про вчинений злочин. І вже за допомогою його активних дій добивається розкриття злочину і відновлення порушених злочинними діями правовідносин.

Незважаючи на майже однакові правові наслідки факту застосування щодо особи будь-якого виду звільнення від кримінальної відповідальності, важливе значення має, на яких умовах воно здійснюється стосовно особи. Велика кількість видів звільнення від кримінальної відповідальності, що існують у чинному законодавстві, ставить перед правозастосовцями важливе практичне завдання правильного й точного вибору його виду в кожному конкретному випадку. Вирішенню цього питання сприяє саме класифікація видів такого звільнення.

Назвемо та схарактеризуємо критерії класифікації заохочувальних норм для корупційних злочинів.

За сферою поширення виділяють:

1) загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені у Загальній частині КК України (статті 45–48, 97, 106). З огляду на внесені до КК України зміни щодо корупційних злочинів [151], загальні види звільнення від кримінальної відповідальності до них не застосовуються, зокрема звільнення у зв'язку з дійовим каяттям ст. 45; з примиренням винного з потерпілим (ст. 46); з передачею особи на поруки (ст. 47); зі зміною обстановки (ст. 48).

2) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, передбачені в Особливій частині КК України (ч. 5 ст. 354).

За таким критерієм класифікації очевидним стає, що саме спеціальні види звільнення – єдині можливі заохочувальні норми у сфері протидії корупції. Відповідно це підвищує значення їх для правозастосовної діяльності.

За характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності виокремлюють:

1) обов'язкові (імперативні) види звільнення від кримінальної відповідальності (статті КК України 45, 46; ч. 1, 2 ст. 49; ч. 1, 2 ст. 106; ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 5 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 354; ч. 4 ст. 401 щодо статей 45, 46; ч. 1, 2 ст. 49). У цих випадках, за наявності згоди особи, суд зобов'язаний звільнити її від кримінальної відповідальності;

2) необов'язкові (факультативні, диспозитивні) види звільнення від кримінальної відповідальності (статті КК України 47, 48, ч. 4 ст. 49; 97, а також ч. 4 ст. 401 (щодо статей 47, 48, ч. 4 ст. 49). У цьому разі, за наявності згоди особи, суд має право звільнити її від кримінальної відповідальності.

Розглядуваний критерій дозволяє нам визначити місце, яке посідає спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, указане у ч. 5 ст. 354 КК України, оскільки є обов'язковим. Відповідно, за цим критерієм визначається вагомий вплив цієї норми в механізмі правозастосування.

За ознаками наявності чи відсутності певних умов звільнення від кримінальної відповідальності маємо:

1) умовне звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 47 КК України: за умови, що особа протягом року із дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадський порядок; ст. 97 КК України: якщо суд визнає, що виправлення неповнолітнього можливе без застосування покарання, застосувавши до нього примусові заходи виховного характеру; ч. 4 ст. 401 (лише щодо ст. 47));

2) безумовне звільнення від кримінальної відповідальності (статті КК України 45, 46, 48, 49, 106; ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 354; ч. 4 ст. 401 (щодо статей КК України 45, 46, 48, 49).

Проаналізований спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини відноситься саме до безумовного звільнення. Відповідно, така належність засвідчує дієвість у застосуванні щодо винної особи. Оскільки в останньої є впевненість, що внаслідок використання ч. 5 ст. 354 КК України судом від неї не вимагатиметься і не очікуватиметься якихось додаткових дій у подальшому для підтвердження звільнення.

Залежно від характеру виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності виділяють види звільнення від кримінальної відповідальності:

1) умови застосування яких виникають у зв'язку з наявністю визначених законом подій (статті КК України 48, 49, 97, 106; ч. 4 ст. 401 (щодо статей 48, 49));

2) умови застосування яких пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи (статті КК України 45–47, ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 354; ч. 4 ст. 401 (щодо статей 45–47)).

Між зазначеними видами звільнення є принципова різниця, для першого – потрібні події, які часто не залежать тільки від волі винної особи, а відповідно мають менше значення для профілактики вчинення аналогічних злочинів. Натомість другий вид, до якого власне належить звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, навпаки прямо залежить від волі винного, оскільки пов'язаний із позитивною посткримінальною поведінкою такої особи.

У Загальній частині КК України передбачено 10 загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки вони мають загальне значення для певних видів злочинів та злочинців. Особлива частина КК України передбачає 21 спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності, який застосовують стосовно певних злочинів за наявності відповідних підстав [10, с. 186].

Зазначимо, що тенденція до збільшення кількості спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності отримала суперечливу оцінку. Одні дослідники пропонують іти цим шляхом, поступово замінюючи суто теоретичні конструкції Загальної частини про звільнення від кримінальної відповідальності на чіткі та змістовні положення Особливої частини. Інші, навпаки, виступають за уніфікацію цих видів звільнення за допомогою узагальнен-

ня спеціальних підстав і закріплення їх у Загальній частині КК України [10, с. 186].

Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується притаманній тільки цьому виду передумовою та підставою, тому кожний вид застосовується самостійно і не може замінити один одного або сполучатися з іншим.

Що стосується спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності, то вони закріплені в примітках або частинах статей КК України, що містяться в різних розділах. Відтак, вони розрізнені й безсистемні. З метою систематизації, упорядкування, аналізу відповідних підстав звільнення від кримінальної відповідальності потрібна класифікація саме спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності. Деякі науковці пропонують виділяти п'ять груп таких спеціальних умов діяльного каяття.

Перша група умов – діяльне каяття, пов'язане з посяганням на свободу людини як на безпосередній підставі або додатковий об'єкт. Друга група умов звільнення – діяльне каяття при підкупі, пропозиції, обіцянні або отриманні неправомірної вигоди. Третя група умов – діяльне каяття, пов'язане з повідомленням про вчинений злочин. Четверта група умов – діяльне каяття на стадії незакінченого злочину. П'ята група умов пов'язана зі стадією закінченого злочину у вигляді дій з припинення злочинної діяльності [32, с. 319].

П. В. Хряпінський пропонує більш детальну класифікацію, вказуючи, що заохочувальні норми Особливої частини КК України утворюють самостійний інститут звільнення від кримінальної відповідальності, своєрідність якого

полягає в поєднанні вчинення певного виду злочину зі здійсненням, зазначеної в законі позитивної пост кримінальної поведінки. До критеріїв такої класифікації належать: 1) припинення злочинної поведінки; 2) добровільне повідомлення про злочин; 3) самовикриття у злочині; 4) викриття інших осіб, винних у вчиненні злочину; 5) нейтралізація, мінімізація або відшкодування суспільно небезпечних наслідків (податки, збори, обов'язкові платежі, фінансові санкції, пені тощо); 6) вилучення з неконтрольованого обігу предметів зі спеціальним статусом обігу (носіїв державної таємниці, наркотичних засобів, психотропних речовин, зброї, бойових припасів тощо); 7) загальне і спеціальне запобігання учиненню нових злочинів [288, с. 157]. Вочевидь кожний вид спеціального звільнення від кримінальної відповідальності має свої специфічні обставини застосування.

Звернемо увагу на те, що деякі з наведених положень зорієнтовані на досягнення не одного, а кількох (комплексу) соціально корисних результатів (наприклад, ч. 4 ст. 289 КК України). Погодимось з О. О. Дудоровим, що спосіб формулювання в Особливій частині КК України підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, відмінності між ними залежать, передусім, від специфіки певного злочину та мети, яку визначає держава для конкретного виду звільнення [37, с. 741]. Дійсно, вимога добровільної здачі заборонених в обігу речей як елемент підстави деяких спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності формулюється щодо вчинення низки злочинів, у яких протиправне поводження з певним предметом (зброєю, боєприпасами, наркотичними засобами, пси-

хотропними речовинами тощо) створює загрози об'єктам кримінально-правової охорони. Видача таких предметів органам влади запобігає можливому пошкодженню суспільних відносин, що сприяє реалізації охоронної функції кримінального права.

На сьогодні класифікація заохочувальних норм для корупційних злочинів прямо пов'язана із законодавчим визначенням поняття «корупційні злочини», від якого залежить такий критерій класифікації, як наявність чи відсутність у статті спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за конкретний корупційний злочин. За цим критерієм можемо структурувати так:

1) корупційні злочини, які не передбачають спеціальних підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності. Вони прописані в таких статтях КК України: ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»; ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства

або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням»; ст. 320 «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»; ст. 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»; ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; ст. 368-2 «Незаконне збагачення»;

2) корупційні злочини, які передбачають спеціальні підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності, витлумачені статтями КК України: ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; ст. 369 «Про-

позиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»; ст. 369-2 «Зловживання впливом».

Тобто із зазначеного у примітці ст. 45 КК України переліку 14 корупційних злочинів тільки п'ять складів даних суспільно небезпечних діянь містять положення про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, які вказані у ч. 5 ст. 354.

Отже, підбиваючи підсумки класифікації спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, можемо визначити, яке значення має така видова належність спеціальних норм звільнення за корупційні злочини в механізмі правозастосування. Так, за ознакою, яка визначає *сферу поширення*, очевидно, що саме спеціальні види звільнення виступають єдиними можливими заохочувальними нормами у сфері протидії корупції. Відповідно це підвищує їх значення для практики. Критерій *за характером можливості звільнення* від кримінальної відповідальності дозволяє схарактеризувати місце спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України) як обов'язкове. Цим також визначається важливість цієї норми в механізмі правозастосування. За ознаками *наявності чи відсутності певних умов звільнення* від кримінальної відповідальності аналізований спеціальний вид звільнення відноситься саме до безумовних. Така належність засвідчує дієвість щодо винної особи. Оскільки в останньої є впевненість, що внаслідок застосування судом ч. 5 ст. 354 КК України від неї не вимагатиметься і не очікуватиметься якихось додаткових дій у подальшому для підтвердження звільнення. *За характером виникнення умов*

звільнення від кримінальної відповідальності – умови застосування спеціальної заохочувальної норми за корупційні злочини, пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи. Тобто прямо залежать від волі винного, а не визначених законом подій.

Усього Особлива частина КК України передбачає 21 спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності. Втім, можемо відзначити, що оскільки кожен такий вид звільнення характеризується притаманними тільки йому передумовами та підставами, тому застосовується самостійно і не може замінити один одного. Із зазначеного у примітці до ст. 45 КК України переліку із 14 корупційних злочинів тільки п'ять складів указаних суспільно небезпечних діянь передбачені у заохочувальній нормі ч. 5 ст. 354 КК України і належать до спеціальних видів звільнення. Відповідно, розширення застосування цього спеціального виду звільнення є доцільним і виправданим для практики.

2.2. Відмежування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини від суміжних кримінально-правових інститутів

Відмежування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини від суміжних кримінально-правових інститутів непритягнення особи

до кримінальної відповідальності: непідсудність кримінальної справи судам України (ч. 4 ст. 6 КК України), готування до злочину невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 14 КК України), добровільну відмову при незакінченому злочині (ст. 17 КК України), малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), вчинення діяння у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК України), недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК України), застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, котрі до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, добровільну відмову співучасників (ст. 31 КК України), наявність обставин, що виключають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини КК України), а також випадки, передбачені ч. 2 ст. 385 та ч. 2 ст. 396 КК України.

Відмежування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини від непідсудності кримінальної справи судам України (ч. 4 ст. 6 КК України) здійснюється виходячи із того, ким вчинено зазначений злочин. Оскільки тільки щодо дипломатичних представників іноземних держав кримінальні справи не є підсудними судам України. Натомість ч. 4 ст. 18 КК України визначає, що спеціальними суб'єктами злочину, зокрема службовими особами, також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних держа-

вах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, судді й посадові особи міжнародних судів. Тобто дипломатичних представників іноземних держав априорі не можуть бути звільненими від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, натомість суб'єкти ч. 4 ст. 18 КК України підпадають під дію спеціальної заохочувальної норми, яка міститься у ч. 5 ст. 354 КК України.

Окремий інтерес становить відмежування готування до злочину невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 14 КК України) від спеціального звільнення за корупційний злочин. Тому що частини перші статей 354, 368-3, 368-4, 369-2 КК України саме належать до злочинів невеликої тяжкості з переліку корупційних злочинів, на які розповсюджується спеціальна заохочувальна норма. Крім того, важливо з'ясувати як відмежовувати пропозицію чи обіцянку неправомірної вигоди від готування до її надання.

Частина 3 примітки ст. 354 КК України закріплює, що під пропозицією у статтях 354, 368, 368-3–370 слід розуміти висловлення працівнику підприємства, установи чи організації, особі, яка надає публічні послуги, або службовій особі наміру про надання неправомірної вигоди, а під обіцянкою – висловлення такого наміру з повідомленням про час, місце, спосіб надання неправомірної вигоди.

Частина 1 ст. 14 КК України визначає, що готування до злочину – підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинен-

ня злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Таким чином з моменту безпосереднього висловлення працівнику підприємства, установи чи організації, особі, яка надає публічні послуги, або службовій особі наміру про надання неправомірної вигоди формальний склад зазначених корупційних злочинів є закінченим і застосованим на практиці може бути тільки спеціальна норма. До цього, якщо відбувається підшукування співучасників або змова на вчинення корупційного злочину, не тягне за собою кримінальної відповідальності, оскільки є готуванням до злочину невеликої тяжкості (зокрема, передбаченими частинами першими статей 354, 368-3, 368-4, 369-2 КК України).

Близьким до вищезазначених критеріїв розмежування є і співвідношення добровільної відмови при незакінченому злочині (ст. 17 КК України) та спеціального звільнення за корупційні злочини. Так само момент визнання корупційного злочину закінченим є вирішальним у вказаному відмежуванні. Але це вже стосується не тільки окремих частин окремо взятих статей із переліку корупційних злочинів, а одразу їх усіх відповідно до примітки ст. 45 КК України.

Не менш значущим є співвідношення спеціального звільнення за корупційні злочини із такою підставою виключення кримінальної відповідальності, як малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Ключовим при цьому є той факт, що КК України не містить мінімального розміру неправомірної вигоди. Тому звільнення від кримінальної відповідальності можливо, якщо неправомірна вигода, яку пропонують, обіцяють, надають не є малозначною.

Потреба розмежування неправомірної вигоди і «звичайного подарунка» очевидна. Особливої актуальності вона

набула саме після кардинальних змін в антикорупційному законодавстві з 2013 року, які полягали у виключенні з КК України поняття хабар, появи нового для кримінально-правового закону поняття неправомірної вигоди. Продовженням таких суттєвих перетворень стала остаточна відмова законодавця у 2015 році від визначення мінімального розміру необхідного для кваліфікації статей, які передбачали кримінальну відповідальність за такі дії (статті 354, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України). Тепер не існує чіткої вартісної межі для неправомірної вигоди, і відсутність складу корупційного злочину, пов'язаного із неправомірною вигодою (обіцянка, пропозиція, надання чи одержання), вирішуються на підставі ч. 2 ст. 11 КК України, яка визначає поняття малозначності діяння.

Проте зазначимо, що некоштовність неправомірної вигоди не свідчить однозначно, що складу злочину не буде. І, навпаки, подарунок вартістю у понад 1000 грн не означає заборону в його прийнятті службовою особою через кримінальну відповідальність. Для розмежування вказаних категорій звернемося до їх визначень. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року передбачає: «Неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав; подарунок – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової» [162].

Отже, із зазначених понять одразу можемо вказати на принципову різницю, яка існує між ними: тільки неправо-

мірна вигода може бути нематеріального чи негрошового характеру. Крім того, зауваження, що подарунок надають/одержують за ціною, нижчою мінімальної ринкової, указує на його вартісну характеристику.

Під час вирішення питання про відповідальність винних посадових осіб у корупції, дії (або бездіяльність) яких не зумовлені попередньою домовленістю, слід звертати особливу увагу на мотиви, якими керувався надавач, і на предмет самої неправомірної вигоди. Саме мотив підкупити посадовця однозначно свідчить про дії, що підпадають під норми кримінального закону. Водночас, з боку посадової особи корисливий мотив збагатитися прямо вказує на корупційний характер дій. На жаль, на сьогоднішній день КК України не містить окремої вказівки у статтях про корупційні злочини про обов'язкову наявність у діях винного саме корисливого мотиву. Про таку необхідність уже неодноразово зазначали інші науковці [99; 221].

Ведучи мову про мотиви отримання подарунків, маємо спиратися на положення раніше згаданого Закону України «Про запобігання корупції», у якому зазначено про обмеження щодо їх одержання (ст. 23): особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Тобто за умови порушення цього обмеження не залежно від вартості подарованого, це може бути розцінено як неправомірна вигода і в подальшому кваліфіковано відповідним чином (окрім малозначних діянь).

Також цим законом у ст. 24 «Запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поведження з ними» визначено алгоритм дій, який, на наш погляд, дає змогу визначити, що посадовець не має наміру незаконно збагатитися. Так, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняні до них особи у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка, незважаючи на приватні інтереси, зобов'язані невідкладно вжити таких заходів: 1) відмовитися від пропозиції; 2) за можливості ідентифікувати особу, яка зробила пропозицію; 3) залучити свідків, якщо це можливо, у тому числі з числа співробітників; 4) письмово повідомити про пропозицію безпосереднього керівника (за наявності) або керівника відповідного органу, підприємства, установи, організації, спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Погоджуємося із висловленими позиціями І. Є. Мезенцевою, К. П. Рубан, що критерієм розмежування неправомірної вигоди і подарунка посадовій особі, передусім, є мотиви, якими керуються надавач і одержувач [99; 221].

Вчинення діяння у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК України), недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22 КК України), застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, котрі до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, випадки, передбачені ч. 2 ст. 385 та ч. 2 ст. 396 КК України, не мають особливого значення для порівняння зі спеціальними видами звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як аналізовані раніше, тому їх характеристики не наводимо. Очевидним є те, що таких випадків бракує у практиці.

Ю. В. Баулін зазначає, що навряд чи звільнення від кримінальної відповідальності є інститутом (засобом) диференціації кримінальної відповідальності. Перш за все суб'єктом такої диференціації виступає законодавець. Саме він у нормах, що закріплені в КК України, диференціює ще заздалегідь, до вчинення злочину, потенційну кримінальну відповідальність щодо різних категорій злочинів і злочинців. Звільнення ж від кримінальної відповідальності – це прерогатива суду, який не тільки не застосовує той масштаб диференціації кримінальної відповідальності, який заклав законодавець, а, навпаки, взагалі відмовляється від покладення на цю особу тих обмежень її прав і свобод, які передбачив законодавець за вчинений нею злочин. Таким чином, суд не диференціює кримінальну відповідальність щодо цієї особи, а на підставі закону індивідуалізує підхід до визначення долі особи, яка вчинила злочин, а саме звільняє її від кримінальної відповідальності [10, с. 192].

Виходячи з бачення видів кримінальної відповідальності Ю. В. Бауліним – потенційної та реальної, можна констатувати, що особа звільняється саме від потенційної відповідальності, адже звільнення від такої відповідальності відбувається до початкового моменту реальної кримінальної відповідальності, а саме до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду [10, с. 192].

Немає вироку – немає і реальної кримінальної відповідальності, а отже особу звільняють від потенційної кримінальної відповідальності. Така відповідальність уже в потенції закріплена в санкції кримінально-правової норми, однак ця потенція не переходить у дійсність, оскільки суд виносить не обвинувальний вирок, а ухвалу про припинення провадження у справі (ст. 288 КПК України). Зазначене

дає підставу вважати, що під звільненням від кримінальної відповідальності слід розуміти звільнення особи лише від майбутньої потенційної відповідальності. Іншого висновку дійшла й М. Є. Григор'єва, яка зауважує, що «звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям відноситься до виду звільнення від реальної кримінальної відповідальності» [30]. Звільнення від реальної кримінальної відповідальності є по суті звільнення від призначення покарання або звільнення від відбування призначеного покарання, або звільнення від подальшого відбування покарання чи дострокове зняття судимості [10, с. 194]. Саме цій логіці й підпорядкована структура Загальної частини КК України, в якому розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» розташований перед розділом X «Покарання та його види», а розділ XII має назву «Звільнення від покарання та його відбування».

Як уважає В. М. Куц, до законодавчої формули злочину слід додати ще одну ознаку, умовно кажучи, «процедуру»: злочином вважають лише суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом, визнаним злочинцем обвинувальним вироком суду, який вступив у законну силу. Усі інші діяння, якими б небезпечними вони не здавалися, не є злочинами [83, с. 34].

Коли у кримінальному законі йдеться про «особу, яка вчинила злочин», то при цьому не завжди вимагається наявність обвинувального вироку, як би це не стверджувалося. Яскравий приклад тому – ст. 38 КК України, що передбачає виключення кримінальної відповідальності за затримання особи, що вчинила злочин. У цьому разі визнання особи такою, що вчинила злочин, відбувається приватною особою безпосередньо після його вчинення,

проте такі дії не вважаються порушенням принципу презумпції невинуватості. Тому не можна говорити про порушення цього принципу і тоді, коли суд (а не пересічний громадянин, як при затриманні злочинця), звільняючи особу від кримінальної відповідальності, констатує наявність у діянні такої особи ознак злочину [10, с. 198].

Оскільки звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце лише до набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то особа, яка звільнена від такої відповідальності, природно, вважається такою, що не має судимості (ст. 88 КК). Далі вчинене раніше особою злочинне діяння визнається юридично незначимим і віддається забуттю. Так, учинений раніше злочин не може враховуватися при визначенні повторності злочинів. Відповідно до ч. 4 ст. 32 КК України, «повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом...». Так само вчинений раніше злочин не враховується при визначенні сукупності злочинів. Згідно з ч. 1 ст. 33 КК України, при визначенні сукупності «не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом». Крім того, у зв'язку з цим при призначенні покарання особі, яка після звільнення від кримінальної відповідальності вчинила новий злочин, раніше вчинений злочин не може визнаватися як обставина, що обтяжує покарання [10, с. 203]. Водночас, звільнення особи від кримінальної відповідальності не свідчить про її виправдання, оскільки кримінальне провадження припиняється з nereабілітуючих для особи підстав, тобто не за відсутності події злочину і не відсутності в діянні особи складу злочину. З цього при-

воду ще С. І. Зельдов звертав увагу на те, що звільнення від кримінальної відповідальності «погашає» кримінально-правове значення факту вчинення злочину, зберігаючи його кримінологічне значення і цивільно-правові наслідки делікту [48, с. 102]. Дійсно, звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинений злочин не виключає можливості притягнення її, наприклад, до цивільно-правової відповідальності за заподіяну майнову шкоду або до дисциплінарної відповідальності згідно із законом.

Ю. В. Баулін запропонував відмежовувати звільнення особи від кримінальної відповідальності від виключення кримінальної відповідальності [10, с. 205–206]. Зважаючи на ці критерії, ми здійснили відмежування звільнення особи від кримінальної відповідальності за корупційні злочини від виключення такої відповідальності за такими ознаками:

1) при звільненні особи від кримінальної відповідальності спочатку констатується вчинення нею корупційного злочину, а потім здійснення цією особою певних дій, які заохочуються державою (вчасне, добровільне повідомлення про цей злочин тощо – ч. 5 ст. 354 КК України), тобто вказується наявність передумови та підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності. При виключенні кримінальної відповідальності особи зазначається, що діяння не є злочином, тобто відсутня підстава для кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну об'єктам кримінально-правової охорони;

2) звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини можливо лише щодо незначної частини таких суспільно небезпечних діянь у випадках, передбачених в Особливій частині КК України щодо корупційних злочинів (це тільки ч. 5 ст. 354 КК України). Тобто перелік

цих випадків є занадто обмеженим. Водночас підстави для виключення кримінальної відповідальності передбачені не лише у КК України, а й в інших законах та нормативно-правових актах України, тобто перелік підстав для виключення кримінальної відповідальності не обмежується тільки КК України. До таких актів у певній мірі можемо віднести ті, які закріплюють розмежування корупційних правопорушень від правопорушень пов'язаних із корупцією. Зокрема, це закон України «Про запобігання корупції», який визначає поняття потенційного та реального конфліктів, котрі не є корупцією, втім впливають на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень;

3) за загальною оцінкою, висловленою Ю. В. Бауліним, звільнення від кримінальної відповідальності може бути обов'язковим або дискреційним. Натомість виключення кримінальної відповідальності, навпаки, завжди є обов'язком держави. Втім, спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в разі дотримання та виконання передбачених підстав умов стає також обов'язковим для застосування;

4) звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини не реабілітує особу перед державою і суспільством. Виключення кримінальної відповідальності завжди ґрунтується на реабілітуючій підставі, а саме: відсутності підстави кримінальної відповідальності;

5) звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини не звільняє особу від цивільно-правової, дисциплінарної та іншої юридичної відповідальності за заподіяну шкоду. Виключення кримінальної відповідальності,

як правило, тягне за собою і виключення іншої юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну об'єктом кримінально-правової охорони, крім випадків, передбачених законом.

Зауважимо, що не поділяємо пропозицію деяких авторів вважати добровільну відмову від злочину одним із видів звільнення від кримінальної відповідальності. Оскільки законодавець використовує саме формулювання «особа не підлягає кримінальній відповідальності», а не «звільняється від неї».

Щодо співвідношення інституту звільнення від кримінальної відповідальності та інституту звільнення від покарання. Законодавець, розмістивши ці інститути в двох самостійних розділах, тим самим розмежував поняття «кримінальна відповідальність» і «покарання». Дійсно, вони досить близькі за змістом, але аж ніяк не тотожні. Необхідність приведення чіткого поділу між нормами про звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання була зумовлена тим, що за своїми правовими характеристиками названі інститути істотно відрізняються і за колом учасників процесу, уповноважених приймати рішення про звільнення від відповідальності й покарання, і за стадіями кримінального судочинства, в ході яких допускається прийняття розглянутих рішень.

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо після вчинення злочину добровільно з'явилася з повинною, сприяла розкриттю злочину, відшкодувала заподіяну шкоду, і внаслідок діяльного каяття перестала бути суспільно небезпечною.

Зазначимо, що в літературі існує думка про доцільність розширення переліку спеціальних випадків діяльного

каяття. Автори, досліджуючи інститут діяльного каяття, пропонують і далі вдосконалювати кримінальне законодавство шляхом збільшення відповідних норм-приміток Особливої частини КК України, пропонуючи це кримінально-правове заохочення застосувати до ряду інших норм.

Можливість звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Особливої частини КК України слід передбачити в окремій статті, а не в статті про діяльне каяття, оскільки, як уже зазначали, в основі деяких спеціальних випадків звільнення від кримінальної відповідальності лежить наявність обставин, відмінних від цього виду позитивної післязлочинної поведінки, що визначає їх іншу юридичну природу.

Головне в явці з повинною, як зазначає В. К. Коломієць, «не особиста явка кудись, а припинення певного діяння і визнання своєї участі в ньому» [62, с. 35]. Законодавець при вирішенні питання про звільнення особи, котра вчинила відповідний злочин, ставить умовою застосування розглянутих заохочувальних норм відсутність у діях суб'єкта іншого складу злочину. Представляється, якщо в діях розглянутого суб'єкта міститься склад іншого злочину. Тобто, якщо в діях суб'єкта міститься склад іншого злочину, то він підлягає притягненню до кримінальної відповідальності.

Проте сучасна редакція спеціальної норми про звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України) не містить умов щодо вчинення корупційного злочину вперше чи в діянні особи не повинно міститися ознак іншого злочину. Вважаємо, що

в цьому випадку це є упущенням законодавця, яке слід виправити через внесення відповідних змін до зазначеної статті КК України.

Досить поширеною спільною умовою для звільнення від кримінальної відповідальності є відшкодування шкоди. Втім, для спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини її взагалі не передбачається. Також можемо відзначити цей факт як прогалину у формулюванні цієї заохочувальної норми. З метою аргументування необхідності включення умови відшкодування шкоди від корупційного злочину наведемо характеристику цієї умови:

1) добровільність дій особи, яка вчинила злочин. Немає значення, чи вчинені вони з ініціативи особи, яка вчинила злочин, або ж під впливом інших осіб, наприклад, працівників правоохоронних органів, який би міг роз'яснити правове значення цієї обставини, якби вона містилась у нормі. Їх вплив не є примусом, не обмежує свободи волі й дій суб'єкта. Тому працівники правоохоронних органів повинні ставити перед собою завдання – шляхом роз'яснення положень закону допомогти особі, що вчинила злочин, пізнати важливість, потребу і доцільність такої суспільно корисної поведінки як відшкодування шкоди;

2) активність дій особи, яка вчинила злочин. Відшкодування шкоди має бути здійснене власними силами й засобами винного. Пасивна поведінка не може бути поставлена в заслугу суб'єкту. Також не доцільно поширювати кримінально-правові наслідки відшкодування шкоди одним співучасником злочину (в силу солідарної матеріальної відповідальності) на інших співучасників;

3) повне відшкодування шкоди, заподіяної злочином. У законі аналогічні норми не вказують повністю або частково повинен бути відшкодований збиток, заподіяний злочином. На нашу думку, відшкодування шкоди як ознака звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини має бути врахована тільки в тому випадку, якщо винний повністю відшкодував збитки, заподіяні таким суспільно небезпечним діянням. Часткове ж відшкодування збитків має бути обставиною, що пом'якшує покарання.

Окремо вкажемо, що долучення до кримінального провадження однієї лише квитанції про внесення відповідної суми грошей на рахунок погашення завданого матеріального збитку без вказівки на інші важливі обставини однозначно недостатньо і не може служити доказом правильного усвідомлення особистістю свого суспільно небезпечного діяння. Показання винного, потерпілого (якщо він наявний у справі) мають підтверджувати прагнення суб'єкта злочину відшкодувати шкоду.

Слід зазначити про співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини із притягненням юридичної особи до кримінальної відповідальності.

У літературі з цього питання відсутня чітко визначена позиція. С. Г. Келіна, наприклад, зазначає, що будь-яке покарання (штраф, ліквідація і т. д.), застосоване до юридичної особи, не звільняє від покарання керівника фірми, який дав вказівку щодо продажу, скажімо, зіпсованих рибних консервів, унаслідок чого отруїлось багато покупців. Тому у КК України, на її думку, повинно бути обов'язково зазначено, що у випадках, передбачених законом, суб'єк-

тами кримінальної відповідальності, поряд з фізичними особами, є юридичні особи [54, с. 59].

Погоджуємося з обґрунтуваннями, висловленими В. К. Грищуком, О. Ф. Пасекою, про те, що, по-перше, відповідальності повинна підлягати кожна фізична особа, яка в межах своїх повноважень брала участь у прийнятті колегіального рішення, унаслідок якого було вчинено суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України, незалежно від кількості осіб, що входили до складу колегіального органу, зважаючи на положення статей 26–31 КК України; по-друге, відповідальності не підлягають члени колегіального органу, які голосували проти прийняття такого рішення, утримались або не голосували зовсім; по-третє, ступінь вини, характер дій та інші обставини, які мають значення для кваліфікації діяння, повинні бути встановлені щодо кожної службової особи, яка брала участь у прийнятті такого колегіального рішення; по-четверте, юридична особа у цьому випадку підлягає кримінальній відповідальності після набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо винних фізичних осіб, які брали участь у прийнятті колегіального рішення, якщо буде доведено, що це рішення було прийнято відповідною та достатньою кількістю голосів для його правомочності [33].

За ст. 96-4 «Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру» КК України заходи кримінально-правового характеру у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядуван-

ня, організацій, створених ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

Заходи кримінально-правового характеру у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними в установленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права.

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше як 25 відсотків у юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то ця юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

Отже, притягнення до кримінальної відповідальності юридичну особу за корупційний злочин не звільняє від кримінальної відповідальності за вказаний злочин винної фізичної особи. Так само, як і притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи не звільняє від кримінальної відповідальності юридичну особу.

2.3. Критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

Розвиток сучасної кримінально-правової думки, практика законотворення та застосування кримінального закону переконують у наявності двоєдиної тенденції у справі протидії злочинності. Перша з них продовжує класичну залежність між злочином і покаранням. Це стосується насамперед вчинення особливо тяжких і тяжких злочинів та їх кримінально-правових наслідків. У випадках вчинення злочинів невеликої тяжкості та злочинів середньої тяжкості суспільство нерідко зацікавлене врегулювати конфлікт, що виник, іншим шляхом, ніж застосування покарання. При цьому, звичайно, повинні бути дотримані права та законні інтереси потерпілої особи і суспільства [10, с. 199].

Виявлення цілей інституту звільнення та засобів їх досягнення закономірно поставило перед науковцями проблему дослідження ефективності цього інституту [61, с. 41–43].

Поняття «оцінка ефективності» та «ефективність» не є тотожними, оскільки оцінка ефективності – це система дій, спрямованих на виявлення якісних ознак предмета; ефективність – це оцінна категорія, зумовлена системою дій, спрямованих на виявлення якісних ознак предмета, та вказує на його позитивну властивість [60, с. 11].

Досліджуючи ефективність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, потрібно вести мову не про ефективність правових норм, які його регла-

ментують, а про ефективність усього механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності.

Поняття «критерії», «показники» й «умови» ефективності звільнення від кримінальної відповідальності різняться між собою, оскільки «критерії» є ознаками, «показники» є емпіричними даними, а «умови» – системою обставин, що стосуються дії механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини [60, с. 17].

Враховуючи запропоновані О. С. Козак загальні критерії ефективності для звільнення від кримінальної відповідальності [60, с. 15], можемо схарактеризувати критерії ефективності звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: 1) досягнення результату, а саме недопущення вчинення нових корупційних злочинів особами, які раніше були звільнені від кримінальної відповідальності за аналогічні суспільно небезпечні діяння. Результат зумовлюється поставленими перед інститутом звільнення від кримінальної відповідальності цілями та засобами, зокрема засобами заохочення позитивної посткримінальної поведінки особи, котра вчинила корупційний злочин; 2) діяльність судів щодо реалізації поставлених перед ними завдань, що полягає в компетентності й узгодженості роботи суб'єктів застосування звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. При цьому слід наголосити на необхідності визначення критеріїв однакового застосування судово-слідчими органами заохочувальних норм щодо корупційних злочинів. Це, передусім, можливо досягти шляхом прийняття відповідної Постанови пленуму ВСУ.

Скажемо, що мову про критерії, показники та умови ефективності заохочувальних норм щодо корупційних злочинів на сьогодні ми можемо вести, спираючись суто на теоретичне підґрунтя. Оскільки здійснити аналіз емпіричних даних не можливо через незначний проміжок часу, який минув від прийняття законодавцем самого поняття корупційні злочини та змін, які торкнулися положень про звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Загальною та Особливою частинами КК України. Відповідно ще відсутній належний обсяг практичних результатів діяльності судово-слідчих органів у зазначеній сфері, який дозволив би отримати ґрунтовні висновки під час дослідження.

Аналіз основних поглядів на поняття умов ефективності норми права дозволив стверджувати, що умовами ефективності звільнення від кримінальної відповідальності є система обставин, які зумовлюють ефективність механізму його правового регулювання, впливають на можливість досягнення відповідними засобами цілей та результатів звільнення від кримінальної відповідальності, а також включають у себе умови ефективності норми права, умови ефективності правових відносин та актів реалізації прав і обов'язків.

До умов ефективності правових норм інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини відноситься його ретельна правова регламентація, яка розуміється як узгодженість норм матеріального та процесуального права, що передбачають зазначений вид спеціального звільнення, а також відповідність таких норм загальним тенденціям кримінальної політики держави та потребам суспільства.

Необхідною передумовою ефективного і коректного застосування цього інституту є узгодженість його змісту, що передбачений в нормах КК України, та тієї його частини, що врегульована нормами КПК України.

Законодавець обмежив у часі можливість застосування аналізованих різновидів спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, загальний зміст повідомлення про підозру розкривається в положеннях статей 276–279 КПК України. До проведення комплексу слідчих дій, у ст. 278 КПК України передбачено два можливі порядки здійснення такого повідомлення про злочин, зокрема корупційний: 1) письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень; 2) письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання.

Таким чином, зміст наведених норм дозволяє визначити повідомлення про підозру як процесуальну дію, що становить собою певний спосіб доведення слідчим або прокурором до відома певної фізичної особи змісту правопорушення, яке, ймовірно, вчинила ця особа.

Однак, з погляду підвищення ефективності, передбачених у цих нормах спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, доцільно не просто замінити формулювання «до притягнення до кримінальної відповідальності» на «...до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину ...», а запровадити в цих спеціальних видах звільнення підхід, який би дозволив розширити мож-

ливі часові межі вчинення позитивних посткримінальних дій й не зводив їх до первинних стадій кримінального провадження.

Аргументами на користь такого підходу можуть бути такі:

1) обмеження виконання умов звільнення моментом здійснення повідомлення про підозру фактично зводить нанівець можливість застосування таких спеціальних видів звільнення, оскільки винній особі дається дуже мало часу для виконання умов звільнення;

2) соціальна позитивність посткримінальних дій не змінюється залежно від моменту їх вчинення, що визначається стадією кримінального провадження, чи то вони будуть вчинені до повідомлення про підозру чи до винесення судом ухвали про призначення судового розгляду (в порядку ч. 1 ст. 316 КПК України), чи до постановлення судом вироку в кримінальному провадженні. В будь-якому випадку досягається основна мета існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності – виправний вплив на особу винного (спеціальна превенція) й на інших осіб (загальна превенція) без застосування кримінально-правового покарання. При цьому, з погляду гуманізації законодавства про кримінальну відповідальність, цілком виправданим і було б обмеження можливості виконання умов звільнення від кримінальної відповідальності саме постановою вироку суду;

3) ч. 2 ст. 286 КПК України твердить: «Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає кло-

потання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду». Отже, застосування процедури звільнення може бути здійснене за дотримання двох процесуальних умов: наявність в особи статусу підозрюваного та отримання її згоди на застосування звільнення. Це означає, що винна особа спочатку повинна виконати умови звільнення, передбачені КК України, а після цього їй буде вручено повідомлення про підозру, що, згідно з ч. 1 ст. 42 КПК України, означатиме набуття нею правового статусу підозрюваного, і після цього в неї може бути запитана згода на застосування інституту звільнення щодо неї. Як наслідок, у нормах КК України, що передбачають спеціальні види звільнення, закладена ситуація в якій особа, навіть та, що добросовісно помиляється в правомірності своїх дій, наприклад, при несплаті податків, вже зобов'язана вчинити позитивні посткримінальні дії, аби отримати можливість бути звільненою від кримінальної відповідальності. Такий підхід видається некоректним, оскільки до відома винної особи не доводиться будь-яка кримінально-правова оцінка її дій, що ставить питання про правомірність вимоги до неї з боку держави вчинення позитивних посткримінальних дій. Додатковим аргументом у цьому плані може бути те, що здійснення повідомлення про підозру за своїм змістом відповідає такій стадії кримінального провадження (передбачалася КПК України 1960 р.), як порушення кримінальної справи відносно особи.

Законом від 18.04.2013 р. [152] у статтях 354, 368-3, 368-4, 369 положення, що передбачало «порушення кримінальної справи щодо неї» як кінцевий момент реалізації

винною особою умов звільнення від кримінальної відповідальності, було замінено положенням «до повідомлення їй про підозру...». Так, «порушення кримінальної справи відносно особи» передбачалась КПК України 1960 р. і здійснювалась після порушення кримінальної справи по факту з урахуванням наявних доказів, які свідчили про винність конкретної особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, тому цілком виправданою була позиція законодавця, де реалізація винною особою умов звільнення дозволялась до моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину, яке могло мати місце лише після порушення кримінальної справи відносно особи.

З урахуванням викладеного в ч. 4 ст. 212 та ч. 4 ст. 212-1 КК України, де передбачені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, кінцевим моментом можливої реалізації умов звільнення, пов'язаним із перебігом кримінального провадження, доцільно вказати постанову вироку суду [84].

Останнім часом вітчизняні науковці кримінально-правову політику розглядають як частину державної політики України у сфері протидії корупційній злочинності. Зокрема, І. Є. Мезенцева пропонує визначати предмет кримінально-правової політики у сфері протидії корупційній злочинності як такий, що охоплює створення, теоретичне переосмислення та обґрунтування доктринального і програмного рівнів концепції кримінально-правової боротьби з даним видом злочинності [98, с. 67]. А структура кримінально-правової політики у сфері протидії корупційній злочинності, на її думку складається із стратегії протидії корупційним злочинам; антикорупційного кримінального законодавства; гро-

мадської участі в профілактиці та запобіганні корупційних злочинів; антикорупційної правоохоронної і правозастосовчої діяльності відповідних органів влади [98, с. 67–68]. Інші складники антикорупційної політики, як-от: діяльність контролювальних органів, моніторинг стану корупції, антикорупційна освіта і виховання до кримінально-правової політики у зазначеній сфері не відносяться. Крім того, антикорупційна діяльність структур громадянського суспільства на сьогодні не може бути компонентом кримінально-правової політики у сфері протидії корупційній злочинності, оскільки ці структури позбавлені зазначених повноважень [98, с. 68–69].

Виходячи із наведених міркувань, можемо зробити висновок, що для умов ефективності звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини найбільший інтерес становить відповідність цього інституту саме антикорупційній політиці, яка є по суті міжгалузевою.

Реалізацією антикорупційної політики науковці називають відповідні стратегії, зазначаючи такі їх складники [29]:

- суспільне усвідомлення небезпеки корупції та її наслідків (усвідомлення);
- попередження і запобігання корупції (хороше управління);
- верховенство закону і захист прав громадян (припинення).

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини відноситься до зазначених складників стратегій антикорупційної політики так: суспільне усвідомлення небезпеки корупції та її наслідків (усвідомлення) пов'язане передусім з рівнем правосвідомості громадян;

потреба правового виховання, зокрема щодо питань корупції підтвердило проведене опитування. Результати анкетування засвідчили думку респондентів, що існує нагальна потреба зміни правосвідомості українців на неприйняття корупції незалежно від активної чи пасивної форми; визначення і доведення до практичних працівників державних органів та місцевого самоврядування, а також і пересічних громадян алгоритму дій під час виявлення (спостереження) фактів корупції (див. Додаток Б).

Тобто можемо констатувати, що однією з умов ефективності правових відносин інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини є рівень правової свідомості громадян. Основною законодавчо визначеною умовою можемо визначити положення Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», які полягають у формуванні свідомості несприйняття корупційного способу поведінки, заохочення до інформування про факти корупції. Як свідчать результати досліджень, проведених в Україні протягом останніх років, більше половини населення схильне до вчинення корупційних правопорушень у разі, якщо це може сприяти розв'язанню проблеми. За умови ефективної роз'яснювальної роботи населення може змінити ставлення до такої практики як до неприйнятною корупційної, і, відтак, антикорупційний потенціал суспільства значно зросте [165].

Умови ефективності актів реалізації прав і обов'язків можемо визначити як державно-владну діяльність компетентних органів із забезпечення ефективної реалізації норм про звільнення особи від кримінальної відповідальності за

корупційні злочини, яка полягає у прокурорському нагляді, судовому та відомчому контролі під час звільнення від кримінальної відповідальності. У своїх анкетах працівники правоохоронних органів указали на потребу визначення однакового застосування судами правил обґрунтування судових рішень за фактами корупції. Це свідчить про необхідність прийняття відповідного роз'яснення Пленуму Верховного Суду України з питань застосування антикорупційних норм, якого бракує практикам (див. Додаток Б).

Розглядаючи значення наведених положень про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, пропонуємо розуміти їх як засіб, спрямований на посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин від найбільш небезпечних проявів корупційної злочинності. Усвідомлення особами того, що вони можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності за вчинення тих чи тих злочинів, спонукає їх до вчасного відвернення можливих суспільно небезпечних наслідків, а також до надання допомоги органам досудового розслідування та суду в розкритті цієї категорії злочинів [87].

Індивідуальний підхід до застосування відповідних норм про звільнення від кримінальної відповідальності не лише не перешкоджає охороні правопорядку від злочинних посягань, а й, навпаки, сприяє успішній протидії злочинності й здатний досягти цілей покарання без його реального застосування [10, с. 186].

Виявлення цілей досліджуваного інституту та засобів їх досягнення закономірно поставило перед науковцями проблему дослідження ефективності цього інституту [61, с. 41–43; 86, с. 40–42; 59].

Значні напрацювання щодо цілей звільнення зроблено в кандидатській дисертації О. С. Козак. Вона розподіляє цілі залежно від правової підстави звільнення на загальні та спеціальні. Загальні цілі притаманні всім видам звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні – покладені на деякі види звільнення від кримінальної відповідальності додатково. Загальними цілями є такі: а) виправлення осіб, які вчинили злочин, є початковою, яка зумовлює існування в кримінальному законі відповідної заохочувальної норми, а в подальшому виступає підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності; б) спеціальна (приватна) превенція, що полягає в заохоченні осіб, які вчинили злочини, виявити позитивну посткримінальну поведінку, довести своє виправлення, відмовитися від продовження злочинної діяльності в майбутньому; в) загальнопревентивний вплив, що поширюється на коло осіб, які є носіями позитивної кримінальної відповідальності, та реалізується у двох напрямках: перший здійснюється шляхом заохочення широкого кола осіб, які вчинили злочини, до припинення злочинної діяльності та виявлення позитивної посткримінальної поведінки; другий здійснюється в межах спеціальної превенції шляхом доведення невідворотності покладення на особу обов'язку піддатися кримінальному переслідуванню [60, с. 14].

Спеціальними цілями звільнення від кримінальної відповідальності виступають: а) запобігання невідворотної шкоди, що може бути завдана основам національної та громадської безпеки (ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260 КК України); б) відшкодування завданої злочинном матеріальної шкоди (ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 289

КК України); в) запобігання незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311 КК України); г) зменшення латентності злочинів у сфері службової діяльності (ч. 3 ст. 369 КК України); д) запобігання злочинам, вчиненим військовослужбовцями (ч. 4 ст. 401 КК України) [60, с. 14].

Загалом погоджуючись із вищезазначеними напрацюваннями, втім, з огляду на зміни антикорупційного законодавства, які відбулися останнім часом, відповідно розширено спеціальні цілі звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності, а саме: зменшення латентності корупційних злочинів (ч. 5 ст. 354 КК України).

У 1976 р. А. В. Барков (один із першопрохідців у сфері наукових досліджень цього питання) писав, що на відміну норм про звільнення від кримінальної відповідальності, які містяться у Загальній частині КК України, випадки такого звільнення в нормах Особливої частини є не результатом оцінювання особистості винного та вчиненого ним злочину, а стимулом до сприяння органам правосуддя в розкритті злочину [15].

У кандидатській дисертації В. Ю. Івоніна (1992 р.) наголошено, що кримінально-правові норми, які передбачають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, за юридичною природою є нормами заохочувальними [50, с. 8].

Беручи до уваги запропоновані П. В. Хряпінським доводи про соціально-правову зумовленість спеціальних

видів звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп і злочинних організацій [287, с. 115], приходимо до висновків, що спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини повною мірою притаманна соціально-правова зумовленість. Вона формується із таких чинників:

- соціальні (необхідність виявлення, запобігання, розкриття та розслідування корупційних злочинів);
- кримінально-правові (суспільна небезпека корупційних злочинів, економія кримінальної репресії);
- кримінологічні (високий ступінь латентності цих злочинів і складність запобігання їм);
- кримінально-процесуальні й оперативно-розшукові (складність виявлення, розкриття та розслідування корупційних злочинів);
- міжнародно-правові (вимоги та рекомендації міжнародних нормативно-правових актів у сфері протидії корупції).

Розглядаючи значення наведених положень про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, пропонуємо розуміти їх як засіб, спрямований на посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин від найбільш небезпечних проявів корупційної злочинності.

У літературі висловлені твердження (і вони заслуговують на увагу) про недоцільність безумовного припинення всіх кримінально-правових наслідків у результаті звільнення від кримінальної відповідальності. Деякі автори вважають, що, оскільки інститут звільнення від кримінальної відповідальності не відповідає принципу невідворотності

відповідальності за вчинене, було б доцільним, щоб положення Загальної частини КК України, які передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності, закріплювали положення про те, щоб особа після звільнення від кримінальної відповідальності два-три роки відчувала над собою незримий меч кримінального закону [30].

Враховуючи зазначені твердження, висловимо свою позицію, яка спирається на результати опитування працівників правоохоронних органів. Для того, щоб визначити, що потрібно для ефективної протидії корупції в Україні респондентам було запропоновано чотири варіанти, найбільшу кількість відповідей отримав варіант «встановлення більш жорстких санкцій» – 44,4 %. Далі за зменшенням: створення системи громадського контролю – 27,5 %; варіант запропонований самими анкетованими – збільшення оплати праці службовим особам – 20,9 %; виключення будь-якої можливості звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – 17,6 %; розширення можливості звільнення від кримінальної відповідальності для всіх корупційних злочинів – 4,6 % (див. Додаток Б).

Таким чином, вирішальний вплив на дієвість (ефективність) заохочувальних норм щодо корупційних злочинів має важіль стимулювання. Острах жорстких санкцій і усвідомлення особами того, що вони можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, спонукає їх до вчасного відвернення можливих суспільно небезпечних наслідків, а також до надання допомоги органам досудового розслідування та суду в розкритті злочинів (якщо кримінальне правопорушення вже мало місце).

Отже, критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини мають значну соціальну зумовленість і прямо пов'язані з правосвідомістю та правовою культурою населення України.

Додатковим поясненням цьому є те, що корупція в Україні має особливості, які відрізняють її від корупції в розвинених країнах. Без виявлення їх не можна розробити адекватних протикорупційних заходів. Корупція в нашій державі – це корупція кризового типу. Тобто така, що: а) породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції), б) здатна поглиблювати цю кризу, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові й моральні реформи. І в цьому її загроза національній безпеці [69].

Криза українського суспільства – наслідок кризи соціальної культури громадян, яка включає, зокрема, політичну, економічну, правову, моральну культуру громадян. Існує закономірність: яка соціальна культура громадян – таке й суспільне життя. Отже, корупція кризового типу, що вразила сучасну Україну, має фундаментом значний прошарок громадян, позбавлених належної соціальної культури й тому уражених сваволею й ілюзіями, які проявляються у вигляді корупції. Саме відсутність у громадян належної політичної, економічної, правової, моральної культури, що її мають, наприклад, шведи чи німці, є нині живильним середовищем для корупції кризового типу в Україні. Така корупція становить основну загрозу українській нації, зокрема політичним, економічним, правовим, моральним і культурним засадам її розвитку. За найближ-

чого розгляду можна побачити, що навіть проблеми, які виникають навколо української мови в Україні, мають «корупційний компонент».

Корупція кризового типу в Україні, що вражає не лише державу, а й громадянське суспільство та саму українську націю, зумовлює те, що для ефективної їй протидії має бути розроблена адекватна саме цьому типові корупції (а не корупції взагалі) технологія протидії. І тут варто звернутися до світового досвіду. Зокрема, до технології протидії корупції кризового типу, використаної Ф. Рузвельтом у рамках так званого «Нового курсу», який був застосований для виведення США зі стану Великої депресії 1929–1933 років [70].

Подібного підходу поки що немає в Україні. Нинішня антикорупційна діяльність не адекватна сучасній «українській» корупції. Вона зводиться до сліпого маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій у «вдосконаленні» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів). Понад десятилітній досвід такої протидії свідчить про її безплідність. Отже, неврахування закономірностей існування корупції кризового типу в Україні призводить до волюнтаризму в протидії їй (зокрема, до законодавчого, а також політичного, який проявляється в безсистемному реформуванні інституцій кримінальної юстиції) [69].

Аналіз практики протидії корупції в Україні свідчить, що вона не заснована на адекватних уявленнях про корені корупції. Зокрема, не враховується чинник корупційної активності громадян, і тому все зводиться до корупційної активності посадових (службових) осіб. Це означає, що зі

стратегії й тактики протидії корупції випадає такий потенціал, як «діяльність, спрямована на зменшення корупційної активності громадян», що має, на нашу думку, вирішальне значення для протидії корупції кризового типу. Очевидною є істина: чим менше хабарі даватимуть, тим менше їх братимуть. Інакше кажучи: якщо так багато хабарів беруть, отже, їх багато й дають.

Включення потенціалу «діяльності, спрямованої на зменшення корупційної активності громадян» до системи протидії корупції передбачає розгортання діяльності з формування антикорупційної культури громадян (зокрема, наприклад, у вигляді розробки та здійснення спеціальної «Програми формування антикорупційної культури в Україні», з урахуванням зарубіжного досвіду, зокрема досвіду формування у громадян «антимафіозної культури» в італійському місті Палермо) [70].

Потреба такого підходу до вдосконалення протидії корупції в Україні впливає з розроблюваної в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького доктрини протидії злочинності, яка виражається формулою: «соціальна культура громадян плюс кримінальна юстиція». Ця так звана культурницька доктрина полягає ось у чому: якщо в Україні не буде створено умов для розвитку соціальної (тобто політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян, то жодні конституційні, законодавчі, судові, управлінські чи інші реформи не матимуть антикримінального, зокрема й антикорупційного, ефекту, а отже й будь-якого взагалі. Допомогти нашій державі можуть лише реформи на зразок «Нового курсу» Ф. Рузвельта, які мають саме антикорупційний потенціал, тобто створюють умови для

розвитку політичної, економічної, правової, моральної культури громадян [70].

Виходячи з «культурницької» доктрини протидії злочинності (і корупції), слід вказати на таку закономірність: кримінальна юстиція є ефективною настільки, наскільки розвинутою є соціальна культура громадян, під якою розуміють їхню політичну, економічну, правову та моральну культуру. Згідно з цією доктриною, жодні «вдосконалення» кримінальної юстиції (тобто вдосконалення антикорупційного законодавства й антикорупційних інституцій) не даватимуть ефекту, якщо не буде належно розвинута антикорупційна культура громадян в Україні [70].

Висновки до розділу 2

Отже, розкрито критерії класифікації звільнення від кримінальної відповідальності та визначено, яке значення має така видова належність спеціальних норм звільнення за корупційні злочини в механізмі правозастосування. Так, за ознакою, яка визначає сферу поширення, очевидно, що саме спеціальні види звільнення виступають єдиними можливими заохочувальними нормами у сфері протидії корупції. Відповідно це підвищує їх значення для практики. Критерій за характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності дозволяє схарактеризувати місце спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України) як обов'язкове. У свою чергу, цим визначається важливість цієї норми в механізмі правозастосування. За ознаками наяв-

ності чи відсутності певних умов звільнення від кримінальної відповідальності проаналізований спеціальний вид звільнення відноситься саме до безумовних. Така належність засвідчує дієвість щодо винної особи. Оскільки в останньої є впевненість, що внаслідок застосування судом ч. 5 ст. 354 КК України від неї не вимагатиметься і не очікуватиметься якихось додаткових дій у подальшому для підтвердження звільнення. За характером виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності – умови застосування спеціальної заохочувальної норми за корупційні злочини, пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи. Тобто прямо залежать від волі винного, а не визначених законом подій.

Особлива частина КК України передбачає 21 спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності, а тенденція до збільшення цієї кількості має суперечливу оцінку. Втім, переконані, оскільки кожен такий вид звільнення характеризується притаманними тільки йому передумовами та підставами, тому застосовується самостійно і не може замінити один одного. Із зазначеного у примітці до ст. 45 КК України переліку із 14 корупційних злочинів, тільки п'ять складів цих суспільно небезпечних діянь передбачені в заохочувальній нормі ч. 5 ст. 354 КК України і належать до спеціального виду звільнення. Відповідно, розширення застосування цього спеціального виду звільнення доцільне і виправдане для практики.

Розглядаючи питання відмежування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини від суміжних кримінально-правових інститутів, досліджено ті критерії, які саме відрізняють цей спеціальний інститут. Зокрема, вивчалось відмежування звільнення від

кримінальної відповідальності за корупційні злочини від виключенні кримінальної відповідальності особи. При звільненні особи від кримінальної відповідальності спочатку констатується вчинення нею корупційного злочину, а потім здійснення цієї особою певних дій, які заохочуються державою (вчасне, добровільне повідомлення про певний злочин тощо – ч. 5 ст. 354 КК України), тобто констатуються наявність передумови та підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності. При виключенні кримінальної відповідальності особи констатується, що діяння не є злочином, значить відсутня підстава для кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну об'єктам кримінально-правової охорони. Звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини можливе лише щодо незначної частини таких суспільно небезпечних діянь у випадках, передбачених в Особливій частині КК України. Тобто перелік цих випадків є занадто обмеженим. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в разі дотримання та виконання передбачених підстав умов стає (також як і виключення кримінальної відповідальності) обов'язковим для застосування. Крім того, цей вид звільнення не реабілітує особу перед державою і суспільством та не звільняє особу від цивільно-правової, дисциплінарної та іншої юридичної відповідальності за заподіяну шкоду.

Критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини мають значну соціальну зумовленість і прямо пов'язані з правосвідомістю та правовою культурою населення України.

Розділ 3

Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та шляхи його вдосконалення

3.1. Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

Аналіз сучасного кримінального законодавства й інших юридичних, соціальних, політичних процесів в Україні дає підстави для висновку, що процес формування і розвитку кримінально-правових інститутів проходить одну зі своїх активних фаз. Інститути кримінального права пройшли довгий шлях свого історичного формування. Вони не виникли одночасно, а є результатом адаптації цієї галузі права до умов соціального оточення, яке постійно змінюється. Зазначимо, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності не здійснює декриміналізації діяння, а звільняє конкретних осіб від відповідальності за злочин, який вони скоїли. Тому звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи або визнання його невин-

ним. А певні в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності не є реабілітуючими. Форми та види позитивної поведінки законодавчо закріплені, і в разі їх виконання особою в повному обсязі слідує «заохочувальна» реакція з боку держави у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності.

Необхідно відзначити, що загальною підставою звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності за корупційні злочини за нормами Особливої частини КК України є недоцільність залучення його до судової відповідальності й застосування до нього примусових заходів кримінально-правового впливу. При вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності підлягає оцінці не тільки злочинне діяння і ряд юридично значимих обставин, пов'язаних з його здійсненням, а також характеристика самої винної особи та її поведінки до або після вчинення злочину.

У теорії кримінального права значну увагу вивченню проблеми звільнення від кримінальної відповідальності приділяли такі вчені: Ю. В. Баулін, А. І. Бойцов, Я. М. Брайнін, К. К. Вавилов, Б. Віттенберг, Л. В. Головка, Т. Т. Дубінін, С. Келіна, Н. Ф. Кузнецова, С. Н. Сабанін, В. В. Скібіцький і ін. Останнім часом окремі види звільнення від кримінальної відповідальності на дисертаційному рівні досліджували М. Є. Григор'єва, А. А. Житній, П. В. Хряпінський та ін.

Кримінально-правовий інститут – це нормативно оформлений структурний елемент галузі кримінального права. Ознаками цього інституту слід вважати ідейно-нормативний і відповідний йому соціальний сенс. Другою ознакою

інституту є множинність норм, що його утворюють. Третя ознака кримінально-правового інституту – його спрямованість на рішення деталізованих внутрішньогалузевих проблем і зовнішніх для вказаної сфери соціальних завдань [89].

Сьогодні однією з тенденцій кримінального законодавства можна назвати нормування міжгалузевих інститутів. Це відбувається внаслідок того, що окремі елементи методів кримінально-правового регулювання «накладаються» на предмет іншої галузі права або є результатом застосування до регулювання кримінально-правових відносин методами інших галузей права.

Незважаючи на використання бланкетних диспозицій у кримінальному праві, в багатьох випадках можна говорити саме про міжгалузеві інститути. Одним з яскравих прикладів можна назвати інститут кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Цей інститут можна і потрібно, на нашу думку, вважати міжгалузевим. На думку В. М. Киричка, корупційним злочинам властиві водночас дві групи ознак: а) склад злочину, передбачений КК; б) ознаки корупційного правопорушення [56, с. 14] прописані у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [162]. Схожими є й міркування В. М. Куца, який вказує, що корупційним злочином є передбачене в Особливій частині КК України суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [83, с. 35]. Аналогічну позицію обстоює й І. Є. Мезенцева [99].

Крім того, міжгалузевий характер зазначеного інституту зумовлений взаємозв'язком із кримінально-процесуальними нормами, які багато в чому визначають безпосередню практичну реалізацію спеціальних видів звільнення

від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Процесуально підставою припинення кримінального переслідування виступає виконання винним сукупності необхідних і достатніх умов (чи то форми і види позитивної поведінки винного, чи обставини, що передували вчиненню злочину), включених у конструкцію відповідної норми про звільнення. У сукупності вони свідчать про відсутність доцільності покладання на винного всіх правових наслідків, що випливають із вчиненого злочинного діяння: офіційного засудження особи і визнання його злочинцем, призначення йому покарання, наявності судимості. Процесуальною формою облачення подібного підстави є рішення уповноваженого органу влади, що міститься в постанові (ухвалі) про припинення кримінального переслідування. Питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у спеціальних випадках може бути вирішене як на досудових стадіях, так і в порядку попереднього слухання матеріалів кримінального провадження і в судовому розгляді.

Однією з першочергових підстав у застосуванні інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини є добровільне повідомлення суб'єкта про скоєний ним злочин відповідну службову особу.

Низка статей КПК дає відповідь на питання щодо органу, службова особа якого наділена правом повідомляти про підозру. Зокрема, згідно з ч. 4 ст. 22 КПК повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення здійснює прокурор. У випадках, передбачених КПК, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснювати слідчий за погодженням із прокурором. Отже, органами, службова особа яких

згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, є органи прокуратури (п. 11 ч. 2 ст. 36 КПК), внутрішніх справ, безпеки, органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органи державного бюро розслідувань, слідчі слідчих підрозділів яких здійснюють дізнання і досудове слідство (ст. 38 КПК) і уповноважені повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру (п. 6 ч. 2 ст. 40 КПК) [120, с. 147]. Тобто адресатом добровільного повідомлення повинен бути орган дізнання, дізнавач, слідчий, прокурор, суддя або суд (у т. ч. спеціальних антикорупційних органів, таких як Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та ін.), а зміст повідомлення повинен становити інформацію про злочин.

Слід з'ясувати, протягом якого часу особа повинна повідомити про вчинений нею злочин – підкуп працівника підприємства, установи чи організації, – щоб бути звільненою від кримінальної відповідальності. Згідно зі ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування (ч. 1). Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджує Генеральна Прокуратура України за погодженням з МВС

України, СБУ, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства (ч. 2). Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом (ч. 3) [120, с. 47].

Отже, інформація про злочин невідкладно, але не пізніше 24 годин повинна бути внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Цей реєстр відповідно до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генерального Прокурора України № 69 від 17.08.2012 (із змінами затвердженими наказами Генерального Прокурора України від 14.11.2012 № 113, від 25.01.2013 № 13, від 25.04.2013 № 54, від 09.09.2014 № 95) і створюється, зокрема, з метою забезпечення єдиного обліку кримінальних правопорушень.

Іншими словами, лише дані цього Реєстру документально підтверджують факт вчиненого злочину. Тобто саме з моменту реєстрації злочину в Реєстрі орган, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру має документально підтверджену інформацію про цей злочин

Наприклад, є позначена правозастосовна позиція, при якій особа не звільняється від кримінальної відповідальності за дачу хабара за мотивами добровільної заяви, якщо вона повідомила про неї на допиті в іншій справі, вважаючи, що про це відомо органам слідства [142]. З цим твердженням досить важко погодитися. Оскільки ключовим є добровільність подібного повідомлення, а мотиви відіграють другорядну роль, і можуть бути різними (страх відповідальності, помста, помилки та ін.).

Водночас підкреслимо, що для правильного вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності необхідно враховувати і обставини, в яких перебуває особа, котра вчинила злочин. Гіпотетично можна уявити ситуацію, коли органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, стає відомо про вчинений злочин у момент його вчинення, й інформація про нього може бути зараз же внесена до згаданого Реєстру. Але ж особі, яка вчинила злочин і яка хоче добровільно про нього заявити, необхідний для цього час. Скажімо, щоб зателефонувати, особисто з'явитись в орган, передати з кимось інформацію про вчинений злочин. І на цю обставину теж необхідно зважати. Загалом же час, протягом якого особа добровільно повідомляє про вчинений нею злочин, повинен визначатись з урахуванням вимог ст. 214 КПК, але з обов'язковим врахуванням можливостей особи повідомити про вчинений нею злочин. Чинне кримінальне законодавство не висуває вимоги негайного повідомлення про скоєне як умова звільнення надавача давання неправомірної вигоди (підкупу) від кримінальної відповідальності. Необхідно лише, щоб це повідомлення було добровільним, а форма і час повідомлення значення не мають. Перебування особи за обставин, які об'єктивно перешкоджають їй добровільно повідомити про вчинений нею злочин (раптова хвороба, вчинення щодо неї злочину, природні чи техногенні катаклізми тощо), не повинно виключати можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності [120, с. 147–148].

Зазначені примітки зумовлені потребою повної фіксації подібних злочинних діянь із метою викриття одержу-

вачів неправомірної вигоди (підкупу) і захисту законних інтересів інших осіб. У зв'язку з цим мотив добровільної заяви значення мати не буде.

Активне сприяння розкриттю і (або) розслідуванню злочину – одна з обов'язкових умов звільнення від відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. При встановленні цієї ознаки необхідно, щоб винний вчинив діяння шляхом дії. Дії можуть бути різні й об'єктивно залежать від обставин вчиненого злочину, наприклад, повідомлення про місце зберігання предмета злочину (неправомірної вигоди) або про інших учасників, причетних до його скоєння. Невиконання особою цієї умови виключає застосування названих приміток [229].

Вкажемо, що активність винного у цьому випадку – якийсь якісний критерій. У широкому сенсі, активність (від латин. *activus* – діяльний) – певна діяльність людини [115]. А конкретніше, активність – це соціальна якість особистості, втілена в здатності здійснювати соціально значущі дії.

Можемо припустити, що законодавець, використовуючи термін «активне сприяння» розкриттю і (або) розслідуванню злочину, вказував на ініціативні посткримінального дії винного, спрямовані на максимальне спрощення діяльності правоохоронних органів при встановленні обставин скоєного, викритті винних, знаходженні майна й інших цінностей, здобутих злочинним шляхом, з метою економії сил і засобів кримінальної юстиції. Крім того, слід закцентувати увагу на тому, що законодавчо в ч. 5 ст. 354 КК України закріплена умова «активне сприяння розкриттю злочину», а запропоноване нами доповнення до при-

мітки у вигляді «і (або) розслідування» є авторським. Виняткової необхідності в зміні зазначеної норми не вбачається, з огляду на трактування «розкриття злочину» від стадії виявлення до винесення рішення судом щодо винних. Отже, проведене розслідування є складовою частиною розкриття такого корупційного злочину. Виходячи з вищевикладеного, застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за ці злочини залежить від реалізації на практиці процесу розкриття. Подібне роз'яснення необхідно викласти в Постанові Пленуму Верховного Суду України задля однакового розуміння та застосування характеризованих ознак (умов).

Оскільки відсутність подібних офіційних роз'яснень не прояснює ситуацію, і активне сприяння розкриттю злочину може полягати в дачі докладних і достовірних свідчень про обставини скоєних злочинів, причому незалежно від подальшої поведінки особи, зокрема й у ході судового розгляду щодо кримінальної справи. Крім того, особа повинна повністю визнати свою вину в скоєнні інкримінованого злочинного діяння.

Вважаємо, що активне сприяння розкриттю злочину виражається в діях винного з надання органам слідства раніше невідомої інформації. При цьому законодавець обґрунтовано виділяє якісну сторону цієї умови. З боку злочинця сприяння розкриттю злочинного діяння може бути добровільним або вимушеним, явним або прихованим, ініціативним або за завданням правоохоронних органів. Значені дії можуть реалізовуватися особою в різних формах, наприклад, вказівка місця знаходження знарядь злочину, викриття співучасників, запобігання настанню шкоди,

допомога в проведенні слідчих і оперативно-розшукових заходів, надання речових доказів у кримінальній справі і т. д.

Якщо допомога правоохоронним органам з боку винного не привела до позитивних результатів (наприклад, незважаючи на неї, не вдалося затримати співучасників або відшукати знаряддя вчинення злочину чи інші потрібні докази), ця обставина сама по собі не повинна перешкоджати застосуванню звільнення від кримінальної відповідальності за корупційний злочин. Ключовим є надання інформації винним, його дії зі сприяння розкриттю корупційного злочину. Оскільки не досягнути очікуваних результатів можна з суто об'єктивних обставин, зокрема спілльник не може бути затриманий, бо виїхав за кордон, окремі речові докази були фізично знищені необвинуваченим тощо.

Слід також звернути увагу на випадки замаху на одержання неправомірної вигоди (підкупу). Суб'єкт вимагає в особи предмет вигоди (підкупу), а останній повідомляє про це орган, що має право повідомляти про підозру. Потім з відома і під контролем відповідних органів для викриття і затримання винного на місці злочину передає їх посадовій особі. У цьому випадку в наявності факт скоєння злочинного діяння, наприклад, замах на одержання неправомірної вигоди (підкупу). Можна вважати, що в подібних випадках особа, що сприяло правоохоронним органам у викритті винного і проведенні оперативно-розшукових заходів, не повинна бути притягнутою до кримінальної відповідальності.

Погодимось з тими вченими, які вважають, що умови застосування діяльного каяття в багатьох випадках не відповідають умовам застосування спеціальних видів звіль-

нення від кримінальної відповідальності, закріплених в Особливої частини КК України, у нашому випадку – корупційних злочинів [7, с. 17].

Проблемним є звільнення від кримінальної відповідальності посередника в отриманні неправомірної вигоди. Як зазначає В. М. Борков, зважаючи, що мова йде про підстави звільнення від відповідальності саме за посередництво в отриманні хабара, виходить, що суб'єкт припиняє скоєний нею злочин. Припинення злочинів здійснюється на стадії замаху або в період розвитку його об'єктивної сторони. Припинення може бути направлено на недопущення суспільно небезпечних наслідків, їх мінімізацію. Тому говорити про припинення вже вчиненого посягання не цілком коректно [15, с. 9–14]. Проте, це твердження стосується лише отримання хабара, щодо неправомірної вигоди (після внесення змін до КК України в 2013 році) існує інша ситуація [152]. Оскільки з того часу отримання вважається закінченим уже з моменту надання згоди на отримання – прийняття пропозиції/обіцянки. Відповідно, законодавцем усічено час, яке можливо було б використовувати для недопущення суспільно небезпечних наслідків. Це питання ми розглядаємо стосовно статей, зазначених у ч. 5 ст. 354 КК України. У цьому переліку відсутня ст. 368 КК України, що раніше визначала кримінальну відповідальність за отримання хабара, а на сьогодні «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». Відповідно, зараз не може бути й мови про звільнення від кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Для застосування цього інституту значущим є розмежування передбачених КК України випадків звільнення від кримінальної відповідальності й випадків, коли відповідно до цього кодексу вона взагалі неможлива, наприклад: малозначність діяння (ч. 2 ст. 11), вчинення діяння в стані неосудності (ч. 2 ст. 19), недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22), наявності обставин, що виключають злочинність діяння (гл. VIII Загальної частини), а також випадки, коли особа не підлягає такій відповідальності (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України). Звільнення від кримінальної відповідальності потрібно відокремлювати і від звільнення засудженого від покарання та його відбування на підставі норм глави XII або статей 104, 105, 107 Загальної частини КК України.

Характеризуючи використання інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, слід вказати на відсутність у згаданих кримінальних нормах умови, пов'язаної із вчиненням злочину такого виду вперше. Оскільки, вторинне звільнення від кримінальної відповідальності за nereабілітуючих підстав неможливо, з огляду на те, що особа не реалізувала надану їй державою можливість реабілітуватися.

Особою, яка вперше вчинила злочин, з юридичної точки зору слід також визнавати особу, котра раніше хоч і вчинила кримінально каране діяння, але: а) була виправдана судом за пред'явленим обвинуваченням; б) була правомірно звільнена від кримінальної відповідальності; в) була реабілітована; г) була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання; г) відбула покарання за

діяння, злочинність і караність якого усунена законом (відповідно до ч. 3 і ч. 4 ст. 88 КК України вона визнається такою, що не має судимості).

Отже, додатковою умовою спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини необхідно закріпити заборону на звільнення від кримінальної відповідальності учасників, які раніше скоювали аналогічні суспільно небезпечні діяння.

При цьому значущим для практики застосування зазначеного інституту є розмежування сукупності злочинів від продовжуваних дачі або отримання в кілька прийомів неправомірної винагороди при комерційному підкупі. Як єдиний продовжуваний злочин слід, зокрема, кваліфікувати систематичне одержання неправомірної вигоди від однієї і тієї ж особи за загальне заступництво чи потурання по службі, якщо зазначені дії були об'єднані єдиним умислом. Зазначимо, що при одержанні неправомірної вигоди за загальне заступництво чи потурання по службі конкретна дія (бездіяльність), за які вона отримана, на момент її прийняття не обмовляються між між тим, хто дає і одержувачем, а лише усвідомлюються ними як ймовірні, можливі в майбутньому.

Загальне заступництво по службі може проявлятися, зокрема, у необґрунтованому призначенні підлеглого, в тому числі з порушенням встановленого порядку, на більш високу посаду, у включенні його в списки осіб, які подаються до заохочувальних виплат. До потурання по службі відноситься, наприклад, згода посадової особи контролювального органу не застосовувати заходи відповідальності,

які входять до її повноважень в разі виявлення порушення особою, яка надає цьому посадовцю неправомірну вигоду.

До загального заступництва або потурання по службі відносять дії (бездіяльність), які можуть бути вчинені службовою особою на користь як підлеглих, так й інших осіб, на яких поширюються його наглядові, контрольні чи інші функції представника влади, а також його організаційно-розпорядчі функції.

Сукупність злочинів відсутня і в випадках, коли неправомірна вигода при комерційному підкупі отримана або передана від декількох осіб, але за вчинення однієї дії (акту бездіяльності) в загальних інтересах цих осіб. Не може кваліфікуватися як єдиний продовжуваний злочин одночасне отримання, в тому числі через посередника, неправомірної вигоди, також при комерційному підкупі від декількох осіб, якщо в інтересах кожного з них посадовою особою або особою, що виконує управлінські функції в комерційній або іншій організації, відбувається окрема дія (акт бездіяльності). Вчинене за таких обставин утворює сукупність злочинів.

Самостійним у своєму застосуванні є аспект вчинення корупційного злочину групою осіб при вирішенні питання про звільнення їх від кримінальної відповідальності. Неправомірну вигоду або предмет комерційного підкупу слід вважати отриманими групою осіб за попередньою змовою, якщо в злочині брали участь дві і більше посадових осіб або дві і більше осіб, які виконують управлінські функції в комерційній або іншій організації, які заздалегідь домовилися про спільне вчинення цього злочину шляхом прийняття кожним із членів групи частини незаконної винаго-

роди, за вчинення кожним з них дій (бездіяльність) по службі на користь передав незаконну винагороду особи або представляються їм осіб. При кваліфікації дій зазначених осіб не має значення, яка сума отримана кожним із членів злочинної групи, а також те, чи усвідомлював вигодонадавач, що в одержанні неправомірної вигоди бере участь кілька посадових осіб.

Якщо дві або більше посадових осіб із об'єктивних причин не можуть здійснити одну і ту саму дію (бездіяльність) на користь передав, то чи слід ставити цей показник? Відповідь на це питання з кваліфікації, як в іншому і самі роз'яснення судово-слідчої практики відсутні.

Стосовно звільнення учасника (учасників) групи вирішальним буде передусім умова добровільного повідомлення про корупційний злочин відповідним органам. А виконання наступної умови – активне сприяння розкриттю злочину – може стати однією з перешкод для застосування звільнення до інших учасників (учаснику) групи. У зв'язку з тим, що вимагає від особи активно сприяти викриттю співучасників.

Окреме питання для застосування цього інституту звільнення – повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Також як і умова недопущення звільнення при повторному скоєнні корупційного злочину, законодавцем упущена умова про відшкодування шкоди від скоєного винним. Це відшкодування полягає в добровільному задоволенні суб'єктом злочину, обґрунтованих претензій потерпілого про відшкодування заподіяної злочинном матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її іншим способом, наприклад, шляхом публічного вибачен-

ня за завдану образу. Повне відшкодування заподіяних збитків може полягати у відновленні початкового стану предмета посягання (наприклад, ремонт речі), виправленні ушкодженого майна, поверненні викрадених речей, заміні їх іншими або приблизно рівноцінними за вартістю, сплаті відповідної суми коштів або в іншій формі компенсації. Повне усунення заподіяної шкоди передбачає інші засоби залагодження шкоди, наприклад, принесення прилюдного вибачення за завдані образи тощо.

При цьому не слід передбачати можливість відшкодування шкоди іншими особами, зокрема близькими родичами. Оскільки це суперечило б принципу кримінального права – індивідуальності відповідальності.

На особливу увагу заслуговує розгляд можливого варіанту дій на практиці при отриманні посадовою особою винагороди за використання виключно особистих, не пов'язаних з його посадовим становищем, відносин. Не утворює складу отримання неправомірної вигоди прийняття посадовою особою грошей, послуг майнового характеру тощо за вчинення дій (бездіяльність), хоча і пов'язаних з виконанням його професійних обов'язків, але при цьому не належать до повноважень представника влади, організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Сприяння посадовою особою в силу свого посадового становища вчинення дій (бездіяльності) на користь особи дає вигоду або представляються їм осіб виражається у використанні одержувачем авторитету й інших можливостей займаної посади для здійснення впливу на інших посадових осіб з метою здійснення ними зазначених дій (бездіяльності) по службі. Такий вплив полягає у схиланні

іншої посадової особи до вчинення відповідних дій (бездіяльності) шляхом умовлянь, обіцянок, примусу та ін. Цей факт не може кваліфікуватися за статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. Оскільки в цих випадках відміна посадової особи до вчинення незаконних дій (бездіяльності) по службі може, за наявності для цього підстав, спричиняти кримінальну відповідальність за інші злочини (наприклад, за підбурювання до зловживання посадовими повноваженнями або перевищення посадових повноважень). Відповідно виключається можливість застосування до такого суб'єкта спеціальної норми звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Аналізуючи судову практику застосування цього інституту, можна виділити такі загальні моменти: приймаючи рішення про звільнення винного від кримінальної відповідальності в загальному і в спеціальних випадках зокрема, суди, як правило, посилаються на каяття винного у вчиненому, наявність у нього на утриманні малолітніх дітей або інших родичів, інвалідність винного, позитивні характеристики з місця роботи, навчання або проживання, провокує поведінку самого потерпілого (якщо такий є) [272]. Однак у постановках про закриття кримінальних проваджень судді не завжди мотивують, яким чином відшкодовано заподіяну потерпілому шкоду, а також не завжди з'ясовують, визнає обвинувачений себе винним у скоєнні злочину, і чи згоден він на закриття кримінальної справи на підставі спеціальної норми звільнення від кримінальної відповідальності. У деяких з вивчених нами справ суди обмежувалися констатацією наявності умов спеціальних умов для звільнення, не називаючи їх і не мотивуючи свого

рішення, а в інших випадках – навіть частини цих умов (по одній справі винний був раніше судимий, в іншому – не відшкодував збитки, а тільки зобов'язався відшкодувати його в майбутньому) [271]. На наш погляд, це свідчить про проблеми правозастосовчої практики через недосконалість самих норм кримінального законодавства, а також через відсутність роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, про що неодноразово зазначали в роботі раніше.

Позитивним для правозастосовчої практики є об'єднання умов звільнення від кримінальної відповідальності за п'ять корупційних злочинів в одній заохочувальній нормі – ч. 5 ст. 354 КК України. Однак цей підхід виключає наявність спеціального звільнення для більшої частини таких злочинів, а саме: 15 статей із зазначеного переліку в примітці до ст. 45 КК України. Аргументуючи необхідність існування цього заохочувального інституту як дієвого інструменту виявлення латентної корупційної злочинності, доцільно розширити можливість застосування спеціального звільнення створенням єдиної заохочувальної норми, яка поширювалася б на більш чисельну групу корупційних злочинів, предмет яких детально позначений, зокрема, І. Е. Мезенцевою [99] і підтверджує більш широке застосування цього інституту.

Якщо особа, яка передала майно, яке надала майнові права, яке справило послуги майнового характеру за вчинення службовою особою дій (бездіяльність) по службі, усвідомлювала, що зазначені цінності не призначені для незаконного збагачення посадової особи або його рідних чи близьких, скоєне нею не утворює складу корупційного злочину.

У тому випадку, якщо зазначена особа отримала цінності за вчинення дій (бездіяльність), які в дійсності вона не може здійснити через відсутність службових повноважень і неможливості використовувати своє службове становище, такі дії за наявності умислу на придбання цінностей слід кваліфікувати як шахрайство, вчинене особою з використанням свого службового становища. Власник переданих йому цінностей у зазначених випадках несе відповідальність за пропозицію/обіцянку або дачу неправомірної вигоди або комерційний підкуп. Це правило кваліфікації часто відомо, і широко використовують у судово-слідчій практиці. Однак необхідно вказати на наявне обмеження в застосуванні інституту звільнення до шахрая службових повноважень. Оскільки він апріорі не має змоги, виконавши умови повідомлення про корупційний злочин належним органам, активного сприяння розкриттю, бути звільненим від кримінальної відповідальності. З огляду на те, що шахрайство, передбачене ст. 190 КК України, не має такого заохочувального спеціального виду звільнення винної особи.

Також у разі, коли особа, обіцяла або запропонувала посередництво в наданні неправомірної вигоди, свідомо не мала наміру передавати цінності в якості предмета злочину посадовій особі чи посереднику і, отримавши зазначені цінності, звернула їх у свою користь, вчинене слід кваліфікувати як шахрайство без сукупності з корупційними злочинами.

Кримінально-правовими ознаками сприяння розкриттю і розслідуванню злочину особи, яка вчинила злочини, як умови звільнення його від кримінальної відповідальності, є:

1) добровільність його дій (при цьому ініціатива може виходити як від самої особи, яка вчинила злочин, так і від інших осіб, наприклад, співробітників органу слідства, прокуратури і суду, головне, щоб у особи був вибір варіанта своєї поведінки);

2) повнота надання можливої та посильної допомоги правоохоронним органам, яка полягає в даванні правдивих показань, в участі у проведенні слідчих дій; у наданні допомоги у встановленні всіх фактичних обставин, що мають значення для справи; у виявленні знарядь, слідів і предметів злочину; у викритті інших співучасників злочину та їх ролі; в розшуку майна, здобутого злочинним шляхом; у з'ясуванні причин та умов, які сприяють вчиненню злочину. Тому, якщо особа, яка вчинила злочин у групі з невстановленими слідством особами, надає допомогу слідству, наприклад, у повному поверненні неправомірної винагороди, представляє знаряддя вчинення злочину, але відмовляється назвати співучасників, така особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності, а його дії по сприянню у розкритті злочину повинні визнаватися лише обставинами, що пом'якшують покарання.

Розкрити – означає виявити, зробити відомим, пояснити що-небудь таємне, невідоме і т. п. (будь-який злочин або особу, яка його вчинила, а може бути, і осіб). Нинішня конструкція заохочувальної норми, передбаченої ст. 354 КК України, вимагає від практиків самовільного розширювального тлумачення цього поняття, зокрема включення до нього процесу розслідування. Про яке сприяння розкриттю злочину може йти мова, коли злочинець затримується безпосередньо на місці скоєння злочину? Допомога особи,

яка вчинила злочин, правоохоронним органам у встановленні обставин скоєного злочину є в подібних випадках сприяння розслідування вже розкритого злочину. Недаремно законодавець визначив, що повідомлення про злочин від корупціонера має передувати активному сприянню розкриттю, що знайшло свій вираз у сполученні «та».

У зв'язку з цим ми не згодні із деякими авторами, які пропонують змінити кримінальний закон, замінивши в тексті «та» на поєднання «та (або)». На наш погляд, реалізація такої пропозиції, навпаки, викличе суперечки і призведе до різних оцінок положення закону. Вирішення цього питання вбачається у правильному тлумаченні закону. Ми вже відзначали у дослідженні, аналізуючи умови застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 354 КК України, що законодавець передбачає обов'язкову сукупність дій, що становлять позитивну післязлочинну поведінку особи, яка вчинила злочин, в тому випадку, якщо вона дійсно могла їх зробити.

Детальніше слід розібрати застосування зазначених умов, якщо хоча б одна з них не могла бути виконана корупціонером з об'єктивних причин. Оскільки дослідження попередніх матеріалів узагальнення слідчо-судової практики свідчить, що положення закону, що звільняють від кримінальної відповідальності, поширюються і на випадки, коли особа об'єктивно не могла виконати якусь частину умов застосування заохочувальної норми, пов'язаних з регламентацією її післязлочинної поведінки.

У правозастосовчій практиці існує чимало прикладів, коли вчинене перевищення або зловживання посадовими повноваженнями володіють зниженим ступенем суспільної

небезпеки. У низці випадків особи, які здійснили зазначені злочини виходили із псевдоінтересів служби. У цьому випадку сумніви викликає і наявні ознаки суб'єктивної сторони як наміру. У зв'язку з цим введення спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності представляється доцільним.

Узагальнення судової практики розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України), здійснене ВСУ, засвідчило, що суди в основному дотримуються правових підстав та встановленого кримінально-процесуальним законом порядку звільнення осіб від кримінальної відповідальності. Проте деякі суди все ж допускають порушення закону. Наприклад, при звільненні Б. від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 368 КК, у зв'язку зі зміною обстановки та закриваючи справу, Київський районний суд м. Полтави не обговорював питання про можливість застосування до нього ст. 7 КПК, не роз'яснив підсудному, які можуть бути наслідки від звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки, тобто з nereабілітуючих підстав, не вмотивував своє рішення в чому ж конкретно полягала зміна обстановки і чому вона призвела до втрати суспільної небезпечності вчиненого діяння. Цю постанову районного суду скасував апеляційний суд з направленням справи на новий судовий розгляд [248].

Наприклад, Путильський районний суд Чернівецької області постановою від 21 травня 2007 р. закрав кримінальну справу стосовно В. за ч. 1 ст. 190 КК на підставі ст. 48 КК і звільнив його від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки. Органи досудового слід-

ства пред'явили В. обвинувачення за ч. 2 ст. 368 КК в тому, що він, працюючи начальником Чернівецького обласного управління лісового господарства, у червні–серпні 2004 р. одержав у приватного підприємця Б. хабар у вигляді меблів загальною вартістю 12 тис. грн за виділення лісової ділянки. Допитані як свідки Б. та його дружина (потерпілими вони не визнавалися) підтвердили факт передачі В. хабара. Цей факт також підтвердили інші свідки у справі. У судовому засіданні прокурор безпідставно змінив обвинувачення В. з ч. 2 ст. 368 КК на ч. 1 ст. 190 КК, внаслідок чого йому фактично вдалося уникнути відповідальності за вчинений злочин і він продовжує працювати на керівній посаді. Викликає сумніви і кваліфікація дій заступника генерального директора державного підприємства «Чернівецький регіональний науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації» С., засудженого за ч. 1 ст. 368 КК до штрафу в розмірі 12 тис. 750 грн. У судовому засіданні свідок К. підтвердив, що засуджений вимагав у нього 2 тис. доларів США і він їх йому передав, попередньо звернувшись у правоохоронні органи з метою викриття С. як вимагача хабара. Факт одержання С. хабара шляхом вимагання підтвердили в судовому засіданні й інші свідки. Незважаючи на це, прокурор змінив засудженому обвинувачення з ч. 2 ст. 368 на ч. 1 ст. 368 КК. Крім того, у цій справі суд без посилання на ст. 69 КК не призначив С. додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, внаслідок чого засуджений залишився працювати на посаді, завдяки якій отримав хабар [248].

Протягом 2013 року в Жидачівський районний суд Львівської області надійшов один обвинувальний акт у кримінальному провадженні за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України, та одне клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності в порядку ст. 49 КК України за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України.

За перше півріччя 2014 року в Жидачівський районний суд Львівської області надійшов один обвинувальний акт у кримінальному провадженні за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК України [271]. Так, ухвалою Жидачівського районного суду від 30.05.2013 року клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного громадянина Я. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, у зв'язку із закінченням строків давності задоволено. У підготовчому судовому засіданні встановлено, що особі Я. пред'явлено обвинувачення в тому, що він протягом 2008 року, будучи військовим комісаром Жидачівсько-Миколаївського ОРВК, тобто військовою службовою особою, усупереч вимог законодавства, повторно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їхні суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, зловживаючи своїм службовим становищем в інтересах третіх осіб, вчинив інше підроблення офіційних документів, а також видачу завідомо неправдивих офіційних документів, що стало підставою для ухилення громадян Бережанського А. В., Мачинського А. Д., Михайлова Р. І., Качараби Р. Б.

та Гвоздика Р. М. від проходження військової служби. Органами досудового слідства дії громадянина Я. кваліфіковані за ч. 1 ст. 366 КК України.

Отже, розвиток інституту звільнення, що спирається на механізми звичаєвого права, процедури і принципи комплексної соціальної технології, крім усього іншого, дозволить скоротити витрати на кримінальне переслідування за малозначні діяння і злочини невеликої тяжкості, які необхідні для організації боротьби з тяжкими корупційними злочинами, а також знизити вкрай високу завантаженість судів та слідства. У зв'язку з чим, запропоновано передбачити такі загальні умови: добровільне повідомлення; активне сприяння розкриттю злочинів (що включає виявлення, запобігання і розслідування); вчинення корупційного злочину вперше; відшкодування заподіяної шкоди (якщо така є). Зазначені умови тільки в комплексі утворюють підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Тому звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи або визнання його невинним.

У статті аргументовано віднесення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини до міжгалузевих. Така класифікація визначає механізм застосування, який, безумовно, пов'язаний із нормами кримінально-процесуальних і антикорупційних законодавчих актів.

Детальна характеристика умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини дозволила акцентувати увагу на практичному застосуванні цих норм судово-слідчими органами. Добровільність повідомлення

про корупційний злочин (передбаченому статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України) є першочерговою умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це вимагає встановлення факту добровільності, відокремлюючи мотиви, які відіграють другорядну роль і можуть бути різними.

При визначенні активного сприяння розкриттю корупційного злочину особою за необхідне є вчинення винним дій, які б підтверджували цей факт. Дії можуть бути різні й об'єктивно залежать від обставин вчиненого злочину, наприклад, повідомлення про місце зберігання предмета злочину (неправомірної вигоди) або про інших учасників причетних до його скоєння, знаходженні майна та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом.

Додатковою умовою спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини необхідно закріпити заборону на звільнення від кримінальної відповідальності учасників, які раніше скоювали аналогічні суспільно небезпечні діяння.

З метою економії сил і засобів кримінальної юстиції рекомендовано подібні роз'яснення викласти в Постанові Пленуму Верховного Суду України для однакового розуміння і застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Доцільно, на наш погляд, розширити можливість застосування спеціального звільнення створенням єдиної заохочувальної норми в Кримінальному кодексі України, яка поширювалася б на більш чисельну групу корупційних злочинів.

3.2. Відповідність застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини європейським стандартам та загально визнаним нормам міжнародного права

Актуальність питання про співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими стандартами зумовлена тими реформами, які тривають у нашій державі. Саме розробка ефективного національного законодавства, спрямованого на виконання міжнародних правил, зокрема щодо протидії корупції є вимогою сьогодення для законодавців. Також потреба чіткого та загального розуміння встановлених відповідними конвенціями норм вимагає наукових розробок і пошуків у зазначеній сфері. Проведення порівняльного аналізу відповідності чинного антикорупційного законодавства України зазначеним стандартам ґрунтується на дослідженні положень таких міжнародних конвенцій проти корупції, як: Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію 1999 р.; Конвенція ООН проти корупції 2003 р.; Конвенція Організації економічного співробітництва та розвитку по боротьбі з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій 1997 р. (далі по тексту конвенції Ради Європи, ООН та ОЕСР) [72; 64; 65; 63], а також кримінально-правових норм, які регулюють питання звільнення від відповідальності за корупційні злочини у деяких інших країнах. Згідно з рекомендаціями в галузі

кримінального законодавства і криміналізації корупції, всім країнам рекомендовано внести зміни в своє національне законодавство для виконання міжнародних стандартів, встановлених Конвенцією ОЕСР про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій; Конвенцією Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію, а також Конвенцією ООН проти корупції (далі по тексту конвенції ОЕСР, Ради Європи і ООН).

Законодавчо Україна, як держава-учасниця указаних конвенцій, означила намір приведення у відповідність із міжнародними стандартами здійснення протидії корупції, що визначено у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. [165]. Аналіз антикорупційних реформ у Східній Європі та Центральній Азії із визначенням досягнень та проблеми за 2008–2013 рр. за Стамбульським планом дій по боротьбі з корупцією висвітлено у доповіді ОЕСР від 23.09.2013 р. [16]. Долучення до зазначеної сфери представників громадськості мало прояв у підготовці групою незалежних експертів «Альтернативного звіту щодо оцінки ефективності державної антикорупційної політики» [5].

Для міжнародної спільноти проблема протидії корупції продовжує залишатися однією з найактуальніших. Україна не залишається осторонь у зазначеній сфері, і для її вирішення обрала складний шлях кардинальних реформ. За останні декілька років прийнято низку законодавчих актів, які визначили докорінні перетворення, зокрема у кримінальних нормах. З огляду на тему дослідження від-

значимо, що значимим у першу чергу є зміни підстав та обставин звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (статті 45–48 КК України). Тобто, значна кількість зазначених обставин перестала застосовуватися щодо осіб, які вчинили корупційні злочини (у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, з передачею особи на поруки, зі зміною обстановки). Безпосередньо змінено підстави спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, а саме: за статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. Фактично відбулося скорочення переліку зазначених реабілітуючих підстав та умов. Такий підхід вітчизняного законодавця загалом відповідає приписам досліджених фундаментальних конвенцій з питань протидії корупції. Оскільки положення про звільнення від відповідальності розглядаються у цих актах дуже стисло, крім того Кримінальна Конвенція Ради Європи щодо звільнення від кримінальної відповідальності конкретних положень взагалі немає [72]. Конвенція ОЕСР у Коментарі 8 і 9 визнає обґрунтованість деяких обставин, які звільняють від кримінальної відповідальності [63]. Звільнення від кримінальної відповідальності у Конвенції ООН 2003 р. регулюється положенням ст. 30 (9), у якій зумовлено таке: ніщо не зачіпає принципу, згідно з яким визначення злочинів відповідно до цієї Конвенції, і застосування юридичних заперечень або інших правових принципів, що визначають правомірність діянь, входить до сфери внутрішнього права кожної держави-учасниці, а кримінальне переслідування й покарання за такі злочини здійснюються згідно з цим законодавством [64].

Тобто прийнятність юридичних обставин (заперечень захисту), які звільняють від кримінальної відповідальності, по-різному трактують міжнародні конвенції, але саме Конвенція ООН надає державам-учасникам найбільшу свободу. Вона дає державам можливість самим визначати, які підстави (заперечення) можуть бути прийнятні при кваліфікації злочинів (корупційних – *прим. авт.*). Власне з огляду на такий міжнародний стандарт, вітчизняний законодавець суттєво зменшив перелік заохочувальних норм у загальній частині КК України щодо корупційних злочинів.

З іншого боку, Конвенція ОЕСР допускає тільки дві обставини, які звільняють від кримінальної відповідальності за підкуп іноземної посадової особи, котрі визначаються в коментарях. Одне з них застосовується в тих випадках, коли перевага допускається або вимагається відповідно до чинного закону або нормативних положень, включаючи прецедентне право, в країні іноземної посадової особи (коментар 8). Інша обставина застосовується до «Невеликих заохочувальних виплат» (тобто «...з метою одержання або збереження можливості вести діяльність, наприклад, видачі ліцензій або дозволів...») [63].

Зазначимо, що план дій із боротьби з корупцією для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Казахстану, Киргизької Республіки, Російської Федерації, Таджикистану та України був прийнятий у вересні 2003 року в Стамбулі під егідою Мережі ОЕСР по боротьбі з корупцією для країн Східної Європи та Центральної Азії. Конвенції Ради Європи та ООН проти корупції актуальні для всіх зазначених країн Стамбульського плану дій.

Особливо придатною для цих країн є умова (у конвенції позначено терміном «захист» – *прим. авт.*) ефективного каяття (тобто особа, яка вчинила злочин, звільняється від відповідальності, якщо вона добровільно повідомила про це владі). Ця умова (захист) застосовується щодо особи (зазвичай, хабародавця), яка зізналася владі у корупційному злочині практично відразу після його скоєння [64].

Таке раннє зізнання повністю реабілітує таку особу. Мета такого підходу полягає в тому, щоб заохотити повідомлення про корупційні злочини. Оскільки корупцію дуже складно виявити, така міра сприяє тому, щоб хабародавці повідомляли про скоєні ними злочини. Хабародавцю надається можливість уникнути покарання ціною розкриття особистості корумпованого посадовця, який у результаті притягується до відповідальності. Проте в деяких юрисдикціях вважається, що це занадто висока ціна. Таким захистом можуть зловжити ті, хто пред'являть помилкові звинувачення в надії, що подальше за цим розслідування завдасть шкоди репутації посадової особи. Тому деякі країни беруть до уваги дійове каяття не як остаточну підставу для звільнення від покарання, а тільки як чинник, який пом'якшує провину при визначенні покарання. У конвенціях країнам Стамбульського плану дій пропонується розглянути можливість прийняття аналогічного підходу із застосування умови «ефективного розкаяння» [165].

Україна цю умову закріпила у ч. 5 ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», а саме: до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила

про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину – особа звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України.

Укажемо, що останні зміни у КК України стосовно підстав звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила активний підкуп (запропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду спеціальному суб'єктові), свідчать про використання законодавцем такого незвичного прийому як об'єднання їх усіх у п. 5 примітці ст. 354 КК України. Донедавна кожна стаття про підкуп та ст. 369 КК України містили частини, в яких були передбачені заохочувальні норми про звільнення надавача неправомірної вигоди від відповідальності за наявності певних умов. Що ж змінилося: 1) часові рамки добровільної заяви – від моменту повідомлення про підозру до моменту отримання інформації про цей злочин, а отже ці рамки істотно зменшилися; 2) з'явився обов'язок особи активно сприяти розкриттю злочину; 3) відпала підстава наявності вимагання щодо відповідної особи неправомірної вигоди. Ці зміни, на наш погляд, якраз і відповідають міжнародному стандарту розуміння «ефективного розкаяння», яке передбачає Конвенція ООН 2003 р. [64].

Робоча група ОЕСР по боротьбі з хабарництвом поставила під сумнів обґрунтованість використання ефективного розкаяння відносно такого складу злочину, як підкуп іноземної державної посадової особи [63]. Пояснюється це тим, що, крім країни самого посадовця, ніяка інша країна не матиме юрисдикції для притягнення цієї особи до відповідальності. Власне, цей міжнародний стандарт відображе-

но у національному законодавстві – ч. 5 ст. 354 КК України, де зазначено, що звільнення не застосовується у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені по відношенню до осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 КК України. Такими суб'єктами якраз є посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді й посадові особи міжнародних судів.

Окремо слід сказати про міжнародні стандарти щодо провокації давання хабара (неправомірної) вигоди, які різняться від положень, закріплених у національному законодавстві. Представники групи ГРЕКО зауважували, що аналогічних норм немає в Західній, Південній і Північній Європі. Ключовим у цьому питанні є розсуд суду, наскільки така провокація відповідає дачі хабара. Наприклад, у Німеччині якщо поліцейський пропонує хабар, а колега для отримання доказів веде зйомку, то цього недостатньо. У розумінні суду підкуп включає намір посадової особи виконати за хабар якісь дії. Інші ситуації без доказування

такого наміру не вважаються дачею хабара. Отримані при провокації хабара докази виключаються з розгляду [16].

Зауважимо на положеннях, які містять згадувані раніше конвенції щодо необхідності розмежування шантажу (вимагання) хабара. У Німеччині посадову особу, яка вимагала хабар, використовуючи тиск або примус, буде покарано за шантаж і за вимогу хабара. Це два окремих злочини. Щодо дій хабародавця, то об'єкт шантажу не завжди звільняється від покарання, оскільки все залежить від того, якого роду примус мав місце. Наприклад, якщо посадова особа вимагає хабар за продовження ліцензії – це не виправдання для хабара, і хабародавець може бути покараний. Інша справа, якщо вимагання супроводжується погрозами. У ФРН звільнення від покарання передбачається тільки, якщо можливо довести, що особа опинилась у загрозливій ситуації [16]. Питання про кримінальну відповідальність потерпілого від вимагання неправомірної вигоди слід вирішувати з використанням положень ст. 40 КК України щодо психічного примусу. Зокрема, не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень ст. 39 «Крайня необхідність» КК України.

Наприкінці, слід зауважити, що наявність положень щодо звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в міжнародних конвенціях пояснюємо прагненням влади до максимального виявлення зазначених суспільно небезпечних діянь, які мають високу латентність у будь-якій державі. Для України означений напрямок є так само пріоритетним. Забезпечення його реалізації також полягає у виявленні пасивного підкупу посадової особи через зізнання особи, яка вчинила активний підкуп.

Правовою базою в галузі боротьби з корупцією та відмиванням грошей у Єгипті є Закон про боротьбу з відмиванням грошей № 80 від 2002 року. Відповідно до статей 10 і 17, особа, яка надала відомості про підозрілі фінансові перекладах, не може бути притягнута до відповідальності. Винуватець злочину з відмивання грошей повинен бути звільнений від покарання, у разі якщо він сам повідомить компетентним органам про скоєння злочину. Він також звільняється від покарання, якщо компетентним органам було відомо про злочин, але отримання відомостей від цієї особи дозволило виявити і заарештувати інших винних осіб або конфіскувати гроші, що стали об'єктом злочину [12].

Ведучи мову про криміналізацію корупції відповідно до міжнародно-правових стандартів, скажемо і про передбачення імунітетів та інших підстав для звільнення від відповідальності [5].

Отже, проведений аналіз положень вищезазначених міжнародно-правових документів засвідчує, що питанню звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини приділено зовсім небагато уваги. Конвенція Ради Європи 1999 р. конкретних заохочувальних положень

узагалі немає. Конвенція ОЕСР 1997 р. допускає тільки дві обставини, які звільняють від кримінальної відповідальності за підкуп іноземної посадової особи. Конвенція ООН 2003 р. надає державам-учасникам найбільшу свободу щодо визначення в національному законодавстві підстав, умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Крім того, значний досвід щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб, а також порядку їх звільнення напрацьовано у США. Ці положення містяться у федеральному законі США про боротьбу з корупцією у міжнародній діяльності, що має екстериторіальну дію, тобто його юрисдикція поширюється за межі території США – Законі США «Закон про корупцію за кордоном (англ. Foreign Corrupt Practices Act)» від 5 травня 1977 року.

У 1998 р. у цей Закон були внесені зміни, необхідні для приведення його у відповідність до конвенції ОЕСР «Про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб під час здійснення міжнародних комерційних угод» (OECD Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions). Внесені зміни розширили сферу дії Закону, а також об'єкти регулювання. Відтак під юрисдикцію підпадають будь-які фізичні особи та компанії незалежно від національної належності. Під дію Закону неамериканська компанія підпадає в разі, якщо вона веде свою діяльність у США, якщо акції компанії цінуються на американській біржі, а також якщо вона діє від імені американської компанії [45].

ФСРА виключає зі складу заборонених платежів «Сприяють платежі», метою яких є «Прискорення або забез-

печення виконання повсякденних дій державних органів». Термін «повсякденна дія державних органів» визначається як «дія, зазвичай, здійснювана іноземною посадовою особою», наприклад: отримання дозволів, ліцензій або інших офіційних документів. Сприяючий платіж призначений для того, щоб спонукати офіційну посадову особу здійснити дію, яке за інших рівних обставинах воно зобов'язане зробити, на відміну від дій, що здійснюються ним на свій розсуд, наприклад присудження бізнесу компанії або продовження ведення бізнесу з нею.

Так, компанія США визнала себе винною в порушення FCPA при здійсненні платежу державній посадовій особі з метою отримання решти виплати з боку держави за контрактом. Незважаючи на раніше наявне договірне зобов'язання провести виплату, рішення про виплату й терміни виплати простроченої суми були визнані як такі, які прийняті державною посадовою особою на свій розсуд, і, відповідно, платіж не був визнаний «Сприяючим платежем» [45].

Також у Законі США «Закон про корупцію за кордоном» (FCPA) міститься два положення, які можуть бути використані як прямий аргумент для захисту особами, обвинувачуваними в його порушенні. Перше положення передбачає, що розглянутий платіж є законним відповідно до письмових законів або нормативно-правових актів відповідної держави. Компанії не можуть використовувати це становище для свого захисту під час відсутності письмового закону про правомірність платежу, або якщо вони посилаються на той факт, що платежі або «Подарунки» такого роду є звичайною практикою і широко застосовуються. На практиці це становище важко використовувати,

оскільки письмові закони, зазвичай, не містять прямих дозволів на здійснення платежів державним посадовим особам, і обвинувачена компанія несе тягар доведення правомірності застосування цього положення.

Друге положення застосовується у випадках, коли платіж або подарунок посадовій особі кваліфікують як розумні й сумлінні витрати та прямо пов'язані з:

- просуванням на ринок, демонстрацією або роз'ясненням властивостей продуктів або послуг;
- підписанням або виконанням контракту з урядом країни або його органом [260].

Наприклад, оплата витрат на відрядження і витрат на проживання державному замовнику у зв'язку з його поїздом в США для інспекції об'єктів платника, а також отримання ними невеликих подарунків у вигляді зразків продукції, яку звинувачують (якщо такі подарунки є розумними в світлі угоди), зазвичай вважають сумлінними витратами [45].

«Свідоме ігнорування», «Умисна недбалість» або «навмисне незнання «про злочинні дії або підозрілих обставин може бути достатньою підставою для визнання порушення компанією або фізичною особою ФСРА. Так компаніям можуть бути пред'явлені звинувачення в наявності в них інформації про дії своїх ділових партнерів, яку вони могли отримати внаслідок проведення розумної комплексної перевірки.

У ньому зазначено, що організації та пов'язані з нею фізичні особи «самостійно» і «незалежно» підлягають кримінальній відповідальності за корупційні діяння (гл. 15 Зводу законів США, Секція 78dd-1 і наст.). Кримінальне

переслідування фізичних осіб, які є виконавцями, підбурювачами, спілниками активного хабарництва чи відмивання грошей не звільняє від кримінальної відповідальності організації [33]. У Законі «Про іноземну корупційну практику» (FCPA) передбачено для юридичних осіб і кримінально-правові, і цивільні санкції. У випадку кримінального переслідування на юридичну особу може бути накладено штраф у розмірі до 2,5 млн дол. США за порушення встановлених FCPA правил ведення рахунків і 2 млн дол. США за порушення умов, зазначених у положеннях FCPA щодо хабарництва.

Досить розповсюджена й практика укладення корпорацією, т. зв. «угоди про визнання вини» із зобов'язанням відшкодувати встановлену шкоду від незаконної діяльності в обмін на відмову обвинувальних органів переслідувати конкретних фізичних осіб. Саме така практика була використана у процесі розслідування діяльності корпорації, яка забруднювала сміттям та відходами виробництва околиці Нью-Йорка [111, с. 55].

Такі угоди про визнання вини між корпорацією та стороною обвинувачення федеральне кримінальне законодавство дозволяє укладати у разі вчинення тяжких злочинів (фелонії). Як зазначено у § 9 посібника для прокурорів США – нормативного акта роз'яснювального характеру, що містить загальні положення про розслідування федеральних злочинів, – процесуальні угоди про звільнення корпорації від кримінального переслідування слід укладати у тих випадках, коли запропоноване юридичною особою добровільне співробітництво відповідає інтересам суспільства, а інші засоби одержання згоди на таке співробіт-

ництво недоступні або не є ефективними. Суть такої угоди полягає в повному або частковому визнанні вини з боку корпорації-порушника (що сприяє успішному розслідуванню та винесенню обвинувального вироку) в обмін на зменшення обсягу обвинувачення та/або зміну чи зменшення розміру кримінальної санкції. Як зазначає Д. В. Каменський, американській судовій практиці відомі також випадки, коли угода про визнання вини укладалась між стороною державного обвинувачення та агентом корпорації – фізичною особою в обмін на надання доказів злочинних дій з боку корпорації, а також на гарантії виступати як свідок сторони обвинувачення під час судового процесу проти своєї компанії. Такий агент отримує правові «привілеї» у виді звільнення від кримінальної відповідальності чи зменшення обсягу висунутого проти нього обвинувачення, зміни виду та розміру покарання. Предметом такої угоди стає кримінальне переслідування саме корпорації-порушника [51, с. 45].

Питання екстериторіального застосування Закону про хабарництво Великої Британії (UK Bribery Act 2010) та Закону США «Про боротьбу з практикою корупції за кордоном» є важливими для будь-якої юридичної та фізичної особи-резидента України, яка має економічний інтерес, пов'язаний із США або Великою Британією. Українські юридичні та фізичні особи повинні вживати превентивних заходів уже зараз, якщо вони хочуть надавати послуги як агенти, консультанти або інші постачальники послуг для американських або англійських компаній, якщо вони прагнуть створити спільні підприємства з американськими або англійськими партнерами, якщо вони намагаються пози-

ціонувати себе в очах американської або англійської сторони як об'єкти для злиттів або поглинань, якщо вони мають намір випустити акції на американській або англійській фондовій біржі чи іншим чином здійснювати діяльність у США або Великій Британії [259].

Фізичні особи, які не є громадянами США або Великої Британії, також підпадають під дію FCPA або UK Bribery Act, якщо вони здійснюють будь-яку дію щодо незаконного платежу. Це не означає, що вони мають фізично перебувати на території США або Великої Британії.

Просте відправлення електронного повідомлення в США або переказ грошей через кореспондентський рахунок в американському банку може виявитися достатньою підставою, що дозволяє притягнути до відповідальності іноземну юридичну або фізичну особу за порушення FCPA або UK Bribery Act.

По-друге, українські компанії, що прагнуть вести бізнес з особами, які підпадають під дію FCPA або UK Bribery Act, не повинні створювати ризики недотримання вимог FCPA або UK Bribery Act, що перевищують потенційну вигоду від співпраці. Маючи докази того, що партнер виплачує хабара або навіть розглядає хабар як прийнятний інструмент ведення бізнесу, американська або англійська компанія зобов'язана провести внутрішнє розслідування, на яке можуть знадобитися роки і десятки мільйонів доларів [259].

Особливий інтерес щодо визнання юридичної особи суб'єктом злочину викликає Рекомендація № R88(18) Комітету міністрів країн-членів Ради Європи щодо відповідальності підприємств – юридичних осіб за правопорушен-

ня, які вчиняються ними під час здійснення господарської діяльності від 20 грудня 1988 р., прийнята на 420-й нараді заступників міністрів, та Меморандум з коментарями до цієї Рекомендації.

У вказаних міжнародних документах ідеться про кримінальну відповідальність підприємств – юридичних осіб, які ведуть господарську діяльність. У ст. 17 Меморандуму з коментарями прямо зазначено, що ці рекомендації не поширюються на установи, які здійснюють урядові функції або наділені верховною владою.

У розділі першому «Відповідальність» і розділі другому «Штрафні санкції» Додатку до Рекомендації № R(88)18 окреслено десять принципів, на яких повинна ґрунтуватися кримінальна відповідальність юридичних осіб.

Один із таких принципів твердить, що підприємство – юридична особа має звільнитися від відповідальності в тих випадках, коли керівні органи підприємства не були задіяні у вчиненні правопорушення і вживали всіх необхідних заходів для попередження його вчинення. Також принцип кумулятивної відповідальності. Притягнення до кримінальної відповідальності підприємства – юридичної особи не повинно звільняти від кримінальної відповідальності фізичних осіб, задіяних у вчиненні злочину. Зокрема, службові особи апарату управління цього підприємства можуть підлягати кримінальній відповідальності за невиконання покладених на них обов'язків.

Притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності повинно здійснюватись у тому випадку, коли характер правопорушення, ступінь вини з боку підприємства, наслідки правопорушення вимагають накладення

кримінальних санкцій. Водночас, як підкреслюють експерти, котрі розробили цю Рекомендацію, потрібно відійти від традиційної концепції вини, натомість застосовувати систему відповідальності, яка базується на соціальній вині.

Наступним міжнародним актом є Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23 грудня 1994 р. У його ст. 15 зазначено, що державам як засіб зміцнення можливостей у боротьбі з організованою злочинністю на національному рівні й удосконалення співробітництва на міжнародному рівні слід передбачити у своєму національному кримінальному законодавстві покарання за участь у злочинних товариствах або за злочинну змову та кримінальну відповідальність для юридичних осіб. У ст. 39 деталізовано щодо можливості забезпечення звільнення від відповідальності, а саме державам слід розглянути питання про прийняття законодавчих і регламентаційних заходів, які дозволяють обмежити фінансову таємницю з тим, щоб сприяти ефективній боротьбі з відмиванням грошей і розвитку міжнародного співробітництва. Такі заходи повинні також передбачати обов'язкове застосування правила «знай свого клієнта», а також виявлення і надання інформації про підозрілі фінансові угоди, забезпечуючи при цьому повне звільнення представників фінансових установ від будь-якої відповідальності за сумлінне надання інформації про такі угоди, за винятком грубої недбалості. Крім того, державам слід приділяти першочергову увагу заходам, спрямованим на те, щоб перешкоджати перенесенню операцій з відмивання грошей із суворо контрольованих банків у неконтрольовані комерційні і професійні

організації, які надають фінансові послуги. З цією метою державам слід забезпечувати проведення теоретичних і прикладних досліджень з виявлення тих комерційних організацій, які можуть бути використані для відмивання грошей, і для визначення доцільності розповсюдження вимог про надання інформації та інших вимог на інші можливі сфери економічної діяльності, крім того, діяльності банківських і фінансових установ [103].

Рамкова Конвенція ООН проти організованої злочинності від 21 липня 1997 р. у ст. 3 зазначає, що кожна держава – учасниця Договору розглядає питання про встановлення у своєму внутрішньодержавному кримінальному законодавстві можливості залучення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, які отримують прибуток з організованої злочинної діяльності або функціонують як прикриття для злочинної організації.

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи від 27 січня 1999 р., яка ратифікована ВР України із заявою Законом від 18 жовтня 2006 р. у ст. 18 зазначає, що кожна сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення відповідальності юридичних осіб за передбачені цією Конвенцією кримінальні злочини – давання хабара, зловживання впливом та відмивання доходів, вчинені на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка діяла незалежно або як представник того чи того органу юридичної особи та яка обіймає керівну посаду у цій юридичній особі, із використанням представницьких повноважень юридичної особи чи повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; повноважень здійснювати контроль за діяль-

ністю юридичної особи, а також за залучення такої фізичної особи до вищезазначених злочинів як співучасника чи підбурювача. Крім випадків, передбачених у п. 1, кожна сторона вживатиме необхідні заходи для забезпечення відповідальності юридичної особи, коли неналежний контроль з боку фізичної особи, згаданої в п. 1, призвів до вчинення в інтересах цієї юридичної особи кримінальних злочинів, наведених у п. 1, фізичною особою, що їй підпорядковується. Відповідальність юридичної особи не виключатиме кримінального переслідування фізичних осіб, які вчиняють злочини, підбурюють до них або беруть у них участь.

Кожна сторона забезпечуватиме призначення юридичним особам, притягнутим до відповідальності відповідно до пунктів 1 та 2 ст. 18, ефективні, адекватні та стримувальні кримінальні або некримінальні санкції та заходи, в т. ч. штрафи (ч. 2 ст. 19).

Кожна сторона вживатиме такі законодавчі й інші заходи, що можуть бути необхідними для забезпечення конфіскації чи іншого способу вилучення засобів вчинення кримінальних злочинів і доходів, отриманих від кримінальних злочинів, визначених цією Конвенцією, чи власності, вартість якої відповідає таким доходам (ч. 3 вказаної статті).

Аналогічні норми щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб, зокрема у ст. 10, містяться у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятій резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р., яка ратифікована ВР України із за-

стереженнями і заявами Законом № 1433-IV (1433-15) від 4 лютого 2004 р.

Директива 2001/97 / ЄС Європейського парламенту та Ради від 4 грудня 2001 року про внесення поправок в директиву Ради 91/308/ЄЕС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів (ст. 9). Якщо відповідно до цієї Директиви установа або юридична особа або службовець або керівник такого закладу або юридичної особи сумлінно поділиться з органами, відповідальними за боротьбу з відмиванням грошей, інформацією, про яку йдеться в статтях 6 і 7, то це не означатиме порушення будь-якого обмеження на розкриття інформації, що накладається договором або будь-яким іншим законодавчим, що регулює, або адміністративним положенням, і ця установа або юридична особа, або його службовець або керівник звільняється від будь-якої відповідальності [35].

22 липня 2003 р. Радою ЄС було прийнято «Рамкове рішення про боротьбу з корупцією в приватному секторі», яке розкриває поняття «активної» і «пасивної» корупції та санкції за її вчинення. Вказане рішення передбачає безпосередню кримінальну відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних діянь на їх користь будь-якою фізичною особою [210].

У ст. 26 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р., ратифікованої ВР України із заявами Законом від 18 жовтня 2006 р., також ідеться про кримінальну відповідальність юридичних осіб [64].

Верховна Рада України частину зазначених міжнародних документів ратифікувала, їх імплементація щодо притягнення та звільнення юридичної особи від кримінальної

відповідальності, у тому числі за корупційні злочини, закріплена в положеннях розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» КК України.

Зокрема, ст. 96-3 «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» КК України визначає, що такими підставами є: 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, статтях 369 і 369-2 цього Кодексу; 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, статтях 369 і 369-2 цього Кодексу; 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 258–258-5 цього Кодексу; 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу.

У примітці до ст. 96-3 КК України вказано, що під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

У ч. 2 примітки ст. 96-3 КК України окремо наводиться перелік злочинів, які визнаються вчиненими в інтересах

юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності. Це злочини передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159-1, статтями 160, 209, 260, 262, 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, статтями 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Те, що серед зазначених складів указана ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», прямо відповідає розглядуваним вище міжнародним стандартам.

Положення ст. 96-4 «Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру» КК України цілком узгоджуються з раніше зазначеними загальноновизнаними міжнародно-правовими нормами, зокрема вказано, що суб'єктами кримінальної відповідальності мають бути тільки офіційні юридичні особи. Вітчизняне кримінально-правове законодавство закріпило, що заходи кримінально-правового характеру у випадках, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

Заходи кримінально-правового характеру у випадках, передбачених п. 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 цього Кодексу, можуть

бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права.

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 % юридичній особі або юридична особа перебуває під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то ця юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

З огляду на тему дослідження, найбільшої уваги заслуговує ст. 96-5 «Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру» КК України, яка визначила, що юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, якщо з дня вчинення її уповноваженою особою будь-якого злочину, зазначеного у ст. 96-3 КК України, і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості;
- 2) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 3) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

4) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

У ч. 2 ст. 96-5 КК України деталізовано, що перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зупиняється, якщо її уповноважена особа, яка вчинила будь-який злочин, зазначений у ст. 96-3 КК України, переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме. У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня встановлення місцезнаходження цієї уповноваженої особи. І ч. 3 ст. 96-5 КК України передбачає, що перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру переривається, якщо до закінчення передбачених у ч. 1 та 2 цієї статті строків її уповноважена особа повторно вчинила будь-який злочин, зазначений у ст. 96-3 цього Кодексу.

Частиною 4 ст. 96-5 КК України закріплено, що обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого злочину, зазначеного у ст. 96-3 КК України. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

Утім, проведений аналіз закордонних законодавчих джерел дозволяє прийти до висновків, що недоцільно обмежувати можливість звільнення юридичних осіб від кримінальної відповідальності лише однією підставою – строками давності. Як свідчить іноземний досвід правозастосування зазначеного заохочувального інституту, підставами такого звільнення можуть бути примиренням винного з потерпілим, зміна обстановки та відшкодування шкоди.

Частково ці положення відображено у ст. 96-10 «Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» КК України, яка зазначає, що при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, ступінь здійснення злочинного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання злочину.

Проте ці правила підтверджують, що, незважаючи на перераховані у ст. 96-10 КК України умови, винна юридична особа буде притягнута до кримінальної відповідальності, а не звільнена від неї.

Отже, визначаючи співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими стандартами, робимо висновок, що норми українського законодавства частково відповідають указаним критеріям. Оскільки фактично держави-учасниці (передусім країни Стамбульського плану дій) на свій розсуд закріплюють норми, які реабілітують винну в корупційному злочині особу. Україна, проводячи реформування чинної кримінально-правової бази, зменшила перелік обставин, за якими особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Загальній частині КК України (статті 45–48). Крім того, було об'єднано обставини спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. Ці обставини відповідають змісту й значенню

міжнародного стандарту, передбаченому Конвенцією ООН 2003 р., – «ефективне каяття».

Також наявність ознак вимагання неправомірної вигоди посадовцем уже не є для українського законодавства заохочувальною нормою при звільненні від відповідальності особи, яка пропонує (обіцяє або надає) таку вигоду. Такий підхід притаманний судово-слідчій практиці деяких європейських країн, зокрема Німеччині, де обов'язковою вимогою для кваліфікації є розрізнення шантажу від провакції неправомірної вигоди.

Натомість підстави звільнення юридичних осіб від кримінальної відповідальності, у тому числі і за корупційні злочини, порівняно з міжнародно-правовими стандартами, представлені в національному законодавстві обмежено. Перелік підстав для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-5 КК України) містить тільки спливання строків давності. Хоча практика закордонних країн підтвердила ефективність застосування також і примирення з потерпілим (т. зв. «угоди визнання вини» у США), і відшкодування шкоди (ФРН, Румунія), і зміна обстановки (Франція, Великобританія).

3.3. Шляхи вдосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

Аналіз слідчої та судової практики показує, що антикриміногенний потенціал інституту звільнення від крими-

нальної відповідальності реалізується лише частково, адже законодавець, конструюючи аналізовані норми, допустив низку концептуальних прорахунків і редакційних похибок. У результаті інститут звільнення від кримінальної відповідальності має істотні протиріччя, а окремі його норми вступають у колізію не тільки з іншими статтями КК України, а й нормами інших галузей права.

Як зауважив С. Я. Сабанін, звільнення від кримінальної відповідальності тоді можна визнати обґрунтованим і справедливим, коли воно не перешкоджає охороні прав і свобод особистості, усього правопорядку від злочинних посягань та водночас сприяє виправленню винної особи, запобіганню вчиненню нових злочинів, іншими словами, коли воно відповідає завданням кримінального законодавства і дозволяє досягти цілей покарання без його реального застосування [229, с. 62].

Проблематиці звільнення від кримінальної відповідальності присвятили свої дослідження такі вітчизняні правники, як О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Г. Б. Віттенберг, А. А. Вознюк, О. М. Готін, М. Є. Григор'єва, Ю. В. Гродецький, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. В. Ковітіді, О. С. Козак, О. М. Лемешко, А. А. Музика, О. В. Наден, Г. О. Усатий, В. П. Тихий, Н. Б. Хлистова, С. С. Яценко та ін. Серед іноземних дослідників слід насамперед назвати російських правників Х. Д. Алікперова, І. Ш. Галстян, Ю. В. Голика, Л. В. Головка, В. С. Єгорова, В. О. Єлеонського, А. В. Єндольцеву, І. Е. Звечаровського, С. Г. Келіну, В. В. Мальцева, О. З. Рибак, С. М. Сабанина, Р. О. Сабітова та ін. Утім, ставлення науковців до звільнення від кримінальної відповідальності варіюється від

прийняття та пропозицій до його поширення в законодавстві про кримінальну відповідальність (Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Сташис та ін.) до неприйняття та пропозицій відмовитися від нього на користь або звільнення від кримінального покарання, або заміни на кримінально-процесуальну «відмову від кримінального переслідування» (Ю. В. Тороп, Л. І. Хруслова, С. С. Яценко та ін.) [287, с. 318].

Наявна тенденція до поширення спеціальних видів звільнення сприймається вченими неоднозначно. Чимало юристів пропонує йти саме цим шляхом, поступово замінюючи норми Загальної частини КК України про звільнення від кримінальної відповідальності на більш детальні положення Особливої частини, оскільки це значно полегшує реалізацію норм закону в точній відповідності до їх соціального і юридичного призначення. Інші ж, навпаки, заперечують перспективу розвитку спеціальних видів звільнення в Особливій частині КК та виступають за їх уніфікацію шляхом узагальнення спеціальних підстав і закріплення їх у Загальній частині. На нашу думку, обидва погляди занадто категоричні й тому не можуть бути сприйнятими ані теорією, ані практикою. Немає необхідності спеціально відзначати в Особливій частині КК звільнення від кримінальної відповідальності в разі вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості при дійовому каятті чи примиренні з потерпілим. З іншого боку, встановлюючи спеціальні види звільнення, законодавець переслідує різні, іноді суто прагматичні цілі, як це має місце при звільненні від кримінальної відповідальності, якщо особа сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоє-

часною сплатою (фінансові санкції, пеня) до притягнення її до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 212 КК України). Майже недосяжною виглядає мета уніфікувати всі різновиди спеціального звільнення від кримінальної відповідальності в рамках Особливої частини КК. Це призведе до не виправданого й недоцільного збільшення спеціальних норм у Загальній частині КК України, їх непомірної деталізації і не буде відповідати вітчизняним традиціям кримінального законотворення.

Однією з проблем, наукове розроблення якої сприятиме поглибленню знань про спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, є з'ясування його місця в механізмі реалізації функцій кримінального права. Вирішення цього питання потрібне для оцінювання значення вказаних положень як елемента національної кримінально-правової системи, уточнення напрямів розвитку кримінально-правової політики держави. Недостатня увага до нього в доктрині певною мірою сприяла тому, що значення вказаних положень у протидії кримінальним проявам применшене, не сформувався достатньо чіткого розуміння їх цільового призначення. А у правозастосовній практиці їх оцінюють як другорядні, можливість застосування яких за певних обставин може бути проігнорована чи поставлена в залежність від суб'єктивного розсуду.

Так, логічним є поширення спеціального звільнення на підставах, визначених у ч. 4 ст. 212-1 КК України, за зловживання, якщо це призвело до фактичного ненадходження коштів до бюджетів чи державних цільових фондів або страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в особливо великих розмірах. Зняття

перепон звільнення від кримінальної відповідальності залежно від розміру завданої матеріальної шкоди господарським чи іншим ненасильницьким майновим злочином є перспективним напрямом поширення заохочувальних приписів Особливої частини КК України [87]. Треба сказати, що 2010 року законодавець уже вніс відповідні зміни до ч. 4 ст. 212 КК України.

Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно сплатили заподіяну шкоду у великому чи особливо великому розмірі, ефективно сприятиме повному відшкодуванню матеріальних і моральних збитків потерпілим від злочину, повернення чималих коштів у сферу легального суспільного обігу, унеможливить їх злочинне використання, наприклад, для фінансування тіньових, заборонених, фіктивних та інших суспільно небезпечних різновидів господарської діяльності [100, с. 22].

Наведені приклади підтверджують, що зниження рівня злочинності у державі стане можливим лише тоді, коли особа, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, визнавши свою провину, усвідомлюватиме (відчуватиме), що держава – не ворог, від якого треба тікати, а суб'єкт, з яким завжди можна домовитись (знайти компромісне рішення). Такому розумінню сприятиме поступова декриміналізація кримінального законодавства та розширення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

З огляду на вищезазначене наша позиція полягає у наголошенні на виключному значенні спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як заохочувального інституту, який покликаний сприяти викриттю фактів корупції. Зниження високої ла-

тентності характерної для даної категорії злочинів є тим показником ефективності даних заходів.

Оскільки корупційні злочини є не тільки небезпечними, але і важкими у викритті. Усі особи, які навмисно беруть участь у даванні-одержанні неправомірної вигоди (комерційного підкупу); їх інтереси взаємопов'язані і взаємозалежні. Для вирішення проблеми протидії корупційній злочинності, виявлення та притягнення до відповідальності найбільш небезпечних корупціонерів необхідно розірвати цей зв'язок, що в деякій мірі забезпечується законодавчим положенням про спеціальне звільнення від відповідальності цих осіб.

Підтвердженням зазначених висновків є емпіричні дані, отримані під час анкетування 306 працівників правоохоронних органів (див. Додаток Б). Найбільше з них – представники органів прокуратури (73,5 %), котрі обіймають посади керівників (заступників) обласних і місцевих прокуратур, начальників (заступників) управлінь і відділів, прокурорів відділів, провідних спеціалістів, старших слідчих та слідчих органів прокуратури обласного й місцевого рівнів. А також працівники Національної поліції (19,6 %), які обіймають посади начальників (заступників) управлінь і відділів, керівників органів досудового розслідування, старших слідчих і слідчих та інспекторів органів Національної поліції обласного та місцевого рівнів; СБУ – 6,9 % (начальники та заступники начальників відділів, секторів, старші інспектори, головні спеціалісти, провідні спеціалісти, оперуповноважені органів СБУ обласного рівня). Залежно від регіону, в якому працюють респонденти, то в південних регіонах – 10,8 %, у центральних регіонах – 18 %, у

на заході – 77,2 %. За стажем роботи в практичних підрозділах опитані розподілилися таким чином: до 2-х років – 6,5 %; 2–5 років – 25,5 %; 5–10 років – 34 %; більше як 10 років – 34 %.

На запитання про те, чи траплялись у їх практичній діяльності або у діяльності колег випадки звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, більшість респондентів відповіла негативно: не траплялись – 61,4 %, траплялись у діяльності колег – 24,8 %, траплялись особисто (тобто у власній практичній діяльності респонденту доводилось направляти відповідні матеріали до суду для вирішення питання про звільнення винної особи від кримінальної відповідальності, зокрема за ст. 369 КК України) – 13,7 %. Отримані результати в деяких випадках перевищують 100 % показник через те, що респонденти мали можливість відмічати декілька варіантів у своїх відповідях. Наприклад, на згадане питання відповідали позитивно відразу, що випадки звільнення від корупційних злочинів траплялись у діяльності колег і траплялись особисто.

Більшість серед анкетованих зазначили, що сьогодні існує тенденція збільшення фактів корупційних діянь – 54,9 %; значна частина зазначила, що важко відповісти – 29,4 %; найменша кількість відповідей свідчила, що такі тенденції відсутні – 15,7 %.

Для з'ясування думки працівників правоохоронних органів про потребу існування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, ми запропонували чотири варіанти відповідей. Серед них упевнену більшість отримав варіант «для виявлення прихованих фактів корупції» – 66 %. Майже однакову

кількість схвальних відповідей отримали варіанти, які передбачали: для заохочення позитивної поведінки корупціонерів – 11,1 % та для гуманного ставлення до винних – 9,8 %. Кардинально протилежну позицію посіла частка опитаних, які висловилися, що такі норми не потрібні, їх слід виключити з КК України – 18,3 %.

Такий розподіл відповідей, передусім, доводить значимість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як впливових засобів у виявленні зазначеної категорії суспільно небезпечних діянь, оскільки останні мають надвисокий рівень латентності. Саме усвідомлення необхідності пошуку дієвих засобів викриття, виявлення фактів пов'язаних із різними діями щодо неправомірної вигоди, переслідувався нами й унаслідок підтвердив наукові пошуки в зазначеному напрямі.

Отже, норма про спеціальне звільнення від відповідальності корупціонерів за своїм спрямуванням є заохочувальною, стимулювальною, спонукаючи винного на діяльне каяття, на відшкодування шкоди, на викриття співучасників.

Шляхи оптимізації мають врахувати систему протипаг, коли підвищуються покарання за корупційні злочини, і як можливість їх уникнення вдосконалюються механізми спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за зазначені суспільно небезпечні діяння.

Вищезазначене анкетування працівників правоохоронних органів, проведене в межах наукового дослідження, дозволило підтвердити важливість такого важеля, як встановлення більш жорстких санкцій (44,4 % респондентів) (див. Додаток Б).

Також для ефективності дії таких стимулів слід оптимізувати межі розгляду суду при призначенні кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового характеру: заборонити умовне засудження, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за корупційні злочини. Назвемо найпоширеніші прояви корупційних правопорушень серед суддів: незаконне одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг у зв'язку з реалізацією функцій із здійснення правосуддя (прийняття рішень щодо звільнення від кримінальної відповідальності, призначення м'якших покарань, ніж це передбачено кримінальним законодавством, звільнення з-під варті підозрюваних та обвинувачених, обрання щодо них запобіжних заходів, не пов'язаних з обмеженням волі, сприяння в організації побачень, зустрічей з адвокатами); втручання в законну діяльність працівників правоохоронних органів з метою перешкодити їм у виконанні службових обов'язків; сприяння суб'єктам господарювання, з використанням службового становища, у здійсненні підприємницької діяльності, в тому числі шляхом реалізації «рейдерських» схем незаконного заволодіння акціонерами або сторонніми комерційними структурами підприємств; незаконна відмова у наданні або надання завідомо недостовірної інформації (насамперед судових рішень) на запити правоохоронних, державних органів, суб'єктів підприємництва та громадян з метою перешкодити їм у виконанні службових обов'язків, реалізації особистих прав і свобод [88].

О. Ю. Бусол у своїй докторській дисертаційній роботі «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.) дає оцінку

загальним підставам звільнення від кримінальної відповідальності й пропонує доповнити статтю 44 КК України частиною третьою, в якій передбачити, що звільнення від кримінальної відповідальності не застосовується у випадку вчинення суб'єктом кримінального правопорушення (злочину), яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [19]. Окрім цього, зазначає про необхідність удосконалення редакції ст. 45 КК України, а саме: обґрунтовує недоцільність визначення у примітці до цієї статті переліку корупційних злочинів, яку слід виключити [19].

Шляхи покращення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини зумовлені його новизною для вітчизняного кримінального законодавства. Оскільки тільки у 2015 році у КК України було закріплено саме поняття корупційних злочинів у примітці до ст. 45 КК України. Як уже зазначалося, його відразу піддали критиці в наукових колах і за змістом, і за місцем розташування.

Зважаючи на результати проведених досліджень, які містяться в попередніх розділах роботи, ми пропонуємо розширити і деталізувати підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Обов'язково передбачити не враховані в нинішній редакції ст. 354 КК України умови: «особа, яка вперше вчинила корупційний злочин», «повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, якщо фактично вчинене нею діяння не містить склад іншого злочину». Зауважимо, що під час опитування 60,8 % респондентів про існування необхідності передбачити обов'язкову умову для звільнення від кримінальної відповідальності «відшко-

дування заподіяної корупційним злочином шкоди» стверджувально відповіли; негативно – 13,7 %; не визначилися із відповіддю – 26,1 % (див. Додаток Б).

Значна кількість опитаних не погодилася із запропонованим нами варіантом передбачення обов'язкової умови для звільнення від кримінальної відповідальності «особи, яка вперше вчинила корупційний злочин» – 47 %; утім, не менша частина відповідей підтримала таку обов'язкову умову для винної особи – 35,9 %, і вагалися із відповіддю – 16,3 % (див. Додаток Б).

Більшість анкетованих своїми відповідями заперечила необхідність передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності для всіх корупційних злочинів, перерахованих у примітці ст. 45 КК України, – 59,5 %, погодилися із запропонованими змінами – 15,7 %, вагалися із відповіддю – 23,5 % (див. Додаток Б).

З метою визначити, наскільки обґрунтованим є нинішнє розміщення в кримінальному законі заохочувальної норми щодо корупційних злочинів, респондентам було запропоновано відповісти на таке питання: «Чи виправдано законодавець передбачив спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини у ст. 354 КК України?» Більшість опитуваних виявилася згідною із наявним варіантом розташування норм у кодексі, відповівши «так» – 54,9 %; менша кількість відповідей заперечила такий варіант систематизації, відповівши «ні» – 24,2 %. І частина респондентів утрималась від остаточної оцінки запропонованої ситуації, зазначивши, що важко відповісти – 18,3 % (див. Додаток Б).

Відповідно і на наступне пов'язане із попереднім питання про доцільність передбачити спеціальний вид звільнення за корупційні злочини в іншій статті Розділу про службові злочини КК України більшість опитаних відповіли «ні» – 42,5 %; погодилися – 32 %; не визначилися із відповіддю – 23,5 % (див. Додаток Б).

Підсумовуючи отримані внаслідок дослідження науково-теоретичні й емпіричні результати, ми пропонуємо змінити місце розташування заохочувальної норми щодо корупційних злочинів, передбачивши її у примітці до ст. 44 КК України. Відповідно слід виключити зі ст. 354 КК України ч. 5 та виключити зі ст. 45 КК України поняття корупційних злочинів, які логічно також розмістити у примітці до ст. 44 КК України. Отже, ст. 44 КК України, яка є початковою в питаннях звільнення від кримінальної відповідальності, міститиме ключові поняття та визначення корупційних злочинів і умов, підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності за їх вчинення. Це сприятиме необхідній у кримінальному праві систематизації.

Безперечно, питання визначення поняття корупційних злочинів не є об'єктом нашого дослідження. Але оминати цей аспект увагою ми не можемо, оскільки від змісту (переліку складів) прямо залежить кількість можливостей застосування спеціальних видів звільнення від указаних суспільно небезпечних діянь.

Слід доповнити перелік статей у примітці, які належать до корупційних злочинів статтями 209 та 366-1 КК України. Адже вони прямо належать до вказаної категорії злочинів за об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

Оскільки ст. 369-2 КК входить до переліку корупційних злочинів пропонуємо виключити з її положень застарілі норми. Так, примітка ст. 369-2 КК України містить посилання на Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції», який втратив чинність. Необхідно змінити відповідне посилання на чинний закон України «Про запобігання корупції». Це дозволить усунути сьогоднішню прогалину в кримінальному законі, яка унеможливило застосування цієї норми. Про необхідність внесення зазначених змін наголошували респонденти під час опитування, котрі як практики прямо вказували в анкетах про потребу виключення посилання на застарілий закон у примітці до ст. 369-2 КК України (див. Додаток Б).

З урахуванням зазначених змін зазначимо нові редакції статей КК України:

Стаття 44. Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

1. Особа, яка вчинила злочин, у тому числі корупційний злочин звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом.

Примітка.

1. Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, пе-

редбачені статтями 209, 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368-369-2 цього Кодексу.

2. Особа, яка вперше вчинила корупційний злочин, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, якщо фактично вчинене нею діяння не містить склад іншого злочину. Зазначене звільнення не застосовується в разі, якщо корупційний злочин був вчинений щодо осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу.

Стаття 369-2. Зловживання впливом.

Примітка. Особами, уповноваженими на виконання функцій держави, є особи, визначені в п. 1–3 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Також слід зазначити, що склад злочину зловживання впливом не узгоджується із Кримінальною конвенцією Ради Європи проти корупції. Статтею 369-2 «Зловживання впливом» КК України охоплені випадки впливу на прийняття рішення лише особами, уповноваженими на виконання функцій держави. У той же час, Кримінальна конвенція проти корупції передбачає, що це повинні бути ті ж особи, що можуть бути суб'єктами пасивного хабарництва [5].

Реалізувати на практиці законодавчі положення щодо збільшення максимального покарання за активне та пасивне хабарництво, а також розглянути питання збільшення

строків притягнення до відповідальності для окремих корупційних правопорушень [5].

Усі види спеціального звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними. Тобто на особу, що звільняється за цих обставин у майбутньому не покладається ніяких правових обов'язків. Крім того, особа, яка була звільнена від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених у нормах Особливої частини КК, за своїми правовим статусом є такою, що взагалі раніше не вчиняла ніяких злочинів. А будь-який учинений нею новий злочин є вчиненим уперше. Зазначена позиція знаходить своє закріплення в чинному КК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 33 КК України злочин, за вчинення якого особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, не враховується у сукупності злочинів. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України, оскільки щодо них обвинувальний вирок не виноситься, звільнені від кримінальної відповідальності особи не мають судимості. У зв'язку з вищезазначеним не можемо погодитися з поглядами П. В. Хряпінського [288, с. 17], тому що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності є не реабілітуючими обставинами, і повторне звільнення застосовувати недоцільно.

Серед обов'язкових обставин, що звільняє корупціонера від кримінальної відповідальності, є добровільне повідомлення про скоєне (ч. 5 ст. 354 КК України). Добровільне повідомлення – це повідомлення, зроблені не змушено, а за власним бажанням особи при усвідомленні нею тієї обставини, що про корупційний злочин відповідні органи на певний момент не знають. Не може бути підставою

звільнення від кримінальної відповідальності добровільна явка до зазначених органів особи, яка сховалася від слідства у зв'язку з підозрою в такому злочині, знаходиться у розшуку і прийняла рішення припинити ухилення від слідства та суду. Подібна явка може служити лише обставиною, яка пом'якшує покарання.

Практика показує, що мотиви повідомлень корупціонерів про те, що ними вчинено бувають дуже різними. Це і каяття, усвідомлення неправильності, суспільної небезпеки корупції, яке виникло через страх перед кримінальним покаранням у разі, якщо органам влади будь-яким чином вдасться дізнатися про злочин. Однак частіше спонукають до повідомлення про корупційні суспільно небезпечні дії мотиви, що виникли у зв'язку зі зміною відносин з підкупленою службовою особою (помста, образа, заздрість).

Зокрема, нерідко трапляються випадки, коли повідомлення про надання неправомірної вигоди (комерційний підкуп) робиться тому, що одержувач взагалі не виконав обіцяне або виконав його не так, як хотілося надавачу. Проте, оскільки і в цих випадках повідомлення робиться не у зв'язку з тим, що про скоєне відомо органам влади, його слід вважати добровільним, а не вимушеним. Особа-надавач і в подібних випадках підлягає звільненню від кримінальної відповідальності [208, с. 117].

Інша більш обґрунтована думка висловлена В. І. Зубковою. Вона вказує, що не можна вважати заяву добровільною, якщо вона зроблена з ініціативи офіційних представників органів влади й управління, коли особи, які пропонували, обіцяли або надали неправомірну вигоду, виявляються оперативним або слідчим шляхом і визнаються

у скоєному діянні. Якщо органам влади вже відомо про такий факт підкупу і йде його перевірка, повідомлення надавача не носить характеру добровільності [49, с. 81–82].

Певні особливості має ситуація, коли ведеться розслідування з конкретного факту давання-одержання неправомірної вигоди, і наслідок має підстави вважати, що цей факт не був єдиним. Визначаючи коло інших корупціонерів, слідчі органи ще не знають, хто з них давав підкуп (неправомірну вигоду), і, опитуючи передбачуваних осіб, встановлюють безпосередніх надавачів. Тобто в момент проведення слідчих дій факт скоєння злочину даними особами ще відомий не був. Але з цього не повинно бути, що їх визнання про дачу предмету злочину є добровільним, оскільки одержувача підкупу (неправомірної вигоди) вже встановлено [49, с. 82].

Інша справа, коли слідчі органи під час розслідування отримання неправомірної вигоди певною посадовою особою через засоби масової інформації звертаються до населення з проханням повідомити про інші ще не відомі факти підкупу (неправомірну вигоду). Повідомлення, які надійшли від громадян після цього оголошення, є добровільними.

Отже, обставиною, що визначає вирішення питання, є не те, коли зроблено повідомлення про корупційний злочин (у цьому випадку, безперечно, мова йде про неправомірну вигоду (підкуп)), а має значення суб'єктивне уявлення заявника про обізнаність органів влади про скоєний ним злочин. Тому якщо заявник вважає, що про давання неправомірної вигоди (підкупу) нічого невідомо, і, отже, діє виключно за своїм внутрішнім переконанням добровільно,

то, незважаючи на його можливу помилку, він підлягає звільненню від кримінальної відповідальності.

Якщо ж, на думку особи, правоохоронні органи мають відомості про давання неправомірної вигоди (підкупу) або неминуче повинні встановити цей факт, таке повідомлення не може бути визнано добровільним.

Судова колегія Верховного Суду України у визначенні по справі О. вказала, що особа не звільняється від кримінальної відповідальності за дачу хабара внаслідок добровільної заяви, якщо вона повідомила про дачу хабара на допиті в іншій справі (у зв'язку з яким давала хабарі), вважаючи, що про це відомо органам слідства [271]. Однак особа, яка допитувалась за фактом отримання нею хабарів і саме при цьому повідомила про дачу нею хабара іншій посадовій особі, була визнана такою, що добровільно заявила про дачу хабара [272].

Трапляються випадки, коли надавач неправомірної вигоди (підкупу), будучи викритим за одним епізодом, повідомляє на допиті й про інші факти, раніше не відомі слідчим органам, але так чи інакше пов'язані зі злочином, який розслідується (наприклад, систематичний підкуп посадової особи, підкуп за ці ж дії інших посадових осіб і т. д.). Звісно ж, що у цьому випадку злочинець повинен нести відповідальність за всі епізоди підкупу, а зроблене ним повідомлення і активне сприяння розкриттю злочину слугують лише обставинами, що пом'якшують відповідальність. Проте якщо такий злочинець повідомляє про підкупи, абсолютно не пов'язані з розслідуваним злочином, розуміючи, що про них органам влади невідомо, у наявності добровільна заява.

У спеціальній нормі про звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України) не згадуються співучасники. На підставі положень Загальної частини та теорії кримінального права можна стверджувати, що принципіві положення про кримінальну відповідальність і звільнення від неї однакові для всіх осіб, які брали участь у злочині, незалежно від конкретної виконуваної ними ролі. Тому співучасники надавання неправомірної вигоди (підкупу), які добровільно повідомили про злочин, безумовно, звільняються від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК України. Втім, при добровільному повідомленні надавача неправомірної вигоди (підкупу) інші учасники (співвиконавці, організатори, підбурювачі, пособники) від відповідальності не звільняються, якщо, звичайно, повідомлення не зроблене від імені всіх співучасників або за домовленістю з ними.

Пропонуємо свій погляд на дієві шляхи вдосконалення:

– закріплення в кримінальному законі видів звільнення від кримінальної відповідальності, які покликані вирішувати тільки завдання розкриття злочинів;

– виключення можливості існування в законі й можливості використовувати в правозастосовній практиці «лазівки» для припинення кримінальних проваджень, які не мають судової перспективи внаслідок, наприклад, неможливості встановлення доказів про причетність певної особи до вчинення злочину.

Маємо проблему відповідності положень кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм, спрямованих на регулювання тісно пов'язаних між собою кримінально-правових і кримінально-процесуальних інститутів.

Про необхідність внесення зазначених змін наголошували респонденти під час анкетування. Опитані висловили такі пропозиції: спрощення системи збирання доказів (фото-, відеофіксації за КПК України); визначення у КПК України єдиного можливого запобіжного заходу для осіб, які вчинили корупційний злочин у вигляді тільки тримання під вартою; забезпечення належного захисту учасників слідчо-судового процесу від впливу винної в корупційному злочині особи (див. Додаток Б).

Розглянемо приклад: коли особа раніше звільнена за здачу зброї (ч. 3 ст. 263 КК України) вчиняє корупційний злочин, то, на наш погляд, не має перепон у звільненні її від кримінальної відповідальності за корупційний злочин. Проте, якщо комплексно враховувати запропоновані нами в роботі шляхи покращення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, а саме: розширювати можливості застосування цього інституту для інших корупційних злочинів, зокрема щодо ст. 262 КК України. У такому випадку, ми також вважаємо, що застосування звільнення може проводитися. Відтак, цей приклад засвідчує запропоноване нами розширення можливості застосування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Наша робота присвячена саме визначенню «слабких» місць у нинішній редакції заохочувальних норм щодо корупції. Адже необхідні вдосконалення мають на меті збільшити їх дієвість, але при цьому не зменшити значимість протидії корупції для українського суспільства. Тобто передбачення максимально потрібних підстав і умов для використання інституту звільнення з досягненням резуль-

тату у вигляді виправлення корупціонерів без застосування до них покарання.

Отже, серед значних упущень у формулюваннях підстав та умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини можемо вказати такі:

1. Відсутність серед підстав звільнення зазначення, що «в діях особи не має іншого складу злочину». Ця дефініція не є новою для інституту звільнення, проте не виправдано забути в редакції ч. 5 ст. 354 КК України.

2. Спеціальні звільнення не можуть застосовуватися вдруге до тієї самої особи, а отже вимагає зазначення в нормі кримінального закону: «Вперше вчинила діяння, передбачені як корупційні злочини у примітці до ст. 45 КК України».

3. Закріплення в нормі про спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини вимоги про відшкодування шкоди, якщо така була завдана.

На сьогодні значними упущеннями у формулюваннях підстав та умов спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини є відсутність серед підстав звільнення зазначення, що «у діях особи не має іншого складу злочину» у редакції ч. 5 ст. 354 КК України. Спеціальні звільнення не можуть застосовуватися вдруге до тієї самої особи, відтак вимагає зазначення в нормі кримінального закону: «Вперше вчинила діяння, передбачені як корупційні злочини у примітці до ст. 45 КК України». Закріплення в нормі про спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини вимоги про відшкодування шкоди, якщо така була завдана.

У роботі розглянуто сутність підстави «добровільно заявила про те, що сталося», на підставі чого здійснюємо висновок: мотиви особи жодним чином не впливають констатування наявності зазначеної підстави. Це може бути страх, помста, заздрість, ревності, тобто будь-що. Ключове значення для подальшого застосування до суб'єкта звільнення від кримінальної відповідальності має саме встановлення добровільності. При цьому підтвердженням є усвідомлення особою, яка повідомляє про факт вчиненого нею корупційного злочину, що відповідним органам не відомо про її суспільно небезпечні діяння.

Саме тому заохочувальні приписи є обов'язковими, імперативними для суду і не залишають для «суддівського розсуду» ніякого простору. Крім того, заохочувальні норми виписані як безумовні, і суд не може покласти на особу, що звільняється від кримінальної відповідальності, будь-які обов'язки щодо подальшої поведінки. У разі звільнення від кримінальної відповідальності згідно з ч. 4 ст. 32 КК та ч. 1 ст. 33 КК особа вважається такою, що не має судимості.

У національному кримінальному законодавстві зазначеним інститутам, крім інших, відповідають і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Системною ознакою всіх спеціальних видів є заохочувальний метод, який з розвитком кримінального законодавства став поширюватися як один з двох основних, поряд з традиційним примусовим, методів регулювання кримінально-правових відносин. Правий Ю. В. Голік, що без заохочення кримінальна юстиція втрачає свій сенс, оскільки будь-які зусилля людини залагодити свою провину перед суспільством не будуть отримувати підтримки й у кінці почнуть

поступово затухати, а покарання буде носити виключно характер помсти [27, с. 75].

При висвітленні кримінологічного складника соціальної зумовленості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності насамперед необхідно вказати на суспільну корисність і правомірність «позитивної посткримінальної поведінки особи», що передбачена Особливою частиною КК. Суспільна корисність визначається спрямованістю поведінки особи на активну співпрацю з правоохоронними органами й органами правосуддя в напрямках: а) достовірного повідомлення про вчинення злочину; б) самовикриття у вчиненні злочину; в) викриття інших осіб, винних у вчиненні злочину; г) нейтралізації, мінімізації, відшкодуванні суспільнонебезпечних наслідків майнового (податки, збори, обов'язкові платежі, фінансові санкції, пені, тощо) та немайнового характеру (міжнародний, ідеологічний, політичний, тощо аспекти); г) вилучення з неконтрольованого обігу предметів зі спеціальним статусом обігу (предмети, що є носіями державної таємниці, наркотичні засоби, психотропні речовини, зброя, бойові припаси або вибухові пристрої); д) загального і спеціального попередження вчинення нових злочинів; е) виховного впливу на свідомість населення з метою профілактики вчинення злочинів.

Загальновідома проблема природної латентності таких украй суспільно небезпечних злочинів, як державна зрада (ст. 111 КК), шпигунство (ст. 114 КК), створення злочинної організації (ст. 255 КК), створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260). Таєм-

ність вчинення подібних злочинів, їх висока суспільна небезпечність, професійна підготовка виконавців ускладнюють виявлення, розкриття цих злочинів та доведення вини учасників, покарання винних осіб. Тому законодавець, як один з високоефективних чинників протидії таким злочинам, передбачив заохочення у вигляді спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за умов, передбачених відповідними заохочувальними приписами.

Гуманістичні чинники заповнюють кожен «клітинку» заохочувальних приписів і відбиваються, щонайменше, в такому: по-перше, вибір соціально корисної посткримінальної поведінки особи є виключно добровільним проявом особистої волі й не може бути вимушеним кроком, за умов об'єктивної неможливості продовження злочинної діяльності чи зумовлюватися діями інших осіб. Так, щодо звільнення від кримінальної відповідальності хабародавця Пленум Верховного Суду України у ч. 2 п. 21 постанови № 5 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначив, що добровільною вважається усна чи письмова заява в органи внутрішніх справ, прокуратуру, інший державний орган, наділений правом порушувати кримінальну справу, зроблена з будь-яких мотивів, але не у зв'язку з тим, що про цей хабар стало відомо органам влади чи компетентним службовим особам [196]. По-друге, кримінальний закон не вимагає від особи надзвичайних зусиль у посткримінальній поведінці, що є підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності. У деяких випадках достатньо вчинити досить нескладну у фізичному і психічному аспекті одну чи дві дії. Так, згідно з ч. 3 ст. 263 КК особа повинна тільки добровільно здати

органам влади зброю, бойові припаси або вибухові пристрої, згідно ч. 4 ст. 309 КК добровільно звернутись до лікувального закладу і розпочати лікування від наркоманії. По-третє, звільнення особи від кримінальної відповідальності, відповідно до заохочувальних приписів Особливої частини КК, є актом остаточного прощення державою особи, яка вчинила злочин. Саме тому заохочувальні приписи є обов'язковими, імперативними для суду і не залишають для «суддівського розсуду» ніякого простору. Крім того, заохочувальні норми виписані як безумовні, й суд не може покласти на особу, що звільняється від кримінальної відповідальності, будь-які обов'язки щодо подальшої поведінки. У разі звільнення від кримінальної відповідальності згідно з ч. 4 ст. 32 КК та ч. 1 ст. 33 КК особа вважається такою, що не має судимості. Набрання законної сили постановою (ухвалою) суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності є актом, що свідчить про припинення кримінально-правового відношення між особою, що вчинила злочин, і державою. Одним із юридичних наслідків звільнення від кримінальної відповідальності визначається те, що факт вчинення злочину втрачає будь-яке кримінально-правове значення [27, с. 76].

Отже, оскільки інститут звільнення від кримінальної відповідальності не здійснює декриміналізацію діяння, а звільняє конкретних осіб від відповідальності за злочин, що ними було вчинено. Відтак, звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи чи визнання її невинною. А визначені в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності не є реабілітуючими.

Висновки до розділу 3

Розвиток інституту звільнення, що спирається на механізми звичаєвого права, процедури і принципи комплексної соціальної технології, крім усього іншого, дозволить скоротити витрати на кримінальне переслідування за малозначні діяння і злочини невеликої тяжкості, які необхідні для організації боротьби з тяжкими корупційними злочинами, а також знизити вкрай високу завантаженість судів та слідства. У зв'язку з цим запропоновано передбачити такі загальні умови: добровільне повідомлення; активне сприяння розкриттю злочинів (що включає виявлення, запобігання і розслідування); вчинення корупційного злочину вперше; відшкодування заподіяної шкоди (якщо така є). Зазначені умови тільки в комплексі утворюють підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Тому звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи або визнання його невинним.

У праці аргументовано віднесення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини до міжгалузевим. Така класифікація визначає механізм застосування, який, безумовно, пов'язаний із нормами кримінально-процесуальних і антикорупційних законодавчих актів.

Детальна характеристика умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини дозволила зацентувати увагу на практичному застосуванні цих норм судово-слідчими органами. Добровільність повідомлення про корупційний злочин (передбачена статтями 354, 368-3,

368-4, 369, 369-2 КК України) є першочерговою умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це вимагає встановлення факту добровільності, відокремлюючи мотиви, які відіграють другорядну роль і можуть бути різними.

При визначенні активного сприяння розкриттю корупційного злочину особою за необхідне на практиці є вчинення винним виключно дій, що підтверджують цей факт. Дії можуть бути різні й об'єктивно залежать від обставин вчиненого злочину, наприклад, повідомлення про місце зберігання предмета злочину (неправомірної вигоди) або про інших учасників причетних до його скоєння, знаходженні майна та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом.

Додатковою умовою спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини необхідно закріпити заборону на звільнення від кримінальної відповідальності учасників, які раніше скоювали аналогічні суспільно небезпечні діяння.

З метою економії сил і засобів кримінальної юстиції рекомендовано подібні роз'яснення викласти в Постанові Пленуму Верховного Суду України для однакового розуміння і застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Доцільно, на наш погляд, розширити можливість застосування спеціального звільнення створенням єдиної заохочувальної норми в Кримінальному кодексі України, яка поширювалася б на більш чисельну групу корупційних злочинів.

Проведений аналіз положень вищезазначених міжнародно-правових документів засвідчує, що питанню звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини приділено зовсім небагато уваги. Конвенція Ради Європи 1999 р. конкретних заохочувальних положень взагалі немає. Конвенція ОЕСР 1997 р. допускає тільки дві обставини, які звільняють від кримінальної відповідальності за підкуп іноземної посадової особи. Конвенція ООН 2003 р. надає державам-учасникам найбільшу свободу щодо визначення в національному законодавстві держав-учасниць підстав, умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Отже визначаючи співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими стандартами, приходимо до висновків, що норми українського законодавства частково відповідають указаним критеріям. Оскільки фактично держави-учасниці (передусім країни Стамбульського плану дій) на свій розсуд закріплюють норми, котрі реабілітують винну в корупційному злочині особу. Україна, проводячи реформування чинної кримінально-правової бази, зменшила перелік обставин, за якими особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Загальній частині КК України (статті 45–48). Крім того, було об'єднано обставини спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за такі корупційні злочини, що передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. Ці обставини відповідають змісту і значенню міжнародному стандарту, передбаченому Конвенцією ООН 2003 р., – «ефективне каяття».

Також наявність ознак вимагання неправомірної вигоди посадовцем вже не є для українського законодавства заохочувальною нормою при звільненні від відповідальності особи, яка пропонує (обіцяє або надає) таку вигоду. Такий підхід притаманний судово-слідчій практиці деяких європейських країн, зокрема Німеччині, де обов'язкова вимога для кваліфікації – розрізнення шантажу від провокації неправомірної вигоди.

Оскільки інститут звільнення від кримінальної відповідальності не здійснює декриміналізацію діяння, а звільняє конкретних осіб від відповідальності за злочин, що ними було вчинено. Відтак, звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи чи визнання її невинною. А визначені в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності не є реабілітуючими.

Висновки

Процес формування і розвитку кримінально-правових інститутів проходить одну зі своїх активних фаз, а отже вимагає ґрунтовних наукових досліджень у цьому напрямі. З огляду на зазначені вимоги, було досліджено звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, класифікацію та значення спеціальних видів цього звільнення, а також застосування зазначеного інституту і шляхи його вдосконалення.

На цій основі напрацьовано теоретичні висновки й практичні рекомендації та пропозиції, як-от:

1. *Звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини* – це врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави через компетентні органи від призначення особі, яка вчинила корупційний злочин, покарання та від застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

2. Проведений аналіз положень міжнародно-правових документів засвідчує, що питанню звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини приділено зовсім небагато уваги. Конвенція Ради Європи 1999 р. конкретних заохочувальних положень взагалі не має. Конвенція ОЕСР 1997 р. допускає тільки дві обставини, які звільняють від кримінальної відповідальності за підкуп іноземної посадової особи. Конвенція ООН 2003 р. надає державам-учасницям найбільшу свободу щодо визначення в національному законодавстві держав-учасниць підстав, умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. містить положення про кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Отже, визначаючи співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими стандартами, розуміємо, що норми українського законодавства частково відповідають указаним критеріям. Оскільки фактично держави-учасниці (передусім країни Стамбульського плану дій) на свій розсуд закріплюють норми, які реабілітують винну в корупційному злочині особу. Україна, проводячи реформування чинної кримінально-правової бази, зменшила перелік обставин, за якими особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Загальній частині КК України (статті 45–48). Крім того, було об'єднано обставини спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за такі корупційні злочини, що передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України, у ч. 5 ст. 354 КК України. Ці обставини відповідають змісту й значенню міжнародного стандарту за Конвенцією ООН 2003 р. – «ефективне каяття».

3. Висвітлено триєдину сутність підстав спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (нормативна, фактична та процесуальна). Саме одночасна наявність усіх цих складників є необхідним для застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності:

– нормативною підставою є наявність у КК України ч. 5 ст. 354, де міститься ця заохочувальна норма кримінального права;

– фактичною підставою є наявність у сукупності передбачених ч. 5 ст. 354 КК України умов для звільнення від кримінальної відповідальності: 1) після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди; 2) до отриман-

ня з інших джерел інформації про цей злочин відповідним органом; 3) добровільність заяви про злочин; 4) активне сприяння розкриттю злочину;

– процесуальною підставою є норми законодавства, зокрема КПК України, які визначають порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

4. Обґрунтовано підходи до аналізу цілей, завдань та підстав застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності як одного із напрямів утілення державної антикорупційної політики. Отримані внаслідок таких досліджень дані відповідають принципам кримінального права (переваги пом'якшувальних відповідальність обставин, економії кримінальної репресії тощо) та загальноновизнаним нормам міжнародного права і є підтвердженням реалізації антикорупційної стратегії України. Аналізуючи загальні та спеціальні принципи кримінального права, відмічено, що у сфері протидії корупції кожен із них, безперечно, має прояв. Не виявлено прямих протиріч між спеціальними видами звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та фундаментальними ідеями кримінального права. Втім, особливої уваги заслуговують ті принципи, які є ключовими в такому співвідношенні із зазначеними заохочувальними нормами, а саме: принцип верховенства права, відповідність якому виявляється в закріпленні національним законодавством спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, що також прямо відповідає міжнародним стандартам раніше зазначених Конвенцій. Принцип законності, згідно з яким спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини закріплені в Особливій частині КК України у статтях 354,

368-3, 368-4, 369, 369-2. Принцип рівності громадян перед законом проявляється в рівному й однаковому визначенні умов в одній заохочувальній нормі (ст. 354 КК України), яка розповсюджується на низку інших корупційних злочинів. Враховуючи обмеження, які містить Загальна частина КК України щодо корупційних злочинів у питаннях звільнення від покарання та призначення більш м'якого покарання, найбільш помітно принцип демократизму виявляється саме в спеціальних заохочувальних нормах КК України.

Сучасний погляд на принцип гуманізму кримінального права полягає у включенні до останнього таких положень: а) забезпечення прав людини кримінальним законодавством; б) гуманізація кримінально-правової політики держави, зокрема: скорочення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності (завдяки спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини тощо).

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності тісно пов'язаний з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки останній відіграє якраз запобіжну роль і сприяє виявленню традиційно латентних корупційних злочинів. Коли особа, яка надає неправомірну вигоду, повідомляє про це, то вона звільняється від кримінальної відповідальності, таким способом викриваючи посадовця, який бажає отримати (чи отримав) таку вигоду.

Принцип справедливості проявляється при проведенні криміналізації (декриміналізації) корупційних діянь з урахуванням вимог соціальної справедливості як елемента суспільної свідомості для того, щоб суспільне схвалення позиції законодавця мало прояв у подальшій практичній реалізації норм, зокрема і заохочувального характеру.

Принцип законодавчого визначення злочину дотриманий частково, оскільки від законодавчого закріплення корупційних злочинів у примітці до ст. 45 КК України, у наукових колах ведеться серйозна критика цього визначення. Вчені зазначають, що саме поняття корупційного злочину відсутнє і є тільки перерахування окремих статей цього кодексу, яке деякі науковці обґрунтовано вважають неповним. Тому застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини прямо залежить від такого перерахування. Відповідно, що воно є повнішим, то ширший діапазон спеціальних видів звільнення.

Принцип особистої відповідальності пов'язаний із впливом покарання на винного і може бути не завжди негативним. Наприклад, застосування покарання до особи, що вчинила корупційний злочин, оздоровлює атмосферу в колективі, укріплює трудовий порядок і службову дисципліну. Принцип винної відповідальності в питаннях звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини проявляється у суб'єктивному ставленні особи до скоєного і надалі матиме вирішальне значення у визначенні такої необхідної умови для звільнення, як наявність активного сприяння розкриттю злочину.

Принцип переваги пом'якшувальних відповідальність обставин для корупційний злочинів обмежений саме тими умовами, які передбачені у статті Особливої частини КК України. Принцип повної компенсації заподіяної злочином шкоди має забезпечуватися не залежно від звільнення особи від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Принцип економії кримінальної репресії має забезпечувати за будь-яких обставин відсутність в особи

відчуття непокараності, особливо при застосуванні до неї звільнення від кримінальної відповідальності.

5. Проведений порівняльний аналіз звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні та деяких європейських країн (зокрема Фінляндії, Данії, Швеції, Литви, Латвії, Республіки Білорусі та деяких інших) дозволяє визначити окремі важливі аспекти: застосування заохочувальних норм у Скандинавських країнах направлене на інформаторів (т. зв. викривачів), щодо корупціонерів, та широковживаним є формування у громадян загального неприйняття корупційного способу поведінки. Критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини мають значну соціальну зумовленість і прямо пов'язані з правосвідомістю та правовою культурою населення України. Здобуті результати порівняльного аналізу прямо корелюються з отриманими даними у проведеному під час дослідження опитуванні працівників правоохоронних органів (306 осіб). Респонденти висловили в анкетах пропозиції щодо обов'язкового формування в українців правосвідомості на неприйняття корупції незалежно від активної чи пасивної форми (див. Додаток Б). Для України зазначені напрями прийнятні й закріплені на законодавчому рівні, але поки що залишаються практично не реалізованими.

6. Розглянуто ознаку вимагання неправомірної вигоди посадовцем, наявність якої вже не є необхідною для українського законодавства при звільненні від відповідальності винної особи. Саме такий підхід притаманний судово-слідчій практиці деяких європейських країн, зокрема Німеч-

чині, де обов'язковою вимогою для кваліфікації є розрізнення шантажу від провокації неправомірної вигоди.

7. Розкрито критерії класифікації звільнення від кримінальної відповідальності та визначено, яке значення має така видова належність спеціальних норм звільнення за корупційні злочини в механізмі правозастосування. Так, за ознакою, яка визначає *сферу поширення*, очевидно, що саме спеціальні види звільнення виступають єдиними можливими заохочувальними нормами у сфері протидії корупції. Відповідно це підвищує їх значення для практики. Критерій *за характером можливості звільнення* від кримінальної відповідальності дозволяє схарактеризувати місце спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України) як обов'язкове. Водночас, цим визначається важливість цієї норми в механізмі правозастосування. За ознаками *наявності чи відсутності певних умов звільнення* від кримінальної відповідальності проаналізований спеціальний вид звільнення належить до безумовних. Така належність засвідчує дієвість щодо винної особи. Оскільки в останньої є впевненість, що внаслідок застосування судом ч. 5 ст. 354 КК України від неї не вимагатиметься і не очікуватиметься якихось додаткових дій у подальшому для підтвердження звільнення. За *характером виникнення умов звільнення* від кримінальної відповідальності – умови застосування спеціальної заохочувальної норми за корупційні злочини, пов'язані з позитивною післякримінальною поведінкою особи. Тобто прямо залежать від волі винного, а не визначених законом подій.

8. Доцільно, на наш погляд, розширити можливість застосування спеціального звільнення створенням єдиної заохочувальної норми у КК України, яка поширювалася б на більш

чисельну групу корупційних злочинів. Особлива частина КК України передбачає 21 спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності, а тенденція до збільшення цієї кількості має суперечливу оцінку. Втім, відзначено, оскільки кожен такий вид звільнення характеризується властивими тільки йому передумовами та підставами, тому застосовується самостійно й не може замінити один одного. Із зазначених у примітці до ст. 45 КК України 14 корупційних злочинів, тільки п'ять складів досліджуваних суспільно небезпечних діянь передбачені в заохочувальній нормі ч. 5 ст. 354 КК України і належать до спеціального виду звільнення. Відповідно, розширення застосування цього спеціального виду звільнення є виправданим для практики.

9. У роботі розкрито сутність і значення базисних понять інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – «підстави» та «умови». Розвиток інституту звільнення, що спирається на механізми звичаєвого права, процедури і принципи комплексної соціальної технології, крім усього іншого, дозволить скоротити витрати на кримінальне переслідування за малозначні діяння і злочини невеликої тяжкості, які необхідні для організації боротьби з тяжкими корупційними злочинами, а також знизити вкрай високу завантаженість судів та слідства. У зв'язку з цим запропоновано передбачити такі загальні умови: добровільне повідомлення; активне сприяння розкриттю злочинів (що передбачає виявлення, запобігання і розслідування); вчинення корупційного злочину вперше; відшкодування заподіяної шкоди (якщо таке є). Зазначені умови тільки в комплексі утворюють підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Про існування необхідності передбачити обов'язкову умову для звіль-

нення від кримінальної відповідальності «відшкодування заподіяної корупційним злочином шкоди» стверджувально відповіли 60,8 % респондентів; негативно – 13,7 %; не визначилися із відповіддю – 26,1 % (див. Додаток Б).

10. Аргументовано віднесення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини до міжгалузевих. Така класифікація визначає механізм застосування, який, безумовно, пов'язаний з нормами кримінально-процесуальних і антикорупційних законодавчих актів. Під час анкетування респонденти прямо зазначали про потребу спрощення системи збирання доказів (фото-, відеофіксації за КПК України); законодавчого закріплення мінімального розміру неправомірної вигоди, з якого має наставати кримінальна відповідальність та повернення адміністративної відповідальності за дрібні підкупи посадовців; встановлення електронних форм взаємодії між громадянами і посадовцями, що виключило б зайву бюрократію.

11. Детальна характеристика умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини дозволила акцентувати увагу на практичному застосуванні цих норм судово-слідчими органами. Добровільність повідомлення про корупційний злочин (передбачена статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України) є першочерговою умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це вимагає встановлення факту добровільності, відокремлюючи мотиви, які відіграють другорядну роль і можуть бути різними.

Обґрунтовано, що мотиви особи жодним чином не впливають на констатування наявності зазначеної підстави. Це може бути страх, помста, заздрість, ревності, тобто будь-що. Ключове значення для подальшого застосування

до суб'єкта звільнення від кримінальної відповідальності має саме встановлення добровільності. При цьому підтвердженням є усвідомлення особою, яка повідомляє про факт вчиненого нею корупційного злочину, що відповідним органам не відомо про її суспільно небезпечні діяння.

При визначенні активного сприяння розкриттю корупційного злочину особою за необхідне на практиці є вчинення винним дій, які підтверджували б цей факт. Дії можуть бути різні й об'єктивно залежать від обставин вчиненого злочину, наприклад, повідомлення про місце зберігання предмета злочину (неправомірної вигоди) або про інших учасників причетних до його скоєння, знаходженні майна та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом.

12. Додатковою умовою спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини необхідно закріпити заборону на звільнення від кримінальної відповідальності учасників, які раніше скоювали аналогічні суспільно небезпечні діяння. Тому звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи або визнання його невинним, і надавати необмежену кількість можливостей звільнитися від кримінальної відповідальності є не виправданим.

13. З метою економії сил і засобів кримінальної юстиції рекомендовано подібні роз'яснення викласти в Постанові Пленуму Верховного Суду України для однакового розуміння і застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. У своїх анкетах працівники правоохоронних органів указували на потребу визначення однакового застосування судами правил обґрунтування судових рішень щодо фактів корупції, оскільки цього передусім бракує на практиці (див. Додаток Б).

14. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності не здійснює декриміналізацію діяння, а звільняє конкретних осіб від відповідальності за злочин, що ними було вчинено. Відтак, звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи чи визнання її невинною, а визначені в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності не є реабілітуючими. Отже, норма про спеціальне звільнення від відповідальності корупціонерів за своїм спрямуванням є заохочувальною, стимулювальною, спонукаючи винного на діяльне каяття, відшкодування шкоди або викриття співучасників

15. На підставі вивчення теоретичних положень та аналізу міжнародно-правових стандартів, зокрема закріплених у Конвенції ООН 2003 р., Кримінальної Конвенції Ради Європи 1999 р. обґрунтовано необхідність внесення суттєвих змін у саме поняття корупційних злочинів. Оскільки від нього прямо залежить, до яких саме суспільно небезпечних діянь у разі їх вчинення може бути застосовано звільнення від кримінальної відповідальності.

Запропоновано внести зміни до статей 44, 45, 354, 369-2 КК України, зокрема доповнити ст. 44 приміткою, яка містить перелік корупційних злочинів та спеціальні підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Аргументовано потребу в зміні місця розташування зазначеної заохочувальної норми, оскільки це сприятиме необхідній у кримінальному праві систематизації. І таким чином ст. 44 КК України, яка є початковою у питаннях звільнення від кримінальної відповідальності, міститиме ключові поняття та визначення: корупційних злочинів і умов, підстав звільнення особи від кримінальної відпові-

дальності за їх вчинення. Відповідно слід усунути зі ст. 354 КК України частину 5 й усунути зі ст. 45 КК України поняття корупційних злочинів.

У новій редакції ст. 44 КК України доведено обов'язкову необхідність передбачити не враховані в нинішній редакції ст. 354 КК України умови: «особа, яка вперше вчинила корупційний злочин», «повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, якщо фактично вчинене нею діяння не містить склад іншого злочину».

Запропоновано доповнити перелік статей у примітці, які належать до корупційних злочинів, статтями 209 та 366-1 КК України. Оскільки вони прямо належать до вказаної категорії злочинів за об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

Зважаючи на зазначені зміни, ст. 44 КК України варто викласти в новій редакції:

Стаття 44. *Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності.*

1. *Особа, яка вчинила злочин, у тому числі корупційний злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом.*

2. *Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом.*

Примітка.

1. *Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 209, 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 366-1, 368-369-2 цього Кодексу.*

2. Особа, яка вперше вчинила корупційний злочин, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, добровільно заявила про те, що сталося, такому органу й активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповідяну шкоду, якщо фактично вчинене нею діяння не містить склад іншого злочину. Зазначене звільнення не застосовується в разі, якщо корупційний злочин був вчинений щодо осіб, визначених у частині четвертій статті 18 цього Кодексу.

Беручи до уваги, що ст. 369-2 КК входить до переліку корупційних злочинів, запропоновано виключити з її положень застарілі норми. Так, примітка ст. 369-2 КК України містить посилання на Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції», який втратив чинність. Необхідно змінити відповідне посилання на чинний Закон України «Про запобігання корупції». Це дозволить усунути наявну прогалину в кримінальному законі, яка унеможливило застосування цієї норми.

Сформульовано примітку до ст. 369-2 КК України зі змінами:

Стаття 369-2. Зловживання впливом.

Примітка. Особами, уповноваженими на виконання функцій держави, є особи, визначені в пунктах 1–3 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Список використаних джерел

1. Александрова И. А. Теоретическая концепция уголовной политики по обеспечению экономической безопасности и противодействию коррупции [Электронный ресурс] / И. А. Александрова – 2015. – Режим доступа : // <http://www.iauaj.net/node/1881>
2. Аликперов Х. Новый УК: проблемы освобождения от уголовной ответственности / Х. Аликперов // Законность. – 1999. – № 4. – С. 13.
3. Аликперов Х. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием / Х. Аликперов // Законность. – 1999. – № 5. – С. 17–21.
4. Аликперов Х. Д. Преступность и компромисс / Х. Аликперов. – Баку : Элм, 1992. – 196 с.
5. Альтернативний (тіньовий) звіт про виконання Україною рекомендацій, наданих за результатами третього раунду оцінювання в рамках Стамбульського плану дій Антикорупційної мережі ОЕСР для країн Східної Європи та Центральної Азії. Результати громадської оцінки станом на лютий 2014 [Електронний ресурс] / за заг. ред. Р. Рябошапки, О. Хмари. – Режим доступу : http://pravo.org.ua/files/Corruption/oecd_ukraine_3rd_round.pdf
6. Антикорупційне законодавство: міжнародні стандарти та їх запровадження в Україні : метод. посіб. / уклад. : В. І. Григор'єв, М. А. Микитюк, Г. О. Гончарук. – Київ : [б. в.], 2013. – 92 с.
7. Антонов А. Г. Деятельное раскаяние как основание освобождения от уголовной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Антонов А. Г. – Томск, 2000. – 26 с.
8. Аталыков А. Ответственность за коррупционные правонарушения уже сточена [Электронный ресурс] / А. Аталыков. – Режим доступа : // <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=176393>
9. Барков А. Освобождение от уголовной ответственности по нормам Особенной части УК РСФСР / А. Барков // Советская юстиция. – 1976. – № 3. – С. 28.

10. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 185–207.
11. Баулін Ю. В. Передмова до монографії / Ю. В. Баулін // Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації / М. І. Хавронюк. – Київ : Юрист-консульт, 2006. – С. 9–12.
12. Бауман Е. В. Опыт борьбы с коррупцией в странах с развитой экономикой [Электронный ресурс] / Е. В. Бауман. – Режим доступа : // http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/opyt_borby.pdf
13. Беляев Н. А. Курс советского уголовного права / Н. А. Беляев – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – Т. 4. – 558 с.
14. Берзін П. С. Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України [Електронний ресурс] / П. С. Берзін // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – С. 241–248. – Режим доступа : // http://science.crimea.edu/zapiski/2010/law/uch_23_2law/033_berzin.pdf
15. Борков В. Новая редакция норм об ответственности за взыскание: проблемы применения / В. Борков // Уголовное право. – 2011. – № 4. – С. 13–14.
16. Борьба с коррупцией в Восточной Европе и Центральной Азии [Электронный ресурс] // Стамбульский план действий по борьбе с коррупцией: достижения и проблемы – OECD, 2008. – Режим доступа : // <http://www.oecd.org/corruption/acn/library/41603502.pdf>
17. Бочарников И. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции / И. В. Бочарников // Аналитический вестник Аналитического управления Аппарата Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации. – 2007. – № 6 (351). – С. 39–62.

18. Бриллиантов А. В. Освобождение от уголовной ответственности: с учетом обобщения судебной практики / А. В. Бриллиантов. – М. : [б. и.], 2010. – С. 17.
19. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право »/ Бусол О. Ю. – Київ, 2015. – 479 с.
20. Вавилов К. К. Основания освобождения от уголовной ответственности по советскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Вавилов К. К. – Л., 1964. – 20 с.
21. Вейберт С. И. Уголовная политика скандинавских стран в области противодействия коррупции / С. И. Вейберт // Деятельность органов государственной власти по противодействию организованной преступности : материалы V Междунар. науч.-практ. интернет-конф. (Екатеринбург, 26 марта – 3 апр. 2013 г.). – Екатеринбург : Урал. ин-т – филиал РАНХиГС при Президенте РФ, 2013. – С. 22–29.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1728.
23. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих внаслідок їх вчинення : навч.-метод. матеріали / Ю. В. Баскакова, В. М. Гаврилюк, П. В. Качанова, Г. О. Усатий ; упоряд. О. В. Жур. – Київ : НАДУ, 2013. – 108 с.
24. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Вознюк А. А. – Київ : КНУВС, 2009. – 20 с.
25. Волженкин Б. В. Служебные преступления / Б. В. Волженкин. – М. : [б. и.], 2000. – С. 257.
26. Гаджиев С. Н. Освобождение от уголовной ответственности при терроризме и захвате заложников / С. Н. Гаджиев // Адвокат. – 2003. – № 8. – С. 18–20.

27. Голик Ю. В. Метод уголовного права / Ю. В. Голик // Журнал российского права. – 2000. – № 1. – С. 69–75.
28. Голик Ю. Понятие и происхождение названия «Уголовное право» / Ю. Голик, С. Елисеев // Уголовное право. – 2002. – № 2.
29. Горный М. Б. Стратегии противодействия коррупции: роль институтов гражданского общества [Электронный ресурс] / М. Б. Горный. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/data/2015/03/11/1106911686/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1>
30. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Григор'єва М. Є. – Харків, 2007. – 20 с.
31. Гришин Д. А. Вопросы освобождения от уголовной ответственности за должностные преступления / Д. А. Гришин // Науч. ежегодник Ин-та философии и права Урал. отд-я Рос. акад. наук. – 2015. – Т. 15, вып. 1. – С. 141–151.
32. Гришин Д. А. Проблемные вопросы классификации и применения специальных видов освобождения от уголовной ответственности // Науч. вестн. Урал. акад. гос. службы: политология, экономика, социология, право. – 2012. – № 1 (18), март. – С. 317–322.
33. Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія / В. К. Гришук, О. Ф. Пасека. – Львів : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2013. – 248 с.
34. Грошев А. В. Ответственность за взяточничество (вопросы теории и практики) / А. В. Грошев. – Краснодар : [б. и.], 2008. – 274 с.
35. Директива 2001/97/ЄС Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу, яка вносить зміни в Директиву Ради 91/308/ЄЕС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей [Електронний ресурс] // Декларація Комісії від 4 груд. 2001 р. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_501

36. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків : кримінально-правові аспекти : монографія / О. О. Дудоров. – Київ : Істина, 2006. – 648 с.
37. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / О. О. Дудоров ; передне слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького ; МВС України ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.
38. Егорова Н. А. Дифференциация и унификация уголовной ответственности за управленческие преступления (законодательный аспект) / Н. А. Егорова. – Волгоград : [б. и.], 2010. – С. 32–33.
39. Егорова Н. А. Освобождение от уголовной ответственности на основании примечаний к ст. 204, 291, 291.1 УК РФ: некоторые вопросы теории, правотворчества и правоприменения / Н. А. Егорова // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 189–200.
40. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственности: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук [Электронный ресурс] / Ендольцева А. В. – М., 2005. – Режим доступа : // <http://law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100085142>
41. Ендольцева А. В. Некоторые проблемы института освобождения от уголовной ответственности / А. В. Ендольцева // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 30–31.
42. Ермакова Е. Д. Специальные случаи освобождения от уголовной ответственности в уголовном праве России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук по спец. 12.00.08 [Электронный ресурс] / Е. Д. Ермакова. – Рязань, 2006. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/spetsialnye-sluchai-osvobozhdeniya-ot-ugolovnoi-otvetstvennosti-v-ugolovnom-prave-rossii>
43. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О. О. Житний. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 152 с.

44. Закон о коррупции за рубежом : Федеральный закон США от 5 мая 1977 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
45. Закон США о борьбе с коррупцией в международной деятельности и его действие : Клиффорд Чанс СНГ Лимитед, март 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sartraccc.ru/Law_ex/kzcorr_us.pdf
46. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків : Харків юрид., 2009. – 448 с.
47. Захарчук О. З. Нормативне закріплення корупційних злочинів за законодавством України та їх класифікація [Електронний ресурс] / О. З. Захарчук. – 2015. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/.../ntb/.../007_033_038.pdf
48. Зельдов, С. И. Освобождение от наказания и его отбывания / С. И. Зельдов. – М. : [б. и.], 1982. – 136 с.
49. Зубкова В. И. Пути повышения эффективности борьбы со взяточничеством и поборами / В. И. Зубкова // Советское государство и право. – 1985. – № 4. – С. 81–82.
50. Ивонин В. Ю. Освобождение от уголовной ответственности по нормам Особенной части уловного законодательства и его применение органами внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ивонин В. Ю. – М., 1992. – 21 с.
51. Каменський Д. В. Корпорація як суб'єкт федеральних податкових злочинів у США / Д. В. Каменський // Кримінальне право України. – 2006. – № 4. – С. 45.
52. Камнев Р. Г. Специальные основания освобождения от уголовной ответственности, характеризующие обстановку совершения преступления / Р. Г. Камнев, Л. В. Лобанова. – Волгоград : [б. и.], 2009. – С. 70–78.
53. Капинус О. Изменения в законодательстве о должностных преступлениях: вопросы квалификации и освобождения взяткодателя от ответственности / О. Капинус // Уголовное право. – 2011. – № 2. – С. 26.
54. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового Уголовного кодекса Российской Федерации / С. Г. Ке-

- лина // Уголовное право: новые идеи. – М. : ИГП РАН, 1994. – С. 59.
55. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келина. – М. : [б. и.], 1974. – С. 90.
56. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Харків : Право, 2013. – С. 14.
57. Ковальчук В. П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації : монографія / В. П. Ковальчук. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 224 с.
58. Ковітіді О. Ф. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх / О. Ф. Ковітіді // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 96–100.
59. Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : монографія / О. С. Козак ; ред. О. М. Бандурка. – Київ : Освіта України, 2009. – 204 с.
60. Козак О. С. Звільнення від кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Козак О. С. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.
61. Козак О. С. Поняття ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності / О. С. Козак // Слідча діяльність: проблеми теорії і практики : матеріали наук.-практ. конф. та «круглого столу». – Дніпропетровськ : [б. в.], 2008. – С. 41–43.
62. Коломієць В. Явка з повинною: нове трактування / В. Коломієць // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 10. – С. 32–37.
63. Конвенція з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових [...] Бельгія, Канада, Корея, Республіка [...]; Конвенція, Коментар, Рекомендації [...] від 21 лист.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_154
64. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жов. 2003 р., ратифікованої Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р., ВВР, 2006, № 50, ст. 496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

65. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) : прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 лист. 2000 р., ратифікована Законом № 1433-IV (1433-15) від 04.02.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789
66. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
67. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів / М. Й. Коржанський. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 416 с.
68. Коржанський М. Й. Про принципи кримінального права України / М. Й. Коржанський // Право України. – 1995. – № 11. – С. 69–72.
69. Костенко О. Корупція в Україні – основний антиукраїнський фактор [Електронний ресурс] / О. Костенко. – Режим доступу : http://narodna.prawda.com.ua/politics/47ecdd7bdfcfc/view_print/
70. Костенко О. Щодо антикорупційного потенціалу «людського фактору», або про «камінь, яким зневажили будівничі» [Електронний ресурс] / О. Костенко. – Режим доступу : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1700120673544963&id=1614195908804107
71. Крилова Н. Е. Уголовное право современных зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учеб. пособие / Н. Е. Крилова, А. В. Серебренникова. – М. : Зерцало, 1997. – 192 с.
72. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006, ВВР, 2006, № 50, ст. 497 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101
73. Кримінальне право України. (Особлива частина) : підручник / кол. авторів А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. – 572 с.

74. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров [та ін.] ; ред. Я. Ю. Кондратьєв. – Київ : Правові джерела, 2002. – 432 с.
75. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2010. – 456 с.
76. Кримінальне право. Загальна частина : мультимедійний навч. посіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T1/T1_P4.html
77. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
78. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
79. Кругликов Л. Л. Актуальные вопросы ответственности за взяточничество в свете монографических исследований и изменений в законодательстве последних лет [Электронный ресурс] / Л. Л. Кругликов, А. В. Иванчин, М. В. Ремизов. – Режим доступа : <http://defence-line.ru/useruploads/files/actual-quest.pdf>
80. Кудрявцев В. Н. О криминологической классификации преступлений / В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунеев // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 54–66.
81. Куликов В. Условно доносчик [Электронный ресурс] / В. Куликов // Российская газета. Федеральный выпуск № 4864. – 2009. – 11 марта. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2009/03/11/donos.html>
82. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2. Учение о наказании : учебник для вузов / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой и др. – М. : Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1999. – 464 с.
83. Куц В. Поняття корупційних злочинів та їх види / В. Куц, Я. Триньова // Вісник Національної академії прокуратури

- України: проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії. – 2012. – № 4. – С. 32–36.
84. Куцевич М. П. Проблеми застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та страхових внесків, пов'язані з дією нового КПК України [Електронний ресурс] / М. П. Куцевич // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
85. Ларин А. М. Презумпция невиновности и прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям / А. М. Ларин // Суд и применение закона / редкол. : С. Г. Келина и др. – М. : Изд-во Ин-та государства и права АН СССР, 1982. – С. 86–93.
86. Лемешко О. М. Проблеми забезпечення якості та підвищення ефективності застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності / О. М. Лемешко // Правові засади підвищення боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (15 трав. 2008 р.). – Харків : [б. в.], 2008. – С. 40–42.
87. Леоненко І. Розширення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності – ефективний засіб протидії злочинності в Україні [Електронний ресурс] / І. Леоненко // Віче. – 2013. – № 12. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3719/>
88. Лист Генеральної Прокуратури України від 10 листопада 2009 р. № 06/0-308 // Справа МНДЦ. – 2010. – № 15. – С. 17–27.
89. Лихова С. Я. Розвиток кримінально-правових інститутів в Україні на сучасному етапі [Електронний ресурс] / С. Я. Лихова. – Режим доступу : <http://conference.nau.edu.ua/index.php/TL/PRAVVYIMIR/paper/viewFile/1498/879>
90. Лобанова Л. В. Некоторые проблемы развития законодательства об освобождении от уголовной ответственности в условиях правовой реформы / Л. В. Лобанова // Советская правовая система в период перестройки. – Волгоград : [б. и.], 1990. – С. 173.

91. Лобанова Л. Стоит ли освобождать взяткодателя от уголовной ответственности? / Л. Лобанова, В. Леонтьевский // Российская юстиция. – 2001. – № 11. – С. 68.
92. Лут С. С. Дача взятки: уголовно-правовое и криминологическое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Лут С. С. – М., 2011. – 26 с.
93. Магомедов А. А. Правовые последствия освобождения от уголовной ответственности / А. А. Магомедов. – Саратов : [б. и.], 1994. – С. 39.
94. Макаров С. Д. Коммерческий подкуп (уголовно-правовое исследование) / С. Д. Макаров. – Иркутск : [б. и.], 1999. – С. 116.
95. Мальцев В. В. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием и примирением с потерпевшим / В. В. Мальцев // Уголовное право. – 2007. – № 6. – С. 28.
96. Мальцев В. В. Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания в уголовном праве / В. В. Мальцев. – Волгоград : [б. и.], 2004. – С. 79.
97. Марін О. Антикорупційні новели кримінального законодавства [Електронний ресурс] / О. Марін // Громадський портал Львова. – Режим доступу : <http://www.gromada.lviv.ua/analytic/936>
98. Мезенцева И. Уголовно-правовая политика как часть государственной политики Украины в сфере противодействия коррупционной преступности [Электронный ресурс] / И. Мезенцева // *Legea si Viata*. – 2016. – № 1. – С. 66–69. – Режим доступа : <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2016/1-3/17>
99. Мезенцева І. Визначення предмета корупційних злочинів [Електронний ресурс] / І. Мезенцева // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 5. – С. 76–81. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2014_5_13
100. Митрофанов І. І. Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Віче. – 2010. – № 4. – С. 20–22.
101. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засо-

- бів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Наден О. В. – Харків, 2003. – С. 20.
102. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доп. – Київ : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.
103. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23 груд. 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_787?nreg=995_787&find=1&text=%E7%E2%B3%EB%FC%ED&x=0&y=0#w12
104. Невмержицький Є. Інститути громадянського суспільства у протидії корупції / Є. Невмержицький // Право України. – 2008. – № 12. – С. 126–132.
105. Невмержицький Є. Корупція як економічне явище / Є. Невмержицький // Вісник прокуратури. – 2007. – № 11. – С. 10–20.
106. Невмержицький Є. Корупція як проблема культури суспільства / Є. Невмержицький // Вісник прокуратури. – 2008. – № 3. – С. 95–102.
107. Невмержицький Є. Політична корупція: сутність, зміст, механізми протидії / Є. Невмержицький // Право України. – 2008. – № 7. – С. 123–130.
108. Невмержицький Є. Проблеми рецепції антикорупційних механізмів розвинених країн в українську практику [Електронний ресурс] / Є. Невмержицький // Віче. – 2011. – № 19. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2731/>
109. Невмержицький Є. Стан і проблеми вдосконалення антикорупційного законодавства / Є. Невмержицький // Віче. – 2008. – № 17. – С. 18–20.
110. Нерсесян А. Службова злочинність у приватній сфері як специфічне правове явище / А. Нерсесян // Юридичний журнал. – 2010. – № 9. – С. 36–41.
111. Никифоров Б. С. Современное американское уголовное право / Б. С. Никифоров, Ф. М. Решетников. – М. : Наука, 1990. – С. 55.

112. Ніколенко О. В. Механізми протидії корупційній злочинності в правоохоронних органах: кримінологічні засади [Електронний ресурс] / О. В. Ніколенко // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – Режим доступу : http://www.file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/evpe_2013_11_23.pdf
113. О судебной практике по делам о взяточничестве и об иных коррупционных преступлениях : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 9 июля 2013 г. № 24 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2013/07/17/verhovny-sud-dok.html>
114. Одінцова О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією / О. Одінцова // Право України. – 2006. – № 6. – С. 110–114.
115. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : [б. и.], 1995. – С. 647.
116. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз. 1991. – С. 771.
117. Омельченко С. Форми та види корупції / С. Омельченко // Право України. – 2013. – № 5. – С. 331–336.
118. Онищук О. О. Концептуальні засади запобігання та протидії корупції в Україні / О. О. Онищук // Адвокат. – 2010. – № 9. – С. 35–37.
119. Орловська Н. А. Кримінологія / Н. А. Орловська. – Одеса : Гельветика, 2015. – 123 с.
120. Осадчий В. І. Кримінально-правова характеристика та кваліфікація підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) / В. І. Осадчий // Юридичний вісник. – 2015. – № 2 (35). – С. 145–151.
121. Охотнікова О. Основні тенденції протидії корупції в умовах соціально-економічної кризи в Україні / О. Охотнікова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 7. – С. 6–8.
122. Охотский Е. В. Коррупция: сущность, меры противодействия / Е. В. Охотский // Социологические исследования. – 2009. – № 9. – С. 25–33.

123. Панкратов В. В. Сочетание уголовно-правовых и политико-экономических мер в борьбе с коррупцией / В. В. Панкратов / Изучение организованной преступности: российско-американский диалог : сб. ст. / под ред. Н. Ф. Кузнецовой. – М. : [б. и.] 1997. – С. 275.
124. Панов М. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / М. Панов, Л. Герасіна // Право України. – 2001. – № 8. – С. 39.
125. Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пасека О. Ф. – Львів, 2010. – 20 с.
126. Педреро М. Коррупция. Клоака власти. Как и зачем нами манипулируют / М. Педреро. – М. : Столица-Принт, 2008. – 320 с.
127. Перкинс Дж. Тайная история американской империи. Экономические убийцы и правда о глобальной коррупции : пер. с англ. / Дж. Перкинс. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 443 с.
128. Петрухин И. Л. Презумпция невиновности – конституционный принцип советского уголовного процесса / И. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1978. – № 12. – С. 18.
129. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / ред. кол. : В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2014. – Вип. 27. – 344 с.
130. Плаксина Т. А. Наказание за злоупотребление должностными полномочиями (ст. 285 УК РФ): законодательное решение и правоприменительная практика [Электронный ресурс] / Т. А. Плаксина. – Режим доступа : <http://www.journal-aael.intelbi.ru>
131. Плаксина Т. А. Основания уголовно-правовых норм, уголовно-правового запрета, криминализации: понятие и соотношение / Т. А. Плаксина // Государство и право. – 2006. – № 5. – С. 41–47.
132. Плиско Р. К. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология»; «Уголовно-исполнительное право» / Плиско Р. К. – Владивосток, 2009. – 29 с.

133. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
134. Полезе А. Дослідження різної природи незаконних трансакцій в Україні / А. Полезе ; пер. з англ. О. Максименко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 3. – С. 52–70.
135. Полный курс уголовного права. В 5 т. Т. I. Преступление и наказание. – СПб. : [б. и.], 2008. – С. 964–965.
136. Половинський Л. В. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: міжнародний та вітчизняний досвід / Л. В. Половинський // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – № 5. – С. 33–35.
137. Поляков Ю. А. О социальной природе коррумпированности и перерождения элиты / Ю. А. Поляков // Новая и новейшая история. – 2009. – № 2. – С. 80–91.
138. Понятие и общая характеристика коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kpfu.ru/docs/F769475982/2_Xalil_korub.pdf
139. Порядок проведення антикорупційної експертизи : наказ Міністерства юстиції України від 18 бер. 2015 р. № 383/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15/paran14#n14>
140. Посполітак А. І. Щодо об'єкта корупційних злочинів в органах внутрішніх справ [Електронний ресурс] / А. І. Посполітак // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – Режим доступу : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/24.pdf
141. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2 (66). – С. 13–16.
142. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 9 июля 2013 г. № 24 «О судебной практике по делам о взяточничестве и об иных коррупционных преступ-

- леннях» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2013/07/17/verhovny-sud-dok.html>
143. Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) від 19 жов. 2009 р. [Електронний ресурс] // Верховний Суд України. Узагальнення. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09
144. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 27. – С. 282. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
145. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22 квіт. 1993 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – С. 243. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>
146. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 трав. 1992 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – С. 440. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>
147. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13 трав. 2014 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 28. – С. 937. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>
148. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів : Закон України від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1701-18>
149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 трав. 2013 р.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314-18>
150. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 7 квіт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>
151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лют. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/198-19/paran39#n39>
152. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 квіт. 2013 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 10. – С. 119. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/221-18>
153. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики : Закон України від 14 трав. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/224-18>
154. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки та корупційні злочини (закон про заочне засудження) : Закон України від 7 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>
155. Про двадцять принципів боротьби з корупцією : Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи від 6 листоп. 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_845/conv
156. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. –

- С. 50. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/conv>
157. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1 лип. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
158. Про державну службу : Закон України від 16 груд. 1993 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – С. 490. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>
159. Про державну службу : Закон України від 17 листоп. 2011 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – С. 273. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>
160. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>
161. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України від 14 груд. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2231-15>
162. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
163. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 50–51. – С. 2057. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>
164. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 лип. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
165. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон Укра-

- їни від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 46. – С. 2047. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
166. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квіт. 2011 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – С. 404. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
167. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленум Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
168. Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лист. 2011 р. № 1240 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-%D0%BF/page?text=%E7%EB%EE%F7#w11>
169. Про затвердження Державної програми щодо реалізації заasad державної антикорупційної політики в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>
170. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : наказ Міністерства юстиції України від 23 черв. 2010 р. № 1380/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>
171. Про затвердження Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією : наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, СБУ України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України від 26 квіт. 2012 р. № 43/375/166/353/284/241/290/236 //
172. Про організацію взаємодії органів прокуратури України з Національною академією прокуратури : наказ Генеральної Прокуратури України від 11 квіт. 2016 р. № 148 [Електрон-

- ний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=
173. Про затвердження положення про Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 груд. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=
174. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури : наказ Головки КРУ, МВС України, СБУ від 19 жовт. 2006 р. № 346/1025/685/53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>
175. Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF>
176. Про заходи щодо визначення і реалізації проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку : Указ Президента України від 8 верес. 2010 р. № 895/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
177. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції : наказ Генеральної Прокуратури України від 16 січ. 2013 р. № 1/Ігн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
178. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10 лют. 1995 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 9. – С. 56. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80/conv>
179. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/conv/>

180. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки : Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>
181. Про Національну раду з питань антикорупційної політики : Указ Президента України від 14 жовт. 2014 р. № 808 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/808/2014>
182. Про національну систему оцінки рівня корупції : наказ Міністерства юстиції України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 30 верес. 2013 р. № 2055/5/1153 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2055323-13>
183. Про нотаріат : Закон України від 2 верес. 1993 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – С. 383. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
184. Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції : наказ Генеральної Прокуратури України від 25 черв. 2013 р. № 10гн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
185. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
186. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 лип. 2001 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – С. 251. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14/conv>
187. Про очищення влади : Закон України від 16 верес. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>
188. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 3 берез. 1998 р. [Електрон-

- ний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 34. – С. 227. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80>
189. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
190. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 черв. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
191. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 лип. 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>
192. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 лист. 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/page?text=%EA%EE%ED%F4%EB%B3%EA%F2>
193. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лют. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
194. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лют. 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
195. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – С. 232. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv>
196. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>
197. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09/conv>

198. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 груд. 2003 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03/conv>
199. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>
200. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page5?text=%EA%EE%ED%F4%EB%B3%EA%F2#w17>
201. Про третейські суди : Закон України від 11 трав. 2004 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – С. 412. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>
202. Проблематика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини [Електронний ресурс] // Віче. – 2013. – № 14. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3766/>
203. Прокопович Г. В. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів / Г. В. Прокопович // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 45–53.
204. Проценко І. Проблемні питання боротьби з корупцією та шляхи їх вирішення / І. Проценко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 4. – С. 14–19.
205. Процесуальні положення та класифікація видів звільнення від кримінальної відповідальності [Електронний ресурс] / В. М. Трубніков // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2015. – № 1151. – Вип. № 19. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
206. Проява С. М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия : монография / С. М. Проява. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 159 с.

207. Пунь С. Впровадження електронного врядування як необхідна передумова ефективного запобігання корупції / С. Пунь, В. Пунь // Протидія злочинності: теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 130–133.
208. Путкова Н. А. Особенности освобождения от уголовной ответственности за посредничество во взятке, совершенной организованной группой / Н. А. Путкова // Деятельность органов государственной власти по противодействию организованной преступности : материалы V Междунар. науч.-практ. интернет-конф. (Екатеринбург, 26 марта – 3 апр. 2013 г.). – Екатеринбург : Урал. ин-т – филиал РАНХиГС при Президенте РФ, 2013. – С. 115–122.
209. Радачинский С. Н. Уголовная ответственность за провокацию взятки либо коммерческого покупа : учеб. пособие / С. Н. Радачинский. – М. : МарТ, 2003.
210. Рамкове рішення Ради № 2003/568/ПВД про боротьбу з корупцією в приватному секторі від 22 лип. 2003 : прийняте Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_945?nreg=994_945&find=1&text=%EE%F1%E2%EE%E1%EE%E6&x=0&y=0
211. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве / А. И. Рарог. – Саратов : Саратов. ун-т, 1987. – 186 с.
212. Рарог А. И. Вина и квалификация преступлений : учеб. пособие / А. И. Рарог. – М. : ВЮЗИ, 1982. – 133 с.
213. Рега Ю. Окремі питання взаємодії правоохоронних органів з інститутами громадянського суспільства / Ю. Рега / Протидія злочинності: теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 142–145.
214. Резюме страновых докладов (записка секретариата ООН), подготовленное в рамках Конференции государств – участников Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции, Группой по обзору хода осуществления Конвен-

- ции Организации Объединенных Наций против коррупции 7 июня 2011 года (г. Вена) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sartraccs.ru/Pub_inter/unvscorr.files/V1183527r.pdf
215. Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам з Європейського кодексу політичної етики від 19 верес. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pravo.org.ua/files/.../rec1.pdf
216. Рекомендації науково-практичного семінару «Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції» [Електронний ресурс] // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 27. – С. 321–323. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pbzz_2014_27_34.pdf
217. Ремизов М. В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против интересов публичной службы (гл. 30 УК РФ) : дис. ... канд. юрид. наук [Электронный ресурс] / Ремизов М. В. – Ярославль, 2004. – Режим доступа : www.lib.ua-ru.net/diss/cont/101049.html
218. Ризак Я. Регламентация подкупу службовой особи частного права у міжнародних документах / Я. Ризак / Протидія злочинності : теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 300–303.
219. Роз'яснення щодо визначення у яких відносинах (трудових чи цивільно-правових) перебував працівник на момент нещасного випадку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://koda.gov.ua/rozjasnennja_schodo_viznachennja_u_jakih_vidnosinah_tudovih_chi_tsivilno_ppravovih_perebuvav_pratsivnik_na_moment_neschasnego_vipadku
220. Россия – Европа вместе против коррупции. Ч. 1 [Электронный ресурс]. – М., 2008. – Режим доступа : https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/Projects/RUCOLA-2/RUCOLA%20_publication1.pdf
221. Рубан К. П. Розмежування подарунка від неправомірної вигоди як предмета корупційних злочинів / К. П. Рубан // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали

- Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р.) : в 3-х т. Т. 3. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. – С. 47–48.
222. Рубинский Ю. Франция: коррупция и борьба с ней / Ю. Рубинский // Современная Европа. – 2010. – № 2. – С. 76–89.
223. Руденко С. Досвід європейських антикорупційних органів / С. Руденко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 7. – С. 106–115.
224. Руководство по профилактике и борьбе с коррупцией в сфере государственного управления : распоряжение Правительства Федеральной земли Бавария от 13 апр. 2004 г., с изм. от 14 сент. 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hss.de/fileadmin/centralasia/Kirgistan/downloads/Berichte/150827_1.pdf
225. Румянцева Е. Е. Коррупция: война против людей, свободы и демократии : (кн. о нашей жизни) / Е. Е. Румянцева. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 104 с.
226. Рябенко М. Нотаріус як особа, яка надає публічні послуги за Кримінальним кодексом України / М. Рябенко // Протидія злочинності : теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук.-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури Укр., 2013. – С. 337–342.
227. Рябошапка Р. Альтернативний звіт щодо оцінки ефективності державної антикорупційної політики [Електронний ресурс] / Р. Рябошапка, А. Кухарук, М. Хавронюк та ін. ; за заг. ред. А. Волошиної. – 2015. – Режим доступа : http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/shadow_report_anticorruption_policy_ti_ukraine.pdf
228. Сабанин С. Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания / С. Н. Сабанин. – Екатеринбург : [б. и.], 1993. – 21 с.
229. Сабанин С. Н. Некоторые проблемы законодательной регламентации специальных видов освобождения от уголовной ответственности / С. Н. Сабанин, Д. А. Гришин // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2012. – № 2. – С. 59–66.

230. Савченко А. В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні / А. В. Савченко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 6. – С. 26–35.
231. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – Київ : Атіка, 2002. – 144 с.
232. Савченко А. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг : наук.-практ. коментар до розд. XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / А. В. Савченко, О. В. Кришевич ; за ред. В. І. Шакуна. – Київ : Алерта, 2012. – 160 с.
233. Самсонов А. А. Основные направления трансформации государственной антикоррупционной политики в современных условиях : автореф. дис. ... канд. полит. наук [Электронный ресурс] / Самсонов А. А. – Ростов н/Д., 2010. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/osnovnye-napravleniya-transformatsii-gosudarstvennoi-antikorrupcionnoi-politiki-v-sovremenn#ixzz3QJeWvIfO>
234. Сверчков В. В. Концептуальные основы решения проблем освобождения от уголовной ответственности : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук [Электронный ресурс] / Сверчков В. В. – Н. Новгород, 2008. – Режим доступа : <http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-yuridicheskie/a352.php>
235. Свод Правил США о Борьбе с Коррупцией в Иностранных Государствах. Закон Великобритании о взяточничестве 2010 г. Российское антикоррупционное законодательство [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kslaw.com/imageserver/KSPublic/library/publication/Anticorruption_Rus
236. Сейтхожин Б. У. Проблемы квалификации коррупционных преступлений, предусмотренных главой 13 УК РК [Электронный ресурс] / Б. У. Сейтхожин // Актуальные проблемы уголовного права, криминологии и уголовно-исполнительного права в свете Концепции правовой политики Республики Казахстан : материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Караганда : КарЮИ МВД РК им. Баримбека Бейсенова, 2005. –

- 302 с. – Режим доступа : http://niiep.keu.kz/publications_and_writings/article/article%20se%2017.php
237. Сиротюк Е. О допустимости уголовно-правового поощрения как способа предотвращения коррупции [Электронный ресурс] / Е. Сиротюк // Jurnalul juridic național: teorie și practică. – 2015. – № 4, т. 1. – Режим доступа : www.jurnaluljuridic.in.ua/index.php/zhurnaly?id=55
238. Ситковский И. В. Уголовная ответственность юридических лиц : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 [Электронный ресурс] / Ситковский И. В. – М., 2003. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-yuridicheskikh-lits>
239. Сінчук О. Конвенція ООН проти корупції: правовий базис запобігання корупції в Україні / О. Сінчук // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 59–60.
240. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
241. Скобликов П. А. Актуальные проблемы борьбы с коррупцией и организованной преступностью в современной России / П. А. Скобликов. – М. : Норма, 2007. – 271 с.
242. Скрипник А. Детермінанти корупції в Україні / А. Скрипник // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 29–43.
243. Скрипник А. Освіта, індекс сприйняття корупції та мотиваційні моделі корупційної поведінки / А. Скрипник // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 59–71.
244. Скулиш В. Є. Норми про корупційні злочини як необхідна складова особливої частини кримінального кодексу України [Електронний ресурс] / В. Є. Скулиш // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 660. – С. 106–110. – Режим доступу : <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/660/18.pdf>
245. Службова особа як суб'єкт корупційного злочину у кримінальному законодавстві Італії та Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://com1.org.ua/publ/korupcija/zagalne/sluzhbova_osoba_jak_sub_ekt_korupcijnogo_zlochynu_u_kriminalnomu_zakonodavstvi_italiji_ta_nimechchini/14-1-0-39

246. Станкевич А. М. Освобождение от уголовной ответственности за преступления коррупционной направленности по УК России [Электронный ресурс] / А. М. Станкевич, В. В. Наумов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2 (ч. 2). – Режим доступа : // <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21635>
247. Стоит ли наказывать за протекционизм? Эфир программы «Скажите прямо» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vesti.ru/doc.html?id=322825>
248. Судова практика розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України), а також справ про адміністративну відповідальність за порушення вимог Закону від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією» від 2007 р. : Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/366f13d23201180fc2257607002b6eb0?OpenDocument>
249. Сухоносенко А. В. Получение взятки по уголовному праву Казахстана : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. [Электронный ресурс] / Сухоносенко А. В. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/poluchenie-vzyatki-po-ugolovnomu-pravu-kazakhstan>
250. Таганцев Н. С. Русское уголовное право / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – Т. 1. – 281 с.
251. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления : монография / С. А. Тарарухин. – Киев : Вища шк., 1977. – 152 с.
252. Терещук С. С. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності серед засобів виконання завдань кримінального права [Електронний ресурс] / С. С. Терещук. – 2012. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?..
253. Ткачев И. Проблемы реализации уголовной ответственности за посредничество во взяточничестве / И. Ткачев // Уголовное право. – 2012. – № 2. – С. 69–70.

254. Томкіна О. Сфери та засоби запобігання корупції та іншій недоброчесності суддів: потреби науково-кримінологічного визначення / О. Томкіна // Право України. – 2009. – № 7. – С. 73–78.
255. Томма Р. П. Характеристика фактів одержання неправомірної вигоди державними службовцями [Електронний ресурс] / Р. П. Томма, В. І. Варивода // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 166–170. – Режим доступу : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/31.pdf
256. Третьяков Д. Аналіз деяких питань щодо удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування у корупційних злочинах / Д. Третьяков // Протидія злочинності : теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 376–382.
257. Троицкая М. Ю. Институт освобождения от юридической ответственности и механизм его реализации в российском законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Троицкая М. Ю. – М., 2012.
258. Тумаркина Л. П. Коммерческий подкуп / Л. П. Тумаркина. – М. : [б. и.], 2005. – С. 128.
259. Тупчієнко Д. Л. Деякі питання екстериторіальності застосування закону про хабарництво Великої Британії (uk bribery act 2010) та Закону США «про боротьбу з практикою корупції за кордоном» [Електронний ресурс] / Д. Л. Тупчієнко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 32. – Т. 3. – Режим доступу : dspace.uzhnu.edu.ua/.../ДЕЯКІ%20ПИТАННЯ
260. Тупчієнко Д. Л. Закон США «Про боротьбу з практикою корупції за кордоном»: детальна характеристика, санкції та екстериторіальність застосування [Електронний ресурс] / Д. Л. Тупчієнко // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Режим доступу : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_1/24.pdf

261. Туркот М. Мотив як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони злочину зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем / М. Туркот // Вісник прокуратури. – 2007. – № 5. – С. 38–45.
262. Тютюгін В. І. Поняття та ознаки корупційних злочинів / В. І. Тютюгін, К. С. Косінова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1 (4).
263. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд. «Юридический центр Пресс», 2002. – 510 с.
264. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. А. И. Лукашов, Э. А. Саркисова. – СПб. : Изд. «Юридический центр Пресс», 2001. – 313 с.
265. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилонис – СПб. : Изд. «Юридический центр Пресс», 2003. – 470 с.
266. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://eta.lonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_
267. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167-І (с изм. и доп. по сост. на 10.06.2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032#pos=392;6&sel_link=1000019712
268. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова. – СПб. : Изд. «Юридический центр Пресс», 2001. – 234 с.
269. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев. – СПб. : Изд. «Юридический центр Пресс», 2001. – 320 с.
270. Ужва Л. О. Доцільність криміналізації пропозиції неправомірної вигоди чи хабара [Електронний ресурс] / Л. О. Ужва // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 9. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=462>
271. Узагальнення судової практики застосування Жидачівським районним судом законодавства про відповідальність за окремі корупційні злочини та правопорушення у справах, розглянутих судом в 2013 році і першому півріччі 2014 року

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gd.lv.court.gov.ua/userfiles/file/sud1307/pdf/Yzahalnennja/yz_korupcia_2014.pdf
272. Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. – Бориспільським міськрайонним судом Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html
273. Узагальнення судової практики розгляду справ про звільнення від кримінальної відповідальності та від кримінального покарання, розглянутих суддями Каховського міськрайонного суду Херсонської області у 2011–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kh.ks.court.gov.ua/sud2113/stat/29220/>
274. Узагальнююча податкова консультація щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів) : наказ Державної податкової служби України від 24.12.2012 р. № 1185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/3471-1185.html>
275. Українці разом розробляють антикорупційний план для держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/news/5118.html>
276. Усманов Ю. Новація! Навіщо кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні? [Електронний ресурс] / Ю. Усманов. – Режим доступу : <http://www.pravoconsult.com.ua/novatsiya-navishho-kriminalna-vidpovidalnist-yuridichnih-osib-v-ukrayini/#ixzz3z16N6bND>
277. Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции [Электронный ресурс] / Е. В. Усова // Наука и образование. – 2011. – Режим доступа : http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82
278. Фінансовий менеджмент : підручник [Електронний ресурс] / В. М. Шелудько. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2013. – 375 с. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/103035-33-nemateraln-aktivi.html>

279. Фоменко Е. В. Проблемы, возникающие при решении вопроса об освобождении от уголовной ответственности за подкуп должностного лица // Адвокатская практика. – 2007. – № 6. – С. 12–14.
280. Француз А. Правові аспекти боротьби з корупцією у контексті становлення політичної системи сучасної України / А. Француз // Вісник прокуратури. – 2008. – № 10. – С. 17–19.
281. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Фріс П. Л. – Івано-Франківськ, 2005. – 28 с.
282. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – Київ : Юристконсульт, 2006. – 1048 с.
283. Хамаганова А. Х.-И. Деятельное раскаяние: теория и практика освобождения от уголовной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Хамаганова А. Х.-И. – М., 2007. – 21 с.
284. Хамицева Д. В. Криминалистическая характеристика взятчиков [Электронный ресурс] / Д. В. Хамицева // Молодой ученый. – 2014. – № 1. – С. 263–265. – Режим доступа : <http://www.moluch.ru/archive/60/8627/>
285. Харченко В. Реалізація принципів кримінальної політики [Електронний ресурс] / В. Харченко // Віче. – 2009. – № 6 (бер.). – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1383/>
286. Хряпінський П. В. Загальна підстава спеціального звільнення від кримінальної відповідальності [Електронний ресурс] / П. В. Хряпінський // Право і суспільство 2013. – № 3. – Режим доступу : [http://www.file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Pis_2013_3_16%20\(1\).pdf](http://www.file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Pis_2013_3_16%20(1).pdf)
287. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків : Харків юрид., 2009. – 448 с.
288. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посіб. / П. В. Хряпінський. – Запоріжжя : ЗНУ КСК-Альянс, 2011. – 270 с.

289. Худякова Н. Ю. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності: нові перспективи впровадження в особливій частині КК України [Електронний ресурс] / Н. Ю. Худякова // Кримінальний кодекс України – 10 років очікувань. – Режим доступу : http://www.big-lib.com/book/63_Kriminalnii_kodeks_Ukraini__10_rokiv_ochikyvan_t/6854_specialne_zvilnennya_vid_kriminalnoi_vidpovidalnosti_novi_perspektivi_vprovadjennya_v_osoblivii_chastini_kk_ukraini
290. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – С. 356. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
291. Четвертий додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання, затверджений на 63-му пленарному засіданні GRECO, яке відбулось 24–28 березня 2014 року у м. Страсбург (Французька Республіка) (укр.) від 9 квіт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/anti_corruption_grecorep
292. Чижасв В. І. Звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбачене ст. 45 КК України (дійове каяття): юридично-правові аспекти / В. І. Чижасв // Молодий вчений. – 2014. – № 4 (7). – С. 39–42.
293. Чубенко І. В. Генезис поняття корупції / І. В. Чубенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 1 (87). – С. 113–117.
294. Шакиров Х. С. Общий и специальные виды освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [Электронный ресурс] / Шакиров Х. С. – Казань, 2005. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100106892>
295. Шаповалова А. Правові проблеми банківської таємниці / А. Шаповалова // Право України. – 2007. – № 2. – С. 102–105.
296. Шведова Г. Л. Кримінально-правові засади протидії корупції в Україні [Електронний ресурс] / Г. Л. Шведова // Науково-інформаційний вісник. – 2014. – № 9. – С. 187–192. –

- Режим доступу : <http://www.chrome-extension://oemmnadbldboiebfnladdacbfmadadm>
297. Швець В. Я. Механізми взаємодії суб'єктів суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності [Електронний ресурс] / В. Я. Швець. – Режим доступу : http://www.file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%B%D0%B5%D1%86/Downloads/evngu_2014_4_12.pdf
298. Шевченко І. До питання протидії корупції в правоохоронних органах України / І. Шевченко / Протидія злочинності : теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 216–221.
299. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент : підручник [Електронний ресурс] / В. М. Шелудько. – Київ : Знання, 2006. – 439 с. – Режим доступу : <http://www.westudents.com.ua/glavy/103035-33-nematerialn-aktivi.html>
300. Шиліпук А. Законодавче визначення складу заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем потребує вдосконалення / А. Шиліпук / Протидія злочинності : теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 328–331.
301. Шило О. Г. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України: окремі питання / О. Г. Шило, Н. В. Глинська, Л. М. Москвич // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / ред. кол. : В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2014. – Вип. 27. – С. 202–220.
302. Шинальський О. Світова спільнота об'єднується в боротьбі з корупцією / О. Шинальський // Вісник прокуратури. – 2008. – № 10. – С. 10–11.
303. Шиханов В. Н. Уголовно-правовая характеристика преступлений против государственной власти, интересов государственной службы и службы в органах местного самоуправления / В. Н. Шиханов. – М. : [б. и.], 2011. – С. 128.
304. Шиханцов Г. Г. Криминология [Электронный ресурс] / Г. Г. Шиханцов. – Минск : Тесей, 2006. – Режим доступа : <http://ebooks.grsu.by/criminal/index.htm>

305. Шмаль Л. Окремі проблеми вдосконалення координації прокурором діяльності правоохоронних органів з питань протидії корупції / Л. Шмаль // Протидія злочинності: теорія та практика : матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсантів, асп. та мол. учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 187–192.
306. Шнитенков А. В. Комментарий к главе 23 Уголовного кодекса Российской Федерации «Преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях» (постатейный). Судебная практика / А. В. Шнитенков. – М. : [б. и.], 2011. – С. 62.
307. Шостко О. Ю. Антикорупційна політика держави: кримінально-правові та кримінологічні аспекти / О. Ю. Шостко, Ю. П. Дзюба, О. І. Опанасенков // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Харків : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 60–68.
308. Щодо застосування трудових договорів та договорів підряду : Лист від 26.12.2003 р. № 06/1-4/200 Міністерства праці та соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trudovepravo.com.ua/zakonodavstvo/gozasnyuvalnidocumenty/103--26122003-061-4200-q-q->
309. Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – СПб. : [б. и.], 2008. – С. 19.
310. Энциклопедия уголовного права. Т. 20. Преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях. – СПб. : [б. и.], 2012. – С. 624.
311. Як провести громадську антикорупційну експертизу? : метод. рек. [Електронний ресурс] / О. С. Хмара. – 2013. – 58 с. – Режим доступу : <http://www.ti-ukraine.org/system/files/.../guidelines.pdf>
312. Якимова С. Про коректність використання терміна «підкуп» при конструюванні диспозицій кримінально-правових норм [Електронний ресурс] / С. Якимова // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – 2014. – С. 85–89. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Zbirnyk_2014/TK_Zbirnyk_2014_5_jakymova.htm

313. Яковлев А. М. Социология экономической преступности / А. М. Яковлев. – М. : [б. и.], 1988. – С. 151.
314. Яни П. Выгоды имущественного характера как предмет взятки [Электронный ресурс] / П. Яни // Законность. – 2009. – № 1. – Режим доступа : <http://ug-pravo.ru/articles/298/>
315. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве / П. С. Яни // Законность. – 2013. – № 9. – С. 35–40.
316. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве / П. С. Яни // Законность. – 2013. – № 10. – С. 25–30.
317. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве / П. С. Яни // Законность. – 2013. – № 11. – С. 21–26.
318. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве / П. С. Яни // Законность. – 2013. – № 12. – С. 31–36.
319. Яценко С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності / С. Яценко // Право України. – 2011. – № 9–10. – С. 167–168.
320. Яцкін В. Чим відрізняється трудовий договір від цивільно-правового [Електронний ресурс] / В. Яцкін // Урядовий кур'єр. – 2013. – 20 груд. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/chim-vidriznyayetsya-trudovij-dogovir-vid-civilno-/>
321. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук [Електронний ресурс] / Яценко А. М. – Київ, 2006. – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=2052>
322. Kristensen M. B. National integrity system assessment Denmark [Electronic resource] / M. B. Kristensen. – 2012. – Access mode : http://archive.transparency.org/policy_research/nis/nis_reports_by_country
323. Namysłowska-Gabrysiak Barbara. Odpowiedzialność karna osób prawnych / Barbara Namysłowska-Gabrysiak. – Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2003. – P. 77.

Додатки

Додаток А

Бланк анкети опитування працівників органів прокуратури

Шановний респонденте!

У зв'язку з проведенням дослідження на тему «*Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини*», запрошуємо Вас узяти участь в опитуванні. Ваша думка є дуже цінною інформацією для нас. Конфіденційність отриманої інформації гарантуємо. Відповіді будуть використані в узагальненому вигляді винятково з науковою метою.

Для того, щоб заповнити анкету, Вам необхідно в окремих випадках вибирати із запропонованих варіантів відповідей ті, з якими Ви особисто згодні (це може бути одразу декілька відповідей), в інших – висловити свою власну думку.

Заздалегідь вдячні Вам за участь в анкетуванні!

1. Вкажіть службу та посаду, де Ви працюєте:

Суд	Прокуратура	Національна поліція	Державний орган	Орган місцевої влади	Посада
а	б	в	г	г	

2. Вкажіть регіон України, де Ви працюєте?

а) південь; б) північ; в) захід; г) схід; ґ) центр

3. Стаж роботи у практичних підрозділах.

До 2-х років	Від 2–5-ти років	Від 5–10-ти років	Понад 10-ть років

4. Чи траплялись у Вашій практичній діяльності чи в діяльності Ваших колег випадки звільнення від корупційних злочинів?

Траплялись особисто	Траплялись у діяльності колег	Не траплялись

<i>Запитання</i>	<i>Так</i>	<i>Важко відповісти</i>	<i>Ні</i>
5. Чи існує сьогодні тенденція збільшення фактів корупційних діянь?			
6. Чи виправдано законодавець передбачив спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини у ст. 354 КК України?			
7. Чи доцільно передбачити спеціальний вид звільнення за корупційні злочини в іншій статті Розділу про службові злочини КК України?			
8. Чи існує необхідність передбачити обов'язкову умову для звільнення від кримінальної відповідальності «відшкодування заподіяної корупційним злочином шкоди»?			
9. Чи потрібно передбачити обов'язкову умову для звільнення від кримінальної відповідальності «особа вперше вчинила корупційний злочин»?			
10. Чи слід передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності для всіх корупційних злочинів, перерахованих у примітці ст. 45 КК України?			
11. На Вашу думку, чи достатньо інформовані службові особи про наявний спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за окремі корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України)?			
12. На Вашу думку, чи достатньо інформована громадськість про спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за окремі корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України)?			

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

<i>Запитання</i>	<i>Так</i>	<i>Важко відповісти</i>	<i>Ні</i>
13. Чи вплинула б поінформованість про можливість звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини на збільшення виявлення та розкриття таких злочинів?			

14. Для чого потрібно існування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини?

- а) для заохочення позитивної поведінки корупціонерів;
- б) для виявлення прихованих фактів корупції;
- в) для гуманного ставлення до винни;
- г) такі норми не потрібні, їх слід усунути з КК України.

15. З яких джерел Ви отримуєте інформацію про антикорупційне законодавство?

- а) ЗМІ (телебачення, радіо, преса);
- б) спілкування зі знайомими;
- в) інтернет;
- г) офіційні видання ВРУ, КМУ та інших державних органів;
- г) службові заняття.

16. Чи можете Ви назвати застосування звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини одним із дієвих заходів у протидії корупції в нашій державі?

- а) так; б) ні; в) важко відповісти;
 - г) Ваш варіант _____
- _____
- _____
- _____

17. На Вашу думку, що потрібно для ефективної протидії корупції в Україні?

- а) встановлення більш жорстких санкцій;

- б) виключення будь-якої можливості звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини;
- в) створення системи громадського контролю;
- г) розширення можливості звільнення від кримінальної відповідальності для всіх корупційних злочинів;
- г) Ваш варіант _____.

18. Ваші пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії корупції в Україні:

Ч. 5 ст. 354 КК України передбачає: Особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу та активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Зазначене звільнення не застосовується у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені щодо осіб, визначених у частині четвертій ст. 18 цього Кодексу.

Примітка до ст. 45 КК України передбачає: Корупційними злочинами відповідно до КК України вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України.

Додаток Б

**Результати опитування працівників правоохоронних
органів під час дослідження на тему «Спеціальні види
звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні
злочини»**

Під час проведення наукового дослідження з питань звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини було опитано 306 працівників правоохоронних органів.

Серед респондентів найбільше було працівників органів прокуратури – 73,5 % (тут і далі в дужках позначено кількість осіб – 225), які обіймають посади керівників (заступників) обласних і місцевих прокуратур, начальників (заступників) управлінь і відділів, прокурорів відділів, провідних спеціалістів, старших слідчих і слідчих органів прокуратури обласного та місцевого рівнів.

Крім того, анкетування проводилося із працівниками:

– Національної поліції – 19,6 % (60), які обіймають посади начальників (заступників) управлінь і відділів, керівників органів досудового розслідування, старших слідчих і слідчих та інспекторів органів Національної поліції обласного та місцевого рівнів;

– СБУ – 6,9 % (21), які обіймають посади начальників та заступників начальників відділів, секторів, старших інспекторів, головних спеціалістів, провідних спеціалістів, оперуповноважених органів СБУ обласного рівня.

Залежно від регіону, у якому працюють респонденти, отримані дані розподілилися так: працюють у південних регіонах – 10,8 % (33), у центральних регіонах – 18 % (55), на заході – 77,2 % (218).

За стажем роботи в практичних підрозділах опитаних структуровано так:

до 2-х років – 6,5 % (20);

від 2–5-ти років – 25,5 % (78);

від 5–10-ти років – 34 % (104);

понад 10-ть років – 34 % (104).

На запитання про те, чи траплялись у їхній практичній діяльності чи у діяльності колег випадки звільнення від корупційних злочинів більшість респондентів відповіла негативно: не траплялись – 61,4 % (188), частина відповіли, що траплялись у діяльності колег – 24,8 % (76), і найменше відповіли, що траплялись особисто (тобто у власній практичній діяльності респонденту доводилось направляти відповідні матеріали до суду для вирішення питання про звільнення винної особи від кримінальної відповідальності, зокрема за ст. 369 КК України) – 13,7 % (42). Отримані результати в деяких випадках перевищують 100 % показник через те, що респонденти мали змогу вказувати декілька варіантів у своїх відповідях. Як, наприклад, на це питання відповідали позитивно одразу на два варіанти: випадки звільнення від корупційних злочинів траплялись у діяльності колег і траплялись особисто.

Більшість серед анкетованих зазначили, що сьогодні існує тенденція збільшення фактів корупційних діянь – 54,9 % (168); значна частина зазначила, що важко відповісти – 29,4 % (90); найменша кількість відповідей свідчила, що такі тенденції відсутні – 15,7 % (48).

З метою визначити наскільки обґрунтованим є нинішнє розміщення в кримінальному законі заохочувальної норми щодо корупційних злочинів, респондентам було запропоновано відповісти на питання: «Чи виправдано законодавець передбачив спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини у ст. 354 КК України?» Більшість опитуваних виявилася згідною з теперішнім варіантом розміщення норм у кодексі, відповівши «так» – 54,9 % (168); менша кількість відповідей заперечила такий варіант систематизації, відповівши «ні» – 24,2 % (74). І частина респондентів утрималась від остаточної оцінки запропонованої ситуації, зазначивши, що важко відповісти – 18,3 % (56).

Відповідно й на наступне пов'язане із попереднім питання, про доцільність передбачити спеціальний вид звільнення за корупційні злочини в іншій статті Розділу про службові злочини КК України, більшість опитаних відповіла «ні» – 42,5 % (130);

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

погодилися, відповівши «так» – 32 % (98); не визначилися з відповіддю – 23,5 % (72).

Про існування необхідності передбачити обов'язкову умову для звільнення від кримінальної відповідальності «відшкодування заподіяної корупційним злочином шкоди» стверджувально відповіли 60,8 % (186) респондентів; негативно – 13,7 % (42); не визначилися із відповіддю – 26,1 % (80).

Значна кількість опитаних не погодилася із запропонованим варіантом передбачення обов'язкової умови для звільнення від кримінальної відповідальності «особи, яка вперше вчинила корупційний злочин» – 47 % (144); утім, не менша частина відповідей підтримала таку обов'язкову умову для винної особи – 35,9 % (110), вагалися із відповіддю – 16,3 % (50).

Більшість анкетованих своїми відповідями заперечила потребу передбачити можливість звільнення від кримінальної відповідальності для всіх корупційних злочинів, перерахованих у примітці ст. 45 КК України – 59,5 % (182), погодилися із запропонованими змінами – 15,7 % (48), вагалися із відповіддю – 23,5 % (72).

На думку респондентів, чи достатньо інформовані службові особи про наявний спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за окремі корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України), негативно відповіла значна частина – 45 % (138); позитивно – 30,7 % (94); не визначилися із відповіддю – 24,8 % (76).

Щодо аналогічної інформованості, але вже громадськості, то отримані результати відрізнялись більшою кардинальністю убік непоінформованості звичайних громадян, її підтвердили – 74,5 % (228) опитаних, заперечили – 5,9 % (18), вагались – 19,6 % (60).

Достатня кількість опитаних підтримала запропонований в анкеті варіант щодо підвищення рівня поінформованості про можливість звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, зокрема вплине на збільшення виявлення та розкриття таких злочинів – 47 % (144); не погодились із такою дієвістю – 22,2 % (68); не визначилися з остаточною відповіддю – 31,2 % (96).

З метою з'ясування думки працівників правоохоронних органів щодо потреби існування спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини були запропоновані чотири варіанти. Серед них упевнену більшість отримав: для виявлення прихованих фактів корупції – 66 % (202). Кардинально протилежну позицію посіла частка опитаних, які висловилися, що такі норми не потрібні, їх слід виключити з КК України – 18,3 % (56). Майже однакову кількість схвальних відповідей отримали варіанти, які передбачали: для заохочення позитивної поведінки корупціонерів – 11,1 % (34) та для гуманного ставлення до винних – 9,8 % (30). Такий розподіл відповідей передусім доводить значимість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як значимих засобів у виявленні зазначеної категорії суспільно небезпечних діянь, оскільки останні мають надвисокий рівень латентності. Саме усвідомлення необхідності пошуку дієвих засобів викриття, виявлення фактів, пов'язаних із різними діями щодо неправомірної вигоди, переслідувався автором, і внаслідок підтвердив наукові пошуки в зазначеному напрямі.

На питання, з яких джерел респонденти отримують інформацію про антикорупційне законодавство, найбільше відповідей належить офіційним виданням ВРУ, КМУ та інших державних органів – 67,3 % (103), далі Інтернет – 59,5 % (182), службові заняття – 52,3 % (160), ЗМІ (телебачення, радіо, преса) – 36,6 % (112), спілкування зі знайомими – 18,3 % (56). Такі результати засвідчили необхідність підвищення рівня поінформованості службових осіб про антикорупційні норми, у тому числі й заохочувальні, про який мова велася раніше саме за допомогою офіційних джерел. Навіть підтвердили, що існує дефіцит спеціальної інформації, яка надавала тлумачення практичного застосування прийнятих законодавцем норм щодо протидії корупції. Стверджувати про зазначені факти авторові дозволяють нотатки, які опитувані мали змогу позначати наприкінці анкети.

Більшість респондентів заперечила застосування звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини одним із дієвих заходів у протидії корупції в нашій державі – 54,9 % (168),

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

значна частина не визначилася із відповіддю – 26,1 % (80), позитивно відповіли – 14,4 % (44).

Щоб визначити ставлення опитуваних до того, що потрібно для ефективної протидії корупції в Україні, було запропоновано чотири варіанти. Найбільшу кількість відповідей отримав варіант «встановлення більш жорстких санкцій» – 44,4 % (136). Далі за зменшенням: створення системи громадського контролю – 27,5 % (84); збільшення оплати праці службовим особам (варіант запропонований самими респондентами) – 20,9 % (64); виключення будь-якої можливості звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – 17,6 % (54); розширення можливості звільнення від кримінальної відповідальності для всіх корупційних злочинів – 4,6 % (14).

Наприкінці анкетування респонденти висловили пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії корупції в Україні. Серед них заслуговують на увагу й аналіз такі:

- необхідність збільшення оплати праці службовим особам – 20,9 % (64);

- усунення прогалин в кримінальному законі, зокрема виключення застарілого посилання на закон, який уже втратив чинність у примітці до ст. 369-2 КК України;

- внесення змін до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» щодо чіткого визначення оціночних понять, із застосуванням яких можливі труднощі;

- підвищення рівня життя населення України;

- належне матеріально-технічне забезпечення осіб уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування;

- зміни правосвідомості українців на неприйняття корупції незалежно від активної чи пасивної форми;

- визначення й доведення до практичних працівників державних органів та місцевого самоврядування, а також і пересічних громадян алгоритму дій під час виявлення (спостереження) фактів корупції;

- спрощення системи збирання доказів (фото-, відеофіксації за КПК України);

– необхідність законодавчого закріплення мінімального розміру неправомірної вигоди, з якого має наставати кримінальна відповідальність і повернення адміністративної відповідальності за дрібні підкупи посадовців;

– встановлення електронних форм взаємодії між громадянами і посадовцями, що виключило б зайву бюрократію;

– визначення однакового застосування судами правил обґрунтування судових рішень за фактами корупції. Це свідчить про необхідність прийняття відповідного роз'яснення Пленуму Верховного Суду України з питань застосування антикорупційних норм, якого бракує практикам;

– передбачення проведення спеціальної перевірки для виборних посад;

– перевірка доброчесності державних службовців;

– закріплення конфіскації всього майна як корупціонера, так і членів його сім'ї;

– заборона корупціонерам пожиттєво обіймати державні посади;

– у Законі України «Про запобігання корупції» визначити права уповноважених осіб на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

– визначити у КПК України, що єдиним можливим запобіжним заходом для осіб, які вчинили корупційний злочин, має бути тільки тримання під вартою;

– декриміналізація ст. 370 КК України;

– встановлення винагороди для викривачів;

– належний захист учасників слідчо-судового процесу від впливу винної в корупційному злочині особи.

Наукове видання

Боровик Андрій Володимирович

**СПЕЦІАЛЬНІ ВИДИ ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ**

Монографія

Редактор і коректор *І. Я. Мислива-Бунько*
Технічний редактор *М. Б. Філіпович*

Формат 60×84¹/₁₆. 14,41 ум. друк. арк., 14,4 обл.-вид. арк. Наклад
300 пр. Зам. _____. Редагування і видання – Східноєвропейський
національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп.
Волі, 13). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення
України ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Друкарня «ВолиньПоліграф» (43021, м. Луцьк,
вул. Привокзальна, 12). Тел.: (0332) 77-07-14, 77-05-02.

Ел. адреса: vpdruk@gmail.com

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення
України ДК № ____ від _____ р.